TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE GÜNAHLARIN AFFI

Tuğba DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE GÜNAHLARIN AFFI

Tuğba DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜRÜK

ADANA / 2020

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜRÜK
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. İsmail ŞIK

Üye: Prof. Dr. Ahmet AK

ONAY
Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
... /... /2020

Prof. Dr. Serap Çabuk
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. … / … / 2020

Tuğba DEMİR

ÖZET

MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE GÜNAHLARIN AFFI

Tuğba DEMİR

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜRÜK
Şubat 2020, 121 sayfa

Araştırmamızda günahların affı konusu, Mâtürîdî'nin bakış açısıyla incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu araştırma, günah kavramı, kişiyi günaha sevk eden faktörler, iman ve küfür bakımından günahkârın durumu, günahların affı bağlamında tövbe ve şefaat gibi konuları içermektedir.

Günah, Allah'ın kulundan yapmasını istemediği, işlendiğinde ise Yaradan ile olan duygusal bağın kopmasına sebep olan fiillerdir. İnsan, bazen içerden ve dışardan gelen etkenlere maruz kalarak günaha yönelebilmektedir. İşlemiş olduğu günah, küfür ya da şirk değilse kişi iman dairesindedir. Fakat günahkâr bir müminin yaşadığı süre içerisinde Yaradan ile olan bağını kuvvetlendirmek için günahlarından arınması gerekmektedir. Arınma yollarından biri olan tövbe kul için bir ihtiyaçtır. Tövbenin geçerli olması için bazı şartları taşıması gerekmektedir. Günahın hemen ardından pişmanlık duyarak, samimi bir şekilde yapılan tövbenin kabul olması ümit edilir.

Mâtürîdî kelâmında Allah'ın günahkâr bir kimseyi, kendisinde var olan iman ve yaptığı iyi ameller sayesinde ya da kendisinin razı olduğu kimselerin şefaatiyle bağışlaması da mümkündür. Şefaat haktır ve şefaat edecek olan yalnızca Allah'tır. Şefaatle müminin günahlarının bağışlanacağına inanılır.

Anahtar kelimeler: Mâtürîdî, günah, büyük günah, af, tövbe ve şefaat.

ABSTRACT

FORGIVNESS OF SINS IN MÂTÜRÎDÎ

Tuğba DEMİR

Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Dr. Fac. Mem. İsmail YÜRÜK

February 2020, 121 pages

In our research, the subject of forgiveness of sins is examined and evaluated from the point of view of Mâturîdî. This research includes the concept of sin, the factors that lead to sin, the status of the sinner in terms of faith and blasphemy, the topics of repentance and intercession in the context of forgiveness of sins.

According to this research, sin is the act which Allah does not want to do, when committed, it breaks the emotional bond with Allah. Sometimes, people can turn to sin by being exposed to internal and external factors. If the sin which is acting is not blasphemy or polytheism, that person is in the circle of faith.

However, the person who sinned needs to be get rid of his sins in order to strengthen his bond with the Allah during his life. The repentance, one of the purification ways, is a need for the person. It needs to be certain requirements for repentance to be valid.

It is hoped that repentance done sincerely, with regret immediately after sin, will be accepted. In Mâturîdî Kalam, it is also possible for Allah to forgive a sinful person through the faith and good deeds that exist in him, or through the intercession of those whom he consents to. Intercession is the truth, and it is only Allah who will intercede. It is believed that will be forgiven the sins of the person with intercession.

Keywords: Mâtürîdî, sin, big sin, forgiveness, repentance and intercession.

ÖNSÖZ

Mâtürîdî, İslâm dünyasının yetiştirmiş olduğu önemli âlimlerden biridir. Kelâm, tefsir, fıkıh, mezhepler tarihi alanlarında çalışmaları bulunmaktadır. Eserlerinde savunduğu görüşler, Ehl-i Sünnet düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Yaşadığı dönemde İslâm düşünce yapısına sağlamış olduğu katkılara rağmen, yeteri kadar değer görmemiştir.

Günah ve günahlardan kurtulma yolları, İslam tarihi boyunca âlimlerce farklı şekillerde yorumlanmıştır. Hz. Âdem ve Havva'yla başlayan bu süreç insanlık var olduğu müddetçe devam edecek olan bir durumdur. İnsan aklıyla kötü davranışın çirkin, iyi davranışların güzel olduğunu ayırt edebilmektedir. Fakat insan gaflet, öfke, cehalet, şeytanın tahrikleri, kibir, affa mazhar olma ümidi gibi nedenlerle günah işleyebilmektedir. Günah işlediği zaman iç huzursuzluk yaşamakta ve bir an önce bundan kurtulmanın yollarını aramaktadır.

Kur'ân ve hadislerde günahlardan kurtulmayla ilgili birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Bazı İslam âlimleri günahların affı konusunda ayet ve hadisleri te'vil ederken farklı yorumlarda bulunmuştur. Mâtürîdî yaşadığı dönem içerisinde yorumlarını nass ve akıl doğrultusunda yaparken, toplumun sosyolojik ve kültürel şartlarını da göz önünde bulundurmuştur. Bu nedenle günümüzde Mâtürîdî'nin İslam dünyasındaki iman, büyük günah meselesi gibi konulardaki görüşlerinin yanı sıra günahların affı konusundaki görüşlerinin bilinmesi büyük önem arz etmektedir.

Mâtürîdî'nin günahların affı meselesini ele aldığımız araştırmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, kapsamı, sınırlılıkları, amaç ve önemi, araştırmada takip edilen yöntem, Mâtürîdî'nin hayatı ve eserleri, araştırmada yararlanılan eserler hakkında bilgiler yer almaktadır. Birinci bölümde, günah kavramının anlam alanına, günah ile ilişkili kavramlara, günahın tasnifine değinilmiştir. İkinci bölümde kişiyi günaha sevk eden faktörler, günahkârın iman bakımından durumu yer almaktadır. Araştırmamızın omurgasını oluşturan üçüncü bölümde ise günahlardan kurtuluş yolu olarak önem arz eden tövbe ve şefaat mevzusu incelenmiştir. Sonuç kısmında ise bu araştırma ile elde ettiğimiz bulgular değerlendirilmiştir.

Araştırma sürecinde rehberlik ederek önemli görüşleriyle yol gösterip yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜRÜK'e; ders döneminde

mevcut akademik seviyemi değerli görüş ve düşünceleriyle yukarılara taşıyan kıymetli hocalarım Prof. Dr. İsmail ŞIK ve Doç. Dr. İbrahim KAPLAN'a ve çalışmamın başından sonuna kadar maddi-manevi destek ve sabırlarından dolayı sevgili eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tuğba DEMİR

Adana / 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **İV**
ABSTRACT ..... **V**
ÖNSÖZ ..... **Vİ**
İÇİNDEKİLER ..... **Vİİİ**
KISALTMALAR ..... **Xİ**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Önemi ve Amacı **1**
2. Araştırmanın Metodu **3**
3. Araştırmanın Kaynakları **4**
3.1. Klasik Kaynaklar **4**
3.2. Çağdaş Araştırmalar **8**
4. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî **9**
4.1. Hayatı **9**
4.2. Eserleri **10**

BİRİNCİ BÖLÜM
GÜNAH KAVRAMI

1.1. Günah Kavramının Anlam Alanı 12
1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamı 12
1.1.2. Günahla İlişkili Kavramlar 12
1.1.2.1. Zenb 13
1.1.2.2. Seyyie 14
1.1.2.3. Hûb 15
1.1.2.4. Cürm 15
1.1.2.5. İsm 16
1.1.2.6. Hatîe 17
1.1.2.7. Dalâlet 18
1.1.2.8. Tuğyan 18
1.1.2.9. Fısk 19
1.1.2.10. Zulüm 19
1.1.2.11. Küfür 20

1.1.2.12. Vizr 21
1.1.2.13. Fuhş/Fahşâ 21
1.1.2.14. Fücur 22
1.1.2.15. Mâsiyet / İsyân 23
1.1.2.16. Hiyânet 23
1.1.2.17. Zelle 24
1.1.2.18. Lemem 24
1.1.2.19. Kabîhe 25
1.2. Günahların Tasnifi 25
1.2.1. Büyük günah 26
1.2.2. Büyük Günahların Sayısı 28
1.2.3. Küçük günah 29

İKİNCİ BÖLÜM
GÜNAHA SEVK EDEN FAKTÖRLER

2.1. Kişiyi Günaha Sevk Eden Faktörler 32
2.1.1. İnsan ve Fıtrat 33
2.1.2. Kişisel Farklılıklar ve Menfaat Çatışması 38
2.1.3. Çevre 41
2.1.4. Nefsin Günaha Meyyal Olması 43
2.1.5. Dünya Hayatının Cazip Olması 45
2.1.6. Şeytanın Tahrikleri 47
2.1.7. Kibir 49
2.1.8. Şehvetin Galebe Çalması 50
2.1.9. Taassup 52
2.2. İman ve Küfür Açısından Günahkârın Durumu 54
2.3. Mâtürîdî Düşüncesinde İman ve Küfür 57
2.3.1. Naklî Deliller 57
2.3.2. Aklî Deliller 60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MATÜRÎDÎ DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA GÜNAHLARIN AFFI

3.1. İhbât ve Tekfîr 63
3.2. Küçük Günahların Affı 65
3.3. Bağışlanma Talebi: Tövbe 68
3.3.1. Tövbenin Tanımı 68
3.3.2. Tövbenin Gerekliliği 70
3.3.3. Tövbenin Kabulü 72
3.4. Tövbesiz Af İmkânı (Pasif Bağışlanma) 74
3.5. İstiâze (Allah'a Sığınma) 75
3.6. Meleklerin Duası 78
3.7. Dünyevî ve Uhrevî Ceza 80
3.7.1. Mutezile'nin Va'd ve Vaîd Anlayışı 82
3.7.2. Mâtürîdî'nin Va'd ve Vaîd Anlayışı 86
3.8. Şefaat Vesilesi İle Af Edilmek 93
3.8.1. Şefaat İle İlgili Naklî Deliller 96
3.8.1.1. Şefaatin Allah'a Ait Olmasıyla İlgili Ayetler 96
3.8.1.2. Şefaatin Allah'ın İznine Bağlı Olmasıyla İlgili Ayetler 96
3.8.1.3. Şefaat Etmesine İzin Verilenler 97
3.8.1.4. Şefaat Edilecek Kimseler 100
3.8.1.5. Putların Şefaatinin ve Aracılığının Reddedilmesi 101
3.8.1.6. Müşrik, Münafık ve Kâfirlerin Şefaatten Mahrum Kalması 101
3.8.2. Şefaat İle İlgili Aklî Deliller 102
3.9. İvaz 103

SONUÇ 107
KAYNAKÇA 110
ÖZGEÇMİŞ 121

KISALTMALAR

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜHFY : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
b. : İbn
Bkz./bkz. : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
ÇÜİFD : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİBY : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
ed. : Editör
H. : Hicri
Haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İSAV. : İslamî İlimler Araştırma Vakfı
Krş. : Karşılaştırınız
MÜİFVY : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss. : Sayfalar arası
sy. : Sayı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TDVY : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TYEKBY : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları
tah. : Tahkik eden
ts. : Tarihsiz
ünv. : Üniversite
v. : vefat tarihi
vb. : ve benzeri
ve dğr. : ve diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Din, toplumda insanları bir arada tutan, insanın manevî ve zihnî gelişimini sağlayan, ona yön veren, onu kucaklayan kanunlardır. Aynı zamanda din, tarihin her döneminde, insanların hem düşünceleriyle hem de davranışlarıyla ortaya koyduğu bir disiplinin adıdır.[1]

Tarih boyunca insan yüce bir varlığa inanma ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle dinlerin temel prensipleri arasında kutsal bir varlığa ya da varlıklara inanma yer almaktadır. Hangi din olursa olsun mensubu olduğu kişilerden emirlerine uymasını ve yasaklarından kaçınmasını istemektedir.[2] Bu nedenle bütün dinlerde insan, yüce varlığın emirlerini yerine getirmediği zaman bütün boyutlarıyla kirlenmiş kabul edilmektedir.[3].

Her din, insanın günahlarından arınması için farklı doktrinler geliştirmişlerdir. Örneğin günah işleyen bir kimse Şintoizm'de dua ve suyla; Maniheizm'de su, toprak, oruç, tövbe ve günah itirafıyla[4], Zerdüştlük'te ateşle, Hindularda Ganj nehrinde yıkanmakla günahlarından arınmaktadır.[5]

Yahudilikte günah işleyen bir kimse, din görevlisine ihtiyaç duymadan, günahından tövbe, dua ve sadaka yoluyla kurtulabilmektedir. Hıristiyanlarda kişi vaftiz olarak ya da bir rahibe günah itirafında bulunarak günahlardan arınmaktadır.[6].

İslâm inancına göre insan akıl ve irade sahibi bir varlıktır. Kendisine kutsal kitaplar ve peygamberler vasıtasıyla sorumlulukları hatırlatılmıştır. Buna rağmen insan günah işleyebilmektedir. Kur'ân'da ilk günah ve bundan arınma yolları Hz. Âdem ve Havva örneğiyle anlatılmaktadır. Bu bağlamda tövbenin kabul edilebilmesi için kişinin işlemiş olduğu günahtan pişmanlık duyması büyük önem taşımaktadır.

Hz. Peygamber döneminde büyük günah işleyen bir kişinin durumu ile ilgili bilinen bir tartışma yoktur. Hz. Peygamber'den sonra müslümanlar arasında meydana gelen Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffin savaşı gibi meseleler, büyük günah

---

[1] Tümer, Günay, "Din", *DİA,* IX, s. 317, ss. 312-320, İstanbul 1994.
[2] Harman, Ömer Faruk, "Günah", *DİA*, XIV, s. 278, ss. 278-282, İstanbul 1996.
[3] Albayrak, Kadir, "Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları", *Dini Araştırmalar,* IV, s. 87- 88, ss. 87-107, Ocak Nisan 2002.
[4] Küçük, Abdurrahman ve dğr. , *Dinler Tarihi*, Berivan Yayınevi, Ankara 2017, s. 116, 157.
[5] Albayrak, "Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları", 94-95.
[6] Katar, Mehmet, *Yahudilik Hıristiyanlık ve İslâm'da Tövbe,* Eski Yeni Yayınları, Ankara 2017, s. 31.

işleyen bir kişinin iman bakımından durumunun tartışılmasına neden olmuş ve bunun sonucunda birçok itikâdî mezhep ortaya çıkmıştır. Her kelâm ekolü, büyük günah sahibi kimsenin tövbe etmesi ya da tövbe etmeden ölmesi halinde durumunun ne olacağı hakkında görüşlerini ortaya koymuştur.

Nitekim o dönemde ortaya çıkan ve günahlar arasında küçük-büyük ayrımı yapmayan Hâricîler ameli imana dâhil etmiş, büyük günah işleyen bir kimsenin kâfir olduğunu ve şefaatten mahrum olacağını iddia etmişlerdir. Mutezile büyük günah işleyen bir kimsenin fâsık olduğunu, tövbe etmeden ölmesi durumunda ise şefaate nail olmayacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Mürcie ise ameli imana dâhil etmeyip büyük günah sahibi bir kimseyi mümin olduğunu ve böyle bir kimsenin tövbesiz affedileceğini söylemiştir.[7]

Mâtürîdî ameli imana dâhil etmediği için büyük günah işleyen kişiyi mümin olarak görmektedir. Böyle bir kişinin tövbe etmeden ölmesi durumunda ise şefaate nail olabileceğini söylemektedir.

Ehl-i Sünnet âlimlerinden biri olan Mâtürîdî, kelâmî problemin çözümünde akla ve istidlale önem veren önemli bir âlimdir. Mâtürîdî'nin pek çok konuya ilişkin görüşleri bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Mâtürîdî'yle ilgili tövbe, günah, şefaat gibi konularını kelâmî açıdan ele alan çalışmalar bulunmakla birlikte, Mâtürîdî'de günahların affı konusunu detaylı bir şekilde ele alan bir çalışma bulunmamaktadır.

Mâtürîdî itikâdî konularda birçok probleme çözüm önerisinde bulunmuştur. Mâtürîdî'nin ilgilendiği problemlerden birisi günah ve günahların affıdır. İlk insan Hz. Âdemle birlikte var olan günah ve ondan kurtulma yolu olan şefaat, tövbe vb. konuları günümüzde de güncelliğini koruyan bir meseledir. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin konumuzla ilişkili görüşlerini akıl-vahiy bağlamında ortaya koymayı ve yine eserlerinde günahların affı meselesine yaklaşımını belirlemeyi; Mâtürîdî ile ilgili yapılan sınırlı çalışmalara bir yenisini daha eklemeyi amaçlamaktayız.

Tezimizde sözü edilen konuyla bağlantılı kelâmî problemleri incelerken Mâtürîdî'nin görüşlerine ve Kelâm ekollerinin yaklaşımlarına yer verilerek şu sorulara yanıt aranacaktır: Günahların affı konusu Kur'ân ve hadislerde nasıl yer almaktadır? Büyük günah işleyen bir kimse kâfir olur mu? Şefaat hak mıdır? Büyük günah işleyenin dünya ve âhiretteki durumu nedir? Tövbe etmeden ölen günahkâr bir kişi ebedi olarak cehennemde kalır mı? Kelam ekollerinin bu konudaki görüşleri nelerdir? Mâtürîdî

[7] Ak, Ahmet, *Hanefî ve Mâturîdî Âlimlerine Göre Şefaat*, Ensar Yay. , İstanbul 2017, s. 14

konuları nasıl ele almış ve yorumlamıştır? Mâtürîdî, günahlardan kurtulma yollarını nasıl değerlendirmektedir? Günahlardan kurtulma ya da günahların affı için bilerek ya da farkında olmadan günah işleyen kulun ne yapması gerekir? Yüce Allah'ın affedici, bağışlayıcı, rahmet ve merhamet edici isim ve sıfatlarını günahların affı bağlamında nasıl değerlendirmeliyiz? Buna karşın günah işleyenin cezalandırılacağına dair ifadeler ne anlama gelmektedir? Güncel bir problem alanı olarak günahların affı sorununa Mâtürîdî akılcılığından hareketle çözüm önerileri geliştirebilir miyiz?

2. Araştırmanın Metodu

Kelâm ilmi, İslâm düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. Felsefeden farklı olarak konularını Kur'ân ve Sünnet'ten alır.[8] Bu nedenle İslâm inançlarının ne olduğunu ortaya koymaya çalışırken, gerektiğinde bu inançlara ters düşen görüşlere, aklî ve naklî delillerle cevap vermektedir.

Bütün bilim dallarında olduğu gibi şüphesiz Kelâmî alanda yapılan çalışmalarda izlenilmesi gereken, bazı yöntem ve teknikler bulunmaktadır. Tez çalışması kapsamında, özellikle şahıslar üzerinde yoğunlaşma, ilk ve temel kaynaklara müracaat etme, fikir-hadise bağlantısının sağlanması ve menkulde mâkulu arama gibi tekniklere uygun hareket edilmiştir. Aynı zamanda tez boyunca yargılama, dışlama veya onaylama gibi alanın sorumluluklarını aşan yaklaşımların sergilenmesinden uzak durulmuştur.

Araştırmayı yaparken şahıslar üzerinde yoğunlaşarak fikirlerini ortaya koymak önemlidir. Bu araştırmayı yaparken İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilatü'l- Kur'an ve Kitâbu't-Tevhid* adlı eserleri başta olmak üzere, Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tabsıratü'l-Edille fî Usûlu'dîn*, *Bahrü'l-Kelâm*; Ebu'l Yüsr el-Pezdevî'nin *Usûlu'd-Dîn* adlı eserleri çalışmamızda yararlandığımız eserlerden bazılarıdır. Bunun yanı sıra Mâtürîdî adına yapılmış güncel çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Araştırmamızda kavramsal süreç ve bu süreç içindeki olaylar kapsamlı olarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayı yaparken bilimsel esaslara uygun şekilde hareket ederek; dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yapısı ve şahsiyetler üzerindeki etkileri de göz önünde bulundurarak ve tarafsızlık ilkesi göz önünde bulundurulmuştur.

[8] Yüksel, Emrullah, *Sistematik Kelâm*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 20-21.

Bununla birlikte konuyla ilgili klasik kaynaklar temin edilmiş, Türkiye'de yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapılmış olan çalışmalardan ve ilgili ulusal makalelerden yararlanılmıştır.

Çalışmamızın hazırlanmasında şekil yönünden Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün "Tez Yazım Kılavuzu" esas alınmıştır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda öncelikle temel kaynağımız, Mâtürîdî'nin kendi eserleridir. Bunun yanında Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin eserlerinden, İslâm Mezhepleri Tarihi'nin temel kaynaklarından ve Mâtürîdî ile ilgili son zamanlarda yazılmış eserlerden faydalanılmıştır.

3.1. Klasik Kaynaklar

a. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe: el-Fıkhu'l-Ekber

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (150/767) akâide dair konuları ele aldığı risale şeklindeki bu eserinde, Ehl-i Sünnetin görüşleri kısaca özetlemiştir. Eserin birçok şerhi bulunmakla birlikte, Batı ve Doğu dillerine tercümesi yapılmıştır.[9] Eserin konuları belli bir sisteme göre sıralanmamış, konular detaya girilmeden ele alınmıştır.

Söz konusu eser, Mustafa Öz tarafından tercüme edilerek (İmam-ı Âzam'ın Beş Eseri içerisinde İstanbul 1981, 1992), M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı tarafından Arapçasıyla birlikte yayımlanmıştır.

b. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî: Kitâbü't-Tevhîd

Eser, ilk dönemlerden itibaren Mâtürîdî âlimlerinin eserlerinde *Kitâbü't-Tevhîd* ismiyle geçmektedir. Kitap, Mâtürîdîliğin temel kaynağı niteliğinde olup Mâtürîdî (333/944)'nin itikâdî görüşlerinin genişçe yer aldığı değerli bir eserdir.[10]

Toplamda 206 varaktan oluşan eserin tek yazma nüshası, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Nu: (Add), 3651'de bulunmaktadır. Eserin tahkiki ilk defa Fethullah Huleyf tarafından 1970 yılında Beyrut'ta, daha sonra 1979 yılında İstanbul'da

[9] Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA,* X, s. 134, ss. 131-138, İstanbul 1994.
[10] Ak, *Hanefî ve Mâtürîdî Âlimlerine Göre Şefaat Kitabı*, 19.

basılmıştır. Eserin yeniden tahkiki Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından yapılarak Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2003 yılında Ankara'da yayımlanmıştır. *Kitâbü't-Tevhîd'in* tercümesi, Bekir Topaloğlu tarafından yapılmış olup Türkiye Diyanet Vakfı tarafından, Ankara'da 2002 yılında yayımlanmıştır.[11]

c. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî: Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Te'vîlâtü'l-Kur'ân veya *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* olarak meşhur olan bu eserin dünyanın birçok yerinde nüshası bulunmaktadır. Ülkemizde, Bekir Topaloğlu başkanlığında iki ayrı komisyon kurularak, Te'vîlât'ı tahkik çalışmaları başlamıştır. 2005-2011 yılları arasında 18 cilt olarak yayınlanmış olan eserin üç ayrı tahkik çalışması bulunmaktadır.[12] Eser, önce Fatma Yusuf el-Hıyemî tarafından büyük boy beş cilt olarak Beyrut'ta 2004 yılında neşredilmiş, daha sonra Bekir Topaloğlu'nun ilmi kontrolünde çeşitli ilim adamları tarafından tahkik edilmiş ve sonuncusu da orta boy on sekiz cilt olarak İstanbul'da 2005-2011 tarihleri arasında yayımlanmıştır.[13]

Kur'ân'ın tefsiri niteliğindeki bu eser, başta tefsir olmak üzere, kelâm, fıkıh, mezhepler tarihi gibi İslâmî ilimlerle ilgili bilgileri içermektedir.[14]

Eser, Yusuf Şevki Yavuz editörlüğünde Nâs Sûresi'ne kadar Türkçeye tercümesi yapılarak *Te'vîlâtü'l- Kur'ân Tercümesi* adıyla on yedi cilt olarak, Ensar Neşriyat tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır.

ç. Ebu'l Kâsım el-Hakim es-Semerkandî: es-Sevâdü'l-Azam

Eser, ilk dönem Mâtürîdî âlimlerinden olan Ebu'l-Kâsım el-Hakim es-Semerkandî (v. 342/953)'ye aittir. Mâtürîdî mezhebinin en önemli eserlerinden biri olan es-Sevâdü'l-Azam, yazıldığı dönemde Sâmânîlerin resmi akîdesi kabul edilmiş, Osmanlıdan günümüze kadar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Kitabın tercümesi yapılırken Ayasofya ve Süleymaniye kütüphanesindeki nüshalardan faydalanılmıştır. Eserde, Ehl-i Sünnet inancına göre iman konuları ele alınmıştır. Eserin Türkçe'ye çevirisi Talha Alp tarafından yapılmış olup 2017 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.[15]

d. Ebû'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî: Ehl-i Sünnet Akâidi

---

[11] Kutlu, Sönmez, "Ebû Mansûr el- Mâtürîdî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, hz. Sönmez Kutlu, Otto Yay. , Ankara 2016, s. 452-453.

[12] Kutlu, "Ebû Mansûr el- Mâtürîdî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", 450-451.

[13] el Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, I, s. 15.

[14] Biçer, Ramazan, *Akıl ve İrade Kapısı İmam Mâtürîdî*, Erdem Yayınları, İstanbul 2018, s. 19.

[15] es-Semerkandi, Ebu'l Kâsım el-Hakim, *Sevâdü'l-Azam Tercümesi,* ter. Talha Alp, Yasin Yayınevi, İstanbul 2017, s. 5-7.

Eserin asıl ismi Usûlü'd-Dîn'dir. Eser, Ebû'l-Yusr Muhammed el- Pezdevî (v. 482/1089)'ye aittir. Eserin Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde Derviş Hüseyin ve Kahire'de Dr. Hans Peter'e ait nüshaları bulunmaktadır. İtikâdî konuları içeren bu kitap, Şerafettin Gölcük tarafından *Ehl-i Sünnet Akâidi* olarak tercüme edilmiştir.[16]

e. Ebü'l- Muîn en-Nesefî: Tevhidin Esasları

Asıl adı Kitâbü't-Temhîd li-Kavâidi't-Tevhîd olan eser, Mâtürîdî kelam ekolünün ikinci kurucusu konumunda bulunan Ebü'l-Muîn en-Nesefî (v. 508/1115)'ye aittir. *Temhîd* üzerine ilk çalışma, Mustafa Said Yazcıoğlu tarafından hazırlanan lisans mezuniyet tezidir. Hülya Alper tarafından *Tevhidin Esasları* adıyla Türkçeye çevrilmiş olan eser, 2015 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

Eserde Nesefî, Mâtürîdîliğin inanç esaslarını özlü bir şekilde anlatmıştır. Nesefî görüşlerini delillerle ortaya koymaya çalışırken farklı mezheplerin görüşlerini de eleştirmektedir.[17]

f. Ebü'l- Muîn en-Nesefî: Tebsıratü'l edille

Nesefî'ye ait olan eser, Mâtürîdî mezhebinin temel kaynaklardan biridir. Kitap, *Kitâbü't-Tevhîd*'in şerhi niteliğinde olup Nesefî'nin kelâm alanındaki en hacimli ve muhtevalı eseridir.

Eser, kısa bir mukaddime ile kırk beş bab ve altı bölümden oluşmaktadır. Altı babdan oluşan giriş niteliğindeki birinci bölümde, ayrıntılı olarak ilmin tarifi üzerinde durulmuştur. Daha sonra bilgi edinme yolları (duyular, doğru haber ve akıl) ele alınarak özellikle aklî istidlâle vurgu yapılmıştır. İlhamın dinî konularda bilgi kaynağı kabul edilemeyeceği ispatlanmış, mukallidin imanının sıhhati tartışılmıştır.[18]

Eserin on altı babdan oluşan ikinci bölümünde, ilâhiyât konularına yer verilmiştir. Tevhid esasına geçilerek Allah'a cevher, araz, mekân izâfe eden, dengi ve benzerinin olduğunu söyleyenlerin görüşleri eleştirilmiştir. Ayrıca bölümde sübûtî sıfatlardan olan kelâm sıfatı hakkında, Selefiyye, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin tartışmalarına yer verilmiştir. Bölüm ayrıntılı bir biçimde işlenmiş olan rü'yetullah konusuyla sona ermiştir.

Eserin iki babdan oluşan üçüncü bölümünde nübüvvet konularına yer verilmiştir. Mucizenin mahiyeti, geçmiş peygamberlere ait mucizelerin konumu üzerinde

[16] el-Pezdevî, Ebu'l Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, ter. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay. , İstanbul 201 s. 17.
[17] en-Nesefî, Ebü'l Muîn, *Tevhidin Esasları*, çev. Hülya Alper, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 15- 18.
[18] Aruçi, Muhammed, "Tebsıratü'l-Edille", *DİA,* XXXX, s. 225, ss. 225- 226, İstanbul 2011.

durulduktan sonra Hz. Muhammed (sav) 'in mucizeleri derin bir şekilde ele alınmıştır. Üçüncü bölüm keramet bahsiyle sona ermiştir.

Eserin on babdan oluşan dördüncü bölümünde kader meselesi işlenmiştir. Kitabın iki babdan oluşan beşinci bölümünde sem'iyyât konularından; dört babdan oluşan altıncı bölümünde imamet konularından bahsedilmiştir.[19]

Eser ilk önce, Muhammed el-Enver Hâmid Îsâ Abdüzzâhir tarafından doktora çalışması olarak (1977, Câmiatü'l-Ezher) hazırlanmıştır. Daha sonra Claude Saleme (Dımaşk 1993) ve Hüseyin Atay (I.cilt Ankara 1993; II. cilt Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün Ankara 2003) tarafından yayımlanmıştır.[20]

g. Nureddin es-Sâbûnî: Mâtürîdiyye Akaidi

Asıl ismi el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn olan eser, Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinden olan Nureddin es-Sâbûnî (v. 580/1184)'ye aittir. Sâbûnî, ilk olarak *el-Kifâye* adlı hacimli eserini yazmış, daha sonra bu eserini hülasa (özet) ederek *el-Bidâye*'yi oluşturmuştur. Kitap giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Dili son derece sade ve tertibi güzel olan bu eser, klasik kelâm kitaplarının bütün konularını içeren bir özelliğe sahiptir. Müellif eserinde Mâtürîdîyye mezhebinin görüşlerine yer vermiştir.[21] Kitap ilk önce Fethullah Huleyf tarafından yayımlanmış (İskenderiye 1969), daha sonra Bekir Topaloğlu tahkikli neşrini gerçekleştirmiş (Dımaşk 1399/1979) ve eseri *Mâtürîdiyye Akaidi* ismiyle Türkçe'ye (Ankara 1979) tercüme etmiştir.[22]

h. Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî: et-Temhîd li Kavâidi't-Temhîd

Eser, Hanefî- Mâtürîdî âlimlerinden olan Ebü's-Senâ Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî (VI./XII. yüzyılın ilk yarısı)'ye aittir. Esere, İsmail Şık tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Mahmud b. Zeyd el-Lamişî'nin Kelâm Anlayışı* adıyla bir doktora tezi hazırlanmış ve eser Ankara 2009 yılında *Hanefî-Mâturidî Geleneğin Usûlü'd-Din Anlayışı Lâmişî Perspektifinde Kelam-Usûlü'l-Fıkh Diyaloğu* ismiyle yayımlanmıştır.[23] Eserde, kelâma dair birçok konu yer almaktadır.[24]

---

[19] Aruçi, "Tebsıratü'l-edille", 225.
[20] Yavuz, Yusuf Şevki, "Nesefî, Ebü'l Muîn", *DİA,* XXXII, s. 570, ss. 568-570, İstanbul 2006.
[21] es-Sâbûnî, Nûreddin, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, DİBY, Ankara 1982, s. 10.
[22] Aruçi, Muhammed, "Nûreddin es-Sâbûnî", *DİA,* XXXV, s. 360, ss. 360-361, İstanbul 2008.
[23] Yavuz, Yusuf Şevki, "Lâmişî", *DİA,* II, s. 147, ss. 146-147, İstanbul 2016.
[24] Şık, İsmail, Mâturîdî *İnanç Sistemi Lâmişî Örnekleminde Hanefî-Mâturîdî Kelâmı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 59.

3.2. Çağdaş Araştırmalar

Son zamanlarda Mâtürîdî ile ilgili yapılmış olan çalışmalardan tezimizde faydalanılmıştır. Onlardan bazıları şunlardır:

a. Sönmez Kutlu: İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik

Sönmez Kutlu'nun editörlüğünde hazırlanan eser, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Kitap Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ile ilgili yapılan çalışmaların yetersiz olması nedeniyle hazırlanmıştır. Arapça, Özbekçe ve Almanca'dan Türkçe'ye çevrilmiş olan yirmi bir makaleden oluşmaktadır. Eser 2003 yılında basıldığında genç akademisyenlere yeni ufuklar açmış, birçok yüksek lisans ve doktora tezi yapılmasına katkı sağlamıştır.

b. Adil Bebek: Mâtürîdî'de Günah Problemi

Adil Bebek tarafından yazılmış olan bu eser, üç bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde insan fiilleri, iman ve günah konularından; ikinci bölümde iman ve küfür açısından günahkârın durumundan bahsedilmektedir. Son bölümde ise günah kavramıyla ilgili diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir.

c. Hanefi Özcan: Mâtürîdî'de Dînî Çoğulculuk

Hanefi Özcan'a ait olan eser, 2012 yılında, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. Eserde din, din-şeriat ilişkisi, din-şeriat ayrımının epistemolojik temeli gibi konular yer almaktadır. Konuların felsefi bir zemin üzerine oturtularak ele alınmış olması, eseri farklı kılmaktadır. Eser, Mâtürîdî'nin konuyla ilgili görüşlerinin ortaya çıkarılması açısından önemli bir çalışmadır.

d. Ahmet Ak: Hanefî-Mâtürîdî Âlimlerine Göre Şefaat

Eser, Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkında birçok çalışması bulunan Ahmet Ak tarafından yazılmıştır. 2017 yılında Ensar Neşriyat tarafından yayımlanmış olan eser dört bölümden oluşmaktadır. Eserde akıl-vahiy ilişkisi bağlamında Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin şefaatle ilgili görüşleri, kronolojik sıraya göre ortaya konulmuştur. Kitapta Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin dışında Ebû Hanîfe'nin şefaatle ilgili görüşlerine de yer verilmesi kitaba zenginlik katmıştır.

d. Hülya Alper: İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi

Eser, Hülya Alper'e ait olup İstanbul'da 2008 yılında İz Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde akıl, aklın konumu, değeri gibi konulara yer verilmiştir. İkinci bölümde vahyin mahiyeti ve bununla ilgili meseleler ele alınmıştır. Akıl vahiy ilişkisinin yer aldığı üçüncü bölümde ise konu imtihan kavramı üzerinden anlatılmıştır.

e. Ramazan Biçer: Akıl ve İrade Kapısı İmam Mâtürîdî

Eser, Kelâm ilminin yanı sıra, din felsefesi, din sosyolojisi ve Küreselleşme alanlarında ulusal ve uluslararası makaleleri bulunan Ramazan Biçer'e aittir. Kitap Erdem Yayınları tarafından 2018 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Eserde çağımızın dinî, sosyal ve psikolojik sorunların çözümünde Mâtürîdî'nin görüşlerine yer verilmektedir.

4. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî

4.1. Hayatı

Asıl adı Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el- Mâtürîdî es- Semerkandî'dir. Mâtürîdî bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde bulunan Semerkant yakınlarında Mâtürîd (Mâtürît) adlı mahallede dünyaya geldi. Doğduğu yere nispeten kendisine Mâtürîdî denilmektedir.[25] Ayrıca İmâmü'l-Hüdâ, Âlemü'l- Hüdâ, İmâmü'l-Mütekellimîn, Reîsü's-Sünne gibi ünvanlara da sahiptir.[26] Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte, hocası Muhammed b. Mukâtil'in (248/862) vefat ettiği tarihten hareketle 240/854 tarihinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.[27]

Samanoğullarının (819/1005) en güçlü döneminde yaşamış olan Mâtürîdî'nin ailesinin Ebû Eyyüp el-Ensarî'nin neslinden geldiği rivayet edilmektedir. Fakat eserlerinde, Arap dili bakımından bazı ifade bozukluklarının ve gramer hatalarının

[25] Özen, Şükrü "Mâtürîdî", *DİA,* XXVIII, s. 146, ss. 146- 151, Ankara 2003.
[26] Gölcük, Şerafettin, *Kelâm Tarihi*, Esra Yayınları, Konya 1998, s. 111.
[27] Özen, "Mâtürîdî", 146.

olması, zaman zaman Türkçe dil yapısına uygun cümleler kurması Onun Arap asıllı olmadığını göstermektedir.[28]

Mâtürîdî Semerkand'da Ebû Hanîfe'nin, itikâdî ve fıkhî görüşlerinin felsefî ve teolojik temellerinin tartışıldığı "Dâru'l- Cüzcâniye" adıyla bilinen eğitim merkezinde eğitim görmüştür. Ebu Bekr el-Cüzcani, Muhammed b. Mukatil, Nusayr b. Yahya, Ebu Nasr el-İyâzî gibi âlimlerden ders almıştır. Sadece hocalarıyla ve onların eserleriyle yetinmeyip kendi dönemindeki başka din ve mezheplerin eserlerini de incelemiştir.[29]

Mâtürîdî, Ebü'l-Kasım es-Semerkandî, Ali b. Said Ebu'l-Hasan Rustuğfenî, Ebû Muhammed Abdulkerîm b. Musâ b. İsâ el-Pezdevî *ve* Eb'l-Leys es-Semerkandî gibi kişilere hocalık yapmıştır.[30]

Mâtürîdî, Müslümanlar arasındaki yerinin büyüklüğüne, İslam akidesinde bırakmış olduğu ve bugüne kadar gücünü kaybetmemiş olan tesirlerine rağmen muasır meslektaşı olan Eş'ari (v. 324/935) kadar tanınmamıştır.[31] Bütün kaynaklar ölüm tarihinin 333/999 olduğunda müttefiktir. Kabri Semerkand'da bulunmaktadır.[32]

4.2. Eserleri

Ehl-i Sünnet akâidinin temsilcilerinden biri olan Mâtürîdî, ilimlerin inceliklerini, manaların derinliklerini keşfetmiş, kendine has orijinal deliller meydana getirmiş önemli bir âlimdir. İslâm akâidi hususunda karşı tarafın fikirlerini çürütmek için münazara ve tartışma adabını başarılı bir şekilde kullanmıştır. Mâtürîdî, hem Ebû Hanîfe'nin hem de bulunduğu dönemin kültürünü alarak zengin bir ilme sahip olmuştur. Yaşadığı dönemde, itikâdî konularda Mutezile ve diğer fırkalara karşı reddiyeler yazarak, onların görüşlerini birer birer çürütmüştür. Tefsir konusundaki eseri olan Te'vîlât'ı birçok övgüye mazhar olmuştur.[33]

---

[28] Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik,* hz. Sönmez Kutlu, Otto Yay. , Ankara 2016, s. 26; Bebek, Adil, *Mâturîdî'de Günah Problemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s. 18.

[29] Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", 26-27.

[30] Akgül, Muhittin, "Ebû Mansûr el- Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l Kur'ân", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, s. 58, ss. 57-67, Sakarya 2001; Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", 26-27.

[31] et-Tancî, Muhammed B. Tavît, "Abû Mansûr al- Mâtürîdî", *AÜİFD,* I-II, s. 1, ss. 1- 12, Ankara 1955; Korkmaz, Sıddık, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", *Dinî Araştırmalar*, 4/10, s. 95, ss. 89-119, Mayıs-Ağustos 2001.

[32] Akgül, "Ebû Mansûr el- Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l Kur'ân", 58.

[33] Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 111.

Mâtürîdî'nin, kelâm alanının dışında fıkıh, tefsir ve mezhepler tarihi alanlarında da eserleri bulunmaktadır.

1. Tefsir alanındaki eseri: *Te'vîlâtü'l-Kur'ân.*

2. Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında yazmış olduğu eserleri: *Kitâbü'l-Makâlât, Kitâbü't-Tevhîd, Reddü Evâili'l-edilleti'l-Ka'bî, Reddü Tehzîbi'l-cedel li'l-Ka'bî, Beyânü vehmi'l-Mu'tezile, Reddü Vaîdi'l-fussâk li'l-Ka'bî, Reddü'l-Usûli'l-hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî, Reddü Kitâbi'l-İmâmeti li-ba'di'r-Revâfıd, er-Red ale'l-Karâmita (fi'l-usûl).*

3. Fıkıh alanında yazmış olduğu eserleri: *Meâhizü'ş-şerâ'i fî usûli'l-fıkh, Kitâbü'l-Cedel fî usûli'l-fıkh, er-Red ale'l-Karâmita (fi'l-fürû'), Şerhu'l-Câmi'î's-sağîr.*[34]

[34] Özen, "Mâtürîdî", 151; Gölcük, *Kelâm Tarihi*,112.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNAH KAVRAMI

1.1. Günah Kavramının Anlam Alanı

1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Türkçe'de sevap kelimesinin karşıtı olarak ifade edilen ve "suç" anlamında[35] Farsça bir kelime olan "günah" kavramı, Arapça'da, "cnh" kökünden türemiş olup "sakınca, yanaşmak, meyletmek,[36] eğilmek, ayrılmak, sapmak ve ilgisini çekmek"[37] anlamlarına gelmektedir.

Dinî literatürde günah kavramının daha çok ism, mâsiyet, zenb, cürm, lemem, kebîre, sağîre, hiyânet, kabîhe, hata, seyyie, fısk, zelle ve fücur kavramlarıyla ifade edildiğini söyleyebiliriz.[38] Günah, yüce ve kutsal sayılan varlığa karşı emirlerin yerine getirilmemesiyle veya yasakların çiğnenmesiyle ortaya çıkan bir durumdur.[39]

Psikolojik açıdan günah, "ruhun mükemmele ulaşmasını engelleyen, insanda suçluluk duygusu oluşturan davranışlar" olarak tanımlanmaktadır.[40] Hukukî anlamda ise günah kavramı, suç anlamında kullanılmaktadır ve hukuk literatüründe günahın tanımı ise "Hukukî nizamın netice olarak ceza terettüp ettirdiği fiil"[41] şeklindedir.

1.1.2. Günahla İlişkili Kavramlar

Daha önce de belirttiğimiz gibi Arapçada daha çok zenb, cünâh, hûb, hiyânet, ism, cürm, isyân kelimeleriyle karşılık bulan günah kelimesi, Kur'ân'da ve hadislerde,

---

[35] Öztürk, Tuba, *Büyük Türkçe Sözlük*, Sait Matbaacılık, İstanbul 2018, s. 233.
[36] el-İsfehânî, Rağıb, *Müfredât,* çev. A. Güneş, M. Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s. 246-247; er-Râzî, Fahruddîn, *Mefâtîhu'l-Gayb,* ter. Suat Yıldırım ve dğr. , Akçağ Yayınları, Ankara 1989, IV, s. 102.
[37] Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 133.
[38] Harman, "Günah", 278; Türkgülü, Mustafa, "Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkında Kelâmî Tartışmalar", *Diyanet İlmi Dergi,* 36/4, s. 65, ss. 63-88, Ankara 2000.
[39] Harman, "Günah", 278.
[40] Köse, Ali, "Günah", *DİA,* XIV, s. 285, ss. 285-286, İstanbul 1996.
[41] Alacakaptan, Uğur, *Suçun Unsurları*, AÜHFY, Ankara 1975, s. 4.

ism, lemem, münker, hata`/hatîe, hûb, fâhişe/fahşâ, fısk, zenb, seyyie, vizr, tağâ, zaleme, fücûr, isyân/ma'siyet, vb. kelimelerle ifade edilmektedir.[42]

Nasslarda günah kavramını ifade eden kavramaların önce sözlük ve terim anlamları üzerinde durularak, Mâtürîdî'nin bu kavramlara yüklemiş olduğu anlamların tespit edilmesi konunun açıklanmasında etkin bir öneme sahiptir.

1.1.2.1. Zenb

Kur'ân'da otuz yedi yerde geçen[43], zeneble aynı kökten gelen "zenb" kelimesi sözlükte, "günah, suç[44] ve bir şeyin kuyruğundan tutmak" anlamlarına gelmekte olup sonu kötü olan ve ceza ile sonuçlanan her fiil için kullanılan bir kavramdır.[45]

Mâtürîdî'ye göre Enfâl Sûresi'nin 54. ayetinde[46] Firavun ve hânedanının dünyada helak olmalarına sebep olan günah (zenb), Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleridir.[47] Bu durumda ceza gerektiren günah, Allah'ın ayetlerinin inkâr edilmesidir.

Mâtürîdî'ye göre, *"Biz onları, günahları sebebiyle helâk ettik ve onların ardından başka nesiller yarattık"*[48] ayetinde helâk olmaya sebep olan günah (zenb), peygamberleri yalanlamadır.[49] Aynı şekilde Ankebût Sûresi 40. ayette sözü edilen cezalandırmalara sebep olan günah (zenb), Lut ve Hud kavimlerinin, Firavun, Karun ve yandaşlarının işlemiş oldukları, peygamberleri yalanlama günahıdır.[50] Yine Âl-i İmrân Sûresi'nin 11. ayetinde peygamberleri yalanlama cezayı gerektiren bir günah (zenb) olarak kabul edilmiştir. Bu durumda Firavun ve ailesi, peygamberleri yalanladıkları ve onlara inanmayıp direndikleri için azaba uğratılmışlardır.[51]

---

[42] Yılmaz, "Kur'an' da Büyük Günah Kavramı", 256.
[43] Bebek, "Günah", 282.
[44] İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânü'l Arab*, Beyrut 1955, I, s. 389; Âsım Efendi, *Kâmûsu'l Muhît Tercümesi*, çev. M. Koç, E. Tanverdi, TYEKBY, İstanbul 2013, I, s. 404; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 296.
[45] el-İsfehânî, Rağıb, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü,* Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s. 402; Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 2017, s. 353.
[46] "Onlar Rablerinin ayetlerini yalanlamışlar, biz de onları günahları nedeniyle helak etmiştik."
[47] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Fadıl Ağyan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, VI, s. 266-267; Bebek, *Mâturîdî'de Günah Problemi*, 94.
[48] En'âm 6/6.
[49] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, V, s. 22- 23.
[50] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Fadıl Ağyan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, XI, s. 147.
[51] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. B. Topaloğlu-K. Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, II, s. 282.

Bahsedilen ayetlerde geçen "zenb" kelimesi, Allah'ı ve O'nun peygamberlerini yalanlama günahına karşılık gelmektedir. Bu durumda zenb, azap ve cezayı gerektiren günahtır.

1.1.2.2. Seyyie

Sev' kökünden türemiş olan su' kelimesi sözlükte, "insana üzüntü veren, kötü ve çirkin olan her şey"[52] anlamında kullanılmaktadır. Hasenenin zıttı olan, sev' ile aynı kökten gelen "seyyie" kelimesi, "ayıp, kusur, kötü sonuca götüren ve karşılığı ceza olan davranış" [53] anlamlarına gelmektedir.

Mâtürîdî'ye göre Hûd Sûresi'nin 114. ayetinde[54] bazı iyiliklerin, kötülüklerden (seyyie) bazılarına keffâret olmasının nedeni, namaz ve sâlih ameldir.[55] Bu durumda seyyie, namaz ve sâlih amelle ortadan kalkan günahın karşılığı olmaktadır.

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Şüphesiz bugün rezillik, aşağılık ve kötülük kâfirlerin üzerinedir"*[56] ayetinde su' kelimesini, Allah'ın delilleri hakkında kibirlenen ve inatçılık edenlere âhirette verilecek ceza[57] anlamında yorumlamıştır. Yine Mâtürîdî, Rûm Sûresi 10. ayette geçen su' kelimesini, Allah'ın ayetlerini yalanlayan ve inkâr edenlerin dünyada ve ahirette azap görmelerine sebep olan günah olarak değerlendirir.[58]

Mâtürîdî, A'râf Sûresi 131. ayette geçen "seyyie" kelimesini cezaya sebep olan günah (seyyie) olarak yorumlamıştır. Ona göre Firavun'a ibadet edenlerin ceza olarak başlarına gelen darlık ve kıtlığın sebebi, Hz. Mûsâ'yı inkâr etmeleridir.[59]

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan "*Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar"*[60] ayetinde geçen seyyie (kötülük) kelimesini, şirk anlamında tefsir etmiştir. Bu durumda Allah'a ortak koşmak ve şirk üzerine ölmek âhirette ebedî olarak cehennemde kalmayı

---

[52] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, I, 95-96; İsfehânî, *Müfredât*, 533-534.
[53] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 118.
[54] "Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir."
[55] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, VII, s. 277-278.
[56] Nahl 16/27.
[57] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Y. Vehbi Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, VIII, s. 116-117.
[58] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XI, 191-192.
[59] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VI, 43-44.
[60] Bakara 2/81.

gerektiren büyük bir günahtır.[61] Elmalılı (v.1942) ise söz konusu ayetteki "seyyie" kelimesini, fenalık şeklinde yorumlamıştır.[62]

1.1.2.3. Hûb

Hûb kelimesi sözlükte "suç, kusur,[63] günah,[64] üzüntü, ihtiyaç ve musîbet"[65] anlamlarına gelmektedir.

Kur'ân'da geçen "*Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu büyük bir günahtır"*[66] ayetindeki "hûb" kelimesini Mâtürîdî günah ve zulüm anlamlarında yorumlamıştır.[67] Bu durumda yetimlerin mallarını yemek onlar için bir zulüm ve âhirette cezayı gerektiren büyük bir günahtır. Elmalılı, söz konusu ayetteki "hûb" kelimesini vebal;[68] İbn Kesir (v. 774/1373) ise büyük bir hata olarak yorumlamıştır.[69]

1.1.2.4. Cürm

Cürm kelimesi sözlükte, "günah ve suç"[70] anlamlarına gelmektedir.

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Siz de (dünyada) yiyin için biraz daha faydalanın! Şüphe yok ki suça batmış durumdasınız"*[71] ayetinde "mücrim" kelimesini, günah işleyen kimse anlamında yorumlamıştır.[72] Mâtürîdî *"Suç işleyenlere, yapmakta oldukları*

---

[61] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 196-197; el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Mehmet Erdoğan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, X, s. 494; Bebek, *Mâturîdî'de Günah Problemi*, 95.

[62] Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili,* Emir Yayınevi, İstanbul 2000, I, s. 331.

[63] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 200.

[64] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, I, 340; İsfehânî, *Müfredât,* 314.

[65] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 353.

[66] Nisâ 4/2.

[67] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Y. Vehbi Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, III, s. 16.

[68] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 491.

[69] İbn Kesir, *Ebu'l Fida İsmail, Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984, IV, s. 1545.

[70] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, XII, 91; İsfehânî, *Müfredât,* 229- 230; Âsım Efendi, *Kâmûsu'l Muhît Tercümesi*, çev. M. Koç, E. Tanverdi, TYEKBY, İstanbul 2014, V, s. 4896; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 114.

[71] Mürselât 77/46.

[72] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne,* Daru'l Kitabu'l İlmiyye, Beyrut 2005, X, s. 388; *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. İbrahim Tüfekçi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, XVI, s. 366.

hilelere karşılık Allah tarafından aşağılık ve çetin bir azap erişecektir"[73] ayetinde geçen "cürm" kelimesini, Hz. Peygamber'e karşı büyüklenen ve Ona inat edenler anlamında yorumlamıştır.[74] Bu durumda Hz. Peygamber'e karşı büyüklenmek ve Ona inat etmek âhirette azabı gerektiren büyük bir günahtır.

Mâtürîdî, Hûd Sûresi 89. ayette geçen "cürm" kelimesini, küfür ve şirk olarak yorumlamıştır. Bu durumda Nuh, Hûd ve Sâlih kavimlerinin putlara tapmaları ve onların, peygamberleri yalanlamaları, dünyada helak olmalarına neden olan büyük bir günahtır.[75]

Mâtürîdî Mutaffifîn Sûresi 29. ayette geçen "cürm" kelimesini alay etmek olarak açıklamıştır.[76] Bu durumda kâfirlerin âhiret hayatına inandıkları için müminlerle alay etmeleri, âhirette ebedi azaba maruz kalmalarına sebep olan büyük günahtır.

1.1.2.5. İsm

Kur'ân'da otuz beş yerde geçen[77] "ism" kelimesi sözlükte, "insanı hayır ve sevaptan uzaklaştıran davranış"[78] anlamına gelmektedir.

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük bir günah hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır"*[79] ayetindeki "ism" (günah) kelimesini, insanın hayır işlenmesine engel olan, insanlar arasında kin ve düşmanlığa sebep olan haram bir davranış olarak yorumlamıştır.[80] Bu durumda içki ve kumar, bireysel ve toplumsal zararı olan; âhirette karşılığı ceza olan büyük bir günahtır.

Ayrıca Mâtürîdî En'âm Sûresi 120. ayette "ism" kelimesini gizli ve açık olarak yapılan her türlü günah olarak tefsir etmiştir.[81] Mâtürîdî, *"Kim de bir hata işler veya bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günahı yüklenmiş olur"*[82] ayetinde "ism" kelimesini, kişinin insanlara karşı

---

[73] En'am 6/124.
[74] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, V, 225-26; Bebek, *Mâturîdî'de Günah Problemi*, 96.
[75] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 248.
[76] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. M. Erdoğan- B. Topaloğlu, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, XVII, s. 134-135.
[77] Bebek, "Günah", 282.
[78] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, XII, 5-6; İsfehânî, *Müfredât,* 66; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 353.
[79] Bakara 2/219.
[80] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 35.
[81] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, V, 218.
[82] Nisa 4/112.

kötülükte bulunması veya Allah'a karşı günah işleyerek kendine zulmetmesi olarak açıklamıştır.[83] Bu durumda ism, bir insanın masum bir kişiye iftirada bulunarak ve yalan yere yemin ederek elde ettiği günahın karşılığıdır.

1.1.2.6. Hatîe

Hatîe kelimesi, "hte" kökünden türemiş bir fiil olup "kasta dayanmayan yanlış"[84] anlamına gelmektedir.

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi gerekir"*[85] ayetindeki "hata" kelimesini, kasta dayanmadan yapılan davranış olarak ifade etmiştir.[86] Bu durumda hata, yanlışlıkla adam öldürmede mümine, ceza olarak dünyada köle azat etmeyi gerektiren günahın karşılığı olmaktadır.

Bu kelime, kasta dayanılarak işlenen günah[87] anlamına da gelmektedir. Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan "*Dediler ki: Allah'a ant olsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz"*[88] ayetinde geçen "hata" kelimesini, kıskançlık nedeniyle işlenen kötülük olarak yorumlamıştır.[89] Bu durumda hata, tövbe edildiğinde dünyada ayıplanma ve kınanmanın olmayacağı günahtır.

Aynı zamanda Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Dilediğimiz günah yükümüzün düşmesidir deyin ki kusurlarınızı affedelim"*[90] ayetinde geçen "hatîe" kelimesini, şirk olarak yorumlamıştır.[91] Bu durumda kelime, İsrailoğularının Allah'ın emrine karşı gelerek Beytü'l-Makdis'e secde etmeden girmeleri, dünyada helak olmalarına sebep olan büyük bir günahın karşılığıdır. Elmalılı söz konusu ayetteki "hatîe" kelimesini vebal olarak yorumlamıştır.[92]

---

[83] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, IV, 39.
[84] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, XIV, 231- 232; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 120.
[85] Nisâ 4/92.
[86] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 336.
[87] İsfehânî, *Müfredât,* 348-349; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, I, 157-158.
[88] Yusuf 12/91.
[89] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 386-387.
[90] Bakara 2/58.
[91] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 165- 166; Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi,* 96.
[92] Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, I, 306.

1.1.2.7. Dalâlet

Dalâlet kelimesi sözlükte, "kaybolmak, yolunu kaybetmek, sapmak, aşırmak ve yanılmak"[93] anlamlarına gelmekte olup "haktan yüz çevirip bâtıla yönelme ve ilâhî buyruklara aykırı davranma" diye tanımlanmaktadır. Kelime daha çok hidayetin zıttı olarak, "küfür ve inkârı kapsayan sapıklık" anlamı taşımaktadır.[94]

Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil"*[95] ayetinde geçen "dalâlet" kelimesini, her türlü sapma ve hak yoldan çıkma[96] anlamında yorumlamıştır.

Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Şüphesiz inkâr edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir"*[97] ayetinde de "dalâlet" kelimesini, helak olma, doğru yoldan uzaklaşıp şaşkın şaşkın dolaşma anlamında yorumlamıştır.[98] Ayetlerden anlaşılacağı üzere dalâlet, insanın küfür sebebiyle hak yoldan sapmasına neden olan, dünya ve âhirette cezayla sonuçlanacak olan büyük günahtır.

1.1.2.8. Tuğyan

Tuğyan kelimesi sözlükte, "zulüm, baskı,[99] haddi aşmak, azmak ve taşkınlık etmek"[100] gibi anlamlara gelmektedir.

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Allah da onlarla istihzâ eder ve azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına mühlet verir"*;[101] *"Biz onları korkutan uyarılarda bulunuruz, fakat bu onların taşkınlıklarını iyice arttırmaktan başka bir şey sağlamaz"*;[102] *"Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli görerek çizgiyi aşar"*[103] ayetlerinde "tuğyan" kelimesini, çizgiyi aşmak, taşkınlık yapmak ve azgınlıkta bulunmak anlamlarında yorumlamıştır.[104] Bu durumda tuğyan, kâfirlerin kendi

---

[93] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 507.
[94] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, XI, 391; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 67-68.
[95] Fâtiha 1/7.
[96] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 50; VIII, 269.
[97] Nisâ 4/167.
[98] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IV, 125; VII, 324.
[99] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 522.
[100] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, XV, 7-8; İsfehânî, *Müfredât,* 636.
[101] Bakara 2/15.
[102] İsrâ 17/60.
[103] Alak 96/6-7.
[104] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 72; VIII, 345; XVII, 293.

seçimleriyle tercih ettikleri, işlediklerinde sonunda azap ve ceza gerektiren büyük bir günahtır.

1.1.2.9. Fısk

Fısk kelimesi sözlükte, "kabuğundan çıkan taze hurma"[105] anlamına gelmektedir. Istılahî olarak ise "isyan edip doğru yoldan çıkmak ve emre uymamak"[106] manalarını içermektedir.

Mâtürîdî "fısk" kelimesini Kur'ân'da yer alan *"...bu esnada kadına yaklaşmanın, dini buyrukların dışına çıkmanın ve kavga etmenin yasak olduğunu bilmelidir"*[107] ayetinde ilahi emrin dışına çıkmak[108] anlamında; *"Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim"*[109] ayetinde ise küfür anlamında yorumlamıştır.[110]

Ayrıca Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Böylece günahkârlık batağına saplananlarla ilgili olarak Rabb'inin verdiği, 'Onlar artık iman etmeyecekler!' şeklindeki hüküm gerçekleşti"*[111] ayetinde "fısk" kelimesini, insanın kalbinin mühürlenmesine sebep olan günah anlamında açıklamıştır.[112] Bu durumda ayetlerde geçen fısk, Allah'ın emrine muhalefet edenlerin kalbinde mühürlenmeye sebep olan, dünya ve âhirette ceza gerektiren büyük bir günahtır.

1.1.2.10. Zulüm

Zulüm kelimesi, hem mastar hem isim olup sözlükte "yersiz hareket etmek, haksızlık etmek,[113] haddi aşma, bir şeyi kendisine ait olan yerin dışına koyma, cahillik, şirk ve karanlık"[114] anlamlarına gelmektedir.

---

[105] İsfehânî, *Müfredât,* 796.
[106] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, V, 4139.
[107] Bakara 2/197.
[108] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 431.
[109] A'râf 7/145.
[110] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VI, 74.
[111] Yûnus 10/33.
[112] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 63.
[113] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 356.
[114] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, XII, 373-374; İsfehânî, *Müfredât,* 657-658.

Mâtürîdî, "zulüm" kelimesini Kur'ân'da yer alan *"(O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır"*[115]; *"Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağırlar ve dilsizlerdir"*[116] ayetlerinde cehalet ve küfür anlamında yorumlamıştır.[117] Ayrıca Mâtürîdî, *"...Rabb'in haksızlıkla ülkeleri helâk etmemektedir"*[118] ayetinde "zulüm" kelimesini, peygamberi yalanlama anlamında açıklamıştır.[119] Bu durumda zulüm, toplumların küfür nedeniyle dünyada ve âhirette azaba uğramasına neden olan büyük günahtır.

1.1.2.11. Küfür

Küfür kelimesi sözlükte "bir şeyi örtmek, inkâr etmek ve tanımamak"[120] anlamlarına gelmektedir. Istılahî olarak, Allah'ın birliğini, peygamberin Allah'tan getirdiklerini kabul etmemektir. İnkâr eden kimseye kâfir denmektedir.[121]

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Sakın onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın"*[122] ayetinde "kâfir" kelimesini, Hz. Peygamber'in getirdiklerini inkâr eden anlamında;[123] *"Onlar Allah'ın nimetini biliyor ama sonra kalkıp nankörlük ediyorlar. Onların çoğu inkârcıdır"*[124] ayetinde ise şirk anlamında açıklamıştır.[125] Bu durumda küfür, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in getirdiklerini inkâr edenlerin, dünyada ve âhirette ebedî azaba maruz kalacağı en büyük günahtır.

---

[115] Bakara 2/257.
[116] En'âm 6/39.
[117] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 187-189; V, 75.
[118] En'âm 6/131.
[119] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, V, 236-237; VII, 488-489.
[120] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 766.
[121] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, V, 144; İsfehânî, *Müfredât,* 918-919; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 192.
[122] Bakara 2/41.
[123] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 142.
[124] Nahl 16/83.
[125] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VIII, 187.

1.1.2.12. Vizr

Vizr kelimesi Kur'ân'da on yerde geçmekte olup[126] sözlükte, "manevî yük, sorumluluk,[127] ağırlık ve günah"[128] anlamlarına gelmektedir.

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez"*[129] ayetinde "vizr" kelimesini, günah anlamında açıklamıştır.[130] Böylelikle vizr, kişinin işlediği fiillerin sonucunun sadece kendisine ait olması durumudur. Elmalılı "vizr" kelimesini, vebal olarak yorumlamıştır.[131]

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan "*Sonuç olarak kıyamet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"*[132] ayetinde "vizr" kelimesini bilgisizce yüklenilen günah olarak açıklanmıştır.[133] Bu durumda vizr, kişinin başkasının günahını yüklenmesi sonucunda âhirette azap göreceği günahtır. Ayetteki "vizr" kelimesini, Zemahşerî (v. 1144) vebal olarak tefsir etmiştir.[134]

1.1.2.13. Fuhş/Fahşâ

Fuhş/Fahşâ kelimesi sözlükte, "çirkin, kötü fiil ve davranış[135] anlamlarına gelmektedir.

Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman…"*[136] ayetinde "fâhişe" kelimesini, hakkında şiddetli yasak bulunan her şey olarak tanımlamıştır. Bu durumda fahşâ, hakkında şiddetle yasak bulunan büyük günah olmaktadır.[137] Elmalılı "fahişe" kelimesini edepsizlik;[138] İbn Kesir de hayâsızlık ve edepsizlik olarak

---

[126] Bebek, "Günah", 282.
[127] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 353.
[128] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, V, 282- 283; İsfehânî, *Müfredât,* 1153.
[129] En'âm 6/164.
[130] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, V, 302- 303.
[131] Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, IV, 52.
[132] Nahl 16/25.
[133] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VIII, 113-114.
[134] ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b.Ömer b.Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi'l-Te'vîl,* çev. Murat Sülün ve dğr. , TYEKBY, İstanbul 2017, III, s. 954.
[135] İsfehânî, *Müfredât,* 782; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 647.
[136] A'râf 7/28.
[137] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, V, 348- 349.
[138] Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, IV, 78.

yorumlamıştır.[139] Zemahşeri ise kelimeyi, yüz kızartıcı şey, son derece çirkin olan günah olarak tefsir etmiştir.[140]

Kur'ân'da yer alan *"Muhakkak ki Allah, hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar"*[141] ayetinde "fahşâ" kelimesini Mâtürîdî, adaletsizlik, zulüm, akrabaya yardım etmemek gibi kötü ve çirkin olan bütün davranışlar olarak yorumlamıştır. [142] Bu durumda fahşâ, dünyada yergiye, âhirette azaba neden olan günahtır. Ayetteki "fahşâ" kelimesini Elmalılı, zina;[143] İbn Kesir haram kılınan şey;[144] Zemahşerî ise Allah'ın koyduğu sınırları aşan davranış olarak yorumlamışlardır.[145]

1.1.2.14. Fücur

Fecr kökünden türemiş olan "fücur" kelimesi sözlükte, "dindarlık perdesinin yırtılması, yalan söylemek, aldırmadan işlenilen günah ve ahlaksız hayat sürmek" anlamlarına gelmektedir. İsmi fail olan "fâcir" kelimesi ise günahkâr için kullanılmaktadır.[146]

Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli olur"*[147] ayetinde "fücur" kelimesini, ayıplama ve lekeleme anlamında ifade etmiştir.[148] Bu durumda fücur, kişinin iradesi ile gerçekleştirdiği dünyada ayıplanmaya, âhirette ise azaba neden olan günahtır.

Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler"*[149] ayetinde "fücur" kavramını, küfür anlamında da yorumlamıştır.[150] Bu durumda kelime, küfründe devam edenlerin dünyada helak olmalarına sebep olan büyük günahtır. Yine Mâtürîdî'ye göre

---

[139] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri,* VI, 2931-2932.
[140] ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b.Ömer b.Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmidı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi'l-Te'vîl,* çev. Abdülaziz Hatip ve dğr. , TYEKBY, İstanbul 2017, II, s. 830.
[141] Nahl 16/90; bkz. Ahzâb 33/30.
[142] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VIII, 199-201.
[143] Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, V, 280.
[144] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri,* VI, 4559.
[145] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 1020.
[146] İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, V, 46-48; İsfehânî, *Müfredât,* 781-782; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 646-647.
[147] Kıyâmet 75/5.
[148] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XVI, 297-298.
[149] Nûh 71/27.
[150] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XVI, 153-154.

"fücur" kelimesi, kâfirin Allah'ın ayetlerini inkârı sebebiyle âhirette ebedî azaba neden olacak davranıştır.[151]

1.1.2.15. Mâsiyet / İsyân

Mâsiyet kelimesi isyân kökünden mastar ve isim olup sözlükte, "itaatten ayrılmak, söz dinlememek ve çoğunluk tarafından onaylanan davranışlara uyum sağlamamak" anlamlarına gelmektedir.[152]

Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Böylece Âdem Rabb'ine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı"*[153] ayetinde "isyân" kelimesini, doğru yoldan sapma anlamında yorumlamıştır.[154] Bu durumda isyan kelimesi, doğru yoldan ayrılan kişinin tövbe etmesiyle bağışlanan günahın karşılığıdır denebilir.

Mâtürîdî *"Kim Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa"*[155] ayetinde ise "mâsiyet" kelimesini, küfür anlamında açıklamıştır.[156] Şu durumda isyân, sonu âhirette ebedî azap olan büyük günahtır.

1.1.2.16. Hiyânet

Emanet kavramının zıt anlamlısı olan "hiyânet" kelimesi sözlükte, "ihanet etmek, hainlik yapmak, kandırmak, aldatmak" anlamlarındadır.[157]

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün"*[158] ayetinde "hiyânet" kelimesini, kitabı değiştirmek, ahdi bozmak ve emri terk etmek olarak yorumlamıştır.[159] Böylece kelime, Allah'ın emrini terk eden ve küfründe inat edenlerin âhirette ebedi azaba maruz kalacakları büyük günahtır.

---

[151] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, XII, 266; XVII, 78, 108, 120; bkz. Sâd 38/28; Mutaffifîn 83/7; İnfitâr 82/14; Abese 80/42.
[152] İsfehânî, *Müfredât,* 706; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 205.
[153] Tâhâ 20/121.
[154] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IX, 323.
[155] Nisâ 4/14; bkz. Yûnus 10/91.
[156] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 75; VII, 121-122.
[157] İsfehânî, *Müfredât,* 370- 371; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 252.
[158] Mâide 5/13.
[159] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 188.

Mâtürîdî *"Allah ve Resûl'üne ihanet etmeyin, emanetinizdeki şeylere de bile bile hiyânet etmeyin"* ayetinde "hiyânet" kelimesini, verilen emaneti korumamak, sözünde durmamak, anlaşmayı bozmak ve emaneti Allah'ın izin vermediği yerlerde kullanmak anlamlarında yorumlamıştır. Bu durumda hiyânet, tövbeyle bağışlanabilen günahın karşılığıdır.[160]

1.1.2.17. Zelle

"Zelle" kelimesi sözlükte, "kaymak, hata yapmak, yanılmak, yanlış yapmak"[161] anlamındaki zell kökünden türemiş olup "sürçme, yanılma" demektir. Terim olarak ise, "kasta dayanmadan yapılan davranış" olarak tanımlanmaktadır. Peygamberlerde görülen hatalar genellikle zelle olarak isimlendirilir.[162]

Mâtürîdî "zelle" kelimesini, Kur'ân'da yer alan *"Fakat şeytan ayaklarını kaydırdı"*[163] ayetinde ayakların sürçmesi olarak[164] ifade etmiştir. Bu durumda kelime, Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılmalarına neden olan ve tövbeyle bağışlanan günahın karşılığıdır.

1.1.2.18. Lemem

"Lemem" kelimesi sözlükte, "günaha yaklaşmak" anlamında olup küçük günahları ifade etmek için kullanılmaktadır.[165]

Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Onlar ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin şeylerden uzak duran kimselerdir*"[166] ayetinde geçen "lemem" kelimesini, insanın gaflete düşerek, yanılarak ve şehevî duygulara yenilerek işlediği günah olarak yorumlamıştır. Mâtürîdî'ye göre lemem, şirkin dışında kalan

[160] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VI, 216-218.
[161] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 360.
[162] İsfehânî, *Müfredât,* 461-462; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 353.
[163] Bakara 2/36; bkz. Âl-i İmrân 3/155.
[164] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 123; II, 504-505.
[165] İsfehânî, *Müfredât,* 969.
[166] Necm 53/32.

günahlardır.[167] Böylece lemem, tövbeli ya da tövbesiz bir şekilde Allah'ın dilemesiyle bağışlanan günahın karşılığıdır.

1.1.2.19. Kabîhe

Hasenenin zıttı olan "kabîhe" kelimesi sözlükte, "gözün bakmaktan tiksindiği eşya, nefsin tiksindiği iş ve haller" anlamına gelmektedir. Kelime Kur'ân'da sadece bir yerde geçmektedir.[168]

Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Onlar kıyamet gününde de kötülenmişler arasındadır"*[169] ayetinde "kabîhe" kelimesini, yüzleri kararmış anlamında ifade etmiştir. Mâtürîdî'ye göre kelime, Firavun ve taraftarlarının âhirette yüzlerinin alacağı durumu haber vermektedir.[170]

Sonuç olarak günahı ifade eden kavramlar farklı da olsa bunların tamamı küfür, şirk, haddi aşma, emre itaatsizlik ve suç gibi anlamlar içermektedir. Aynı zamanda günah, insanın doğru yoldan sapmasına, dünya ve âhirette azap görmesine neden olan davranışlardır.

1.2. Günahların Tasnifi

Günahların küçük ve büyük şeklinde ikiye ayrılması Kur'ân'dan kaynaklanan bir durumdur. Nitekim günahlar, "*Küçük, büyük her şey satır satır yazılmıştır"*[171] ayetinde büyük (kebîre) ve küçük (sağîre) olarak; *"Onlar ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin şeylerden uzak duran kimselerdir"*[172] ayetinde lemem (küçük), kebâir (büyük) olarak; *"Eğer size yasaklanan (günahlar)ın büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz"*[173] ayetinde seyyie (küçük), kebâir (büyük) olarak tasnif edilmiştir. İslâm âlimleri, günahların Kur'ân'daki tasnifinden yola çıkarak

[167] el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. S. Kemal Sandıkçı- Y. Şevki Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, XIV, s. 230-232.
[168] İsfehânî, *Müfredât,* 817; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 136.
[169] Kasas 28/42.
[170] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XI, 55.
[171] Kamer 54/53.
[172] Necm 53/32.
[173] Nisâ 4/31.

günahları, büyük günahlar ve küçük günahlar şeklinde iki kısma ayırmışlar ancak bu konuda farklı tanımlamalarda bulunmuşlardır.

1.2.1. Büyük günah

Kebîre kelimesi sözlükte, "büyük olmak, artmak"[174] anlamında kebr kökünden türemiş bir isimdir ve kelimenin çoğulu kebâirdir. Terim anlamı, "dinen yasaklandığı konusunda kesin delil bulunan, hakkında dünyevî ve uhrevî ceza bulunan davranış, büyük günah"[175] demektir.

İbn Abbas'a (v. 68/688) göre küçük günah, işlemekte ısrar edilirse büyük günah olur. Eğer işlenen günahtan tövbe edilirse de büyük günah yoktur.[176]

Mutezile'den Nazzam'a (v. 231/845) göre büyük günah, hakkında vaîd bulunan günahtır.[177] Cafer b. Harb'e (v. 236/850) göre ise kasıtlı yapılan her iş büyük günahtır.[178]

Kâdî Abdülcebbâr'a (v. 415/1025) göre büyük günah, ister hakiki ister takdiri olsun failinin cezası, sevabından daha çok olan fiillerdir.[179]

Bişr el-Merisi (v. 218/833) Allah'a isyan olan her tavrın büyük günah olduğu görüşündedir.[180]

Dıhlevî (v. 1052/1642) büyük günahı, insanın fıtratına aykırı olan, sâlih kulluğu bozan davranış olarak ifade etmiştir.[181]

Sâbunî'ye göre (v. 580/1184) göre "Her günah kendinden büyüğüne nispeten küçüktür. Mutlak büyük günah küfürdür."[182]

Eş'arî kelâmcılarından Bâkıllânî (v. 403/1013) ve İbn Fûrek (v. 406/1015), günahların hepsini kebîre olarak tanımlamışlardır.[183] Gazâlî (v. 1111) ise küçük günahı sürdürmenin, onda devam ve ısrarda bulunmanın büyük günah olacağını ifade

---

[174] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 746.
[175] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 180.
[176] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 114.
[177] el-Eş'arî, Ebû'l Hasan, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, ter. M. Dalkılıç-Ö. Aydın, Kabalcı Yay. , İstanbul 2005, s. 223.
[178] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, ter. İlyas Çelebi, TYEKBY, İstanbul 2013, II, s. 522- 526.
[179] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 522.
[180] Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 79; Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 145-146.
[181] Dalgın, Nihat, *İslâm'da Tevbe ve Cezalara Etkisi*, Etüt Yayınları, Samsun 1999, s. 54.
[182] Sâbûni, *el Bidâye,* 172; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yay. , Ankara 2016, s. 227.
[183] Kılavuz, Saim, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul 2016, s. 87-88.

etmektedir.[184] Râzî'ye göre (v. 1210) göre kebîre "yapılan işteki günahın miktarına ve büyüklük özelliğine işarettir."[185]

Mâtürîdî, Nisâ Sûresi 31, Şûrâ 37[186] ve Nahl 90.[187] ayetlerinin tefsirinde büyük günahın tarifini şu şekilde yapmaktadır: Kebâir[188] ve fâhişe (çirkin ve büyük davranış)[189] olan, hakkında şiddetli bir şekilde nehiy bulunan, dünya ve ahirette cezası olan, çokça işlenen yasak davranışlardır.[190] Mâtürîdî büyük günahın tanımını yaparken işlenen günahın sonucunun, birey ve toplumda meydana getirdiği işlevselliği göz önünde bulundurmuştur. Bu durumda Ona göre bazı küçük günahlar, büyük günah kapsamına girebilmektedir.[191]

Mâtürîdî, büyük günahları ikiye ayırmıştır:

a. İtikattaki kebâir: Kâfirlerin kendi aralarında farklı olmalarına sebep olan, Allah'ı inkâr etme[192] ve Allah'a ortak koşmak[193] türünden olan günahtır.

b. Fiillerdeki kebâir: Kişi inanç açısından Allah'ın kötü olarak nitelendirdiği fiillerden kaçınan durumdadır (içtinap). Bazen de mümin günahı, fiilen işleme durumundadır (irtikâp). Kişi itikad kebîrelerinden yani şirkin çeşitlerinden sakındığında Allah'ın bunun dışında kalan günahları, dilediği kimse için dilediği şekilde bağışladığı günahlardır.[194]

Tevîlât'tta fiillerdeki büyük günahlara şarap içmek, kumar oynamak,[195] zina etmek, adam öldürmek,[196] helal kabul ederek yetim malı yemek,[197] anne babaya

---

[184] Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *Ölüm ve Ötesi*, Sağlam Yayınevi, İstanbul 1999, s. 368.
[185] er-Râzî, Fahruddîn, *Mefâtîhu'l-Gayb*, ter. Suat Yıldırım ve dğr. , Huzur Yayınevi, İstanbul 2002, XX, s. 548.
[186] "Onlar büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlaralar."
[187] "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar."
[188] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* III, 170.
[189] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 201; el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. S. Kemal Sandıkçı- Y. Şevki Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, XIII, s. 218.
[190] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne,* IX, 429-431; *Te'vîlât Tercümesi,* I, 407; Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, 99.
[191] Uğur, Hakan, "Büyük Türk Müfessir İmam-ı Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Büyük Günah Kavramı", *Uluslararası Hamza Nigari Türk Dünyası Kültürel Mirası Sempozyumu* (Azerbaycan Mayıs 17-18 2017), ed. Fariz Harilli-Metin Hakverdioğlu, s. 686, ss. 678-690, Azerbaycan 2017.
[192] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 29; bkz. Bakara 2/217.
[193] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* III, 170; bkz. Nisâ 4/31.
[194] el-Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Mahmut, *Kitâbü't-Tevhîd Tecümesi,* ter. Bekir Topaloğlu, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 438.
[195] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 35; bkz. Bakara 2/219; Mâide 5/90.
[196] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* III, 474; bkz. Furkân 25/68-70.
[197] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* III, 43; bkz. Nisâ 4/10.

saygısızlık etmek,[198] namazı terk etmek ve zekâtı vermemek[199] gibi örnekleri verebiliriz.

1.2.2. Büyük Günahların Sayısı

Büyük günahların sayısı ve bunların neler olduğu konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Hadislerde büyük günahlarla ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Ebû Hureyre'den rivayet edilen hadiste büyük günahlar yedi tenedir: *"Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir canı haksız yere öldürmek, yetim malı yemek, faiz yemek, düşmana hücum sırasında cenkten kaçmak, namuslu bir kadına zina iftirası atmaktır."*[200] Abdullah b. Mesud'tan rivayet edilen bir başka hadiste büyük günahlar şöyle sıralanmaktadır: *"Allah'a ortak koşmak, seninle birlikte yemek yiyeceğinden korkarak çocuğunu öldürmek, komşunun hanımıyla zina etmek."*[201] Başka bir hadiste büyük günah, *"bir kişinin anne babasına sövmesi"* olarak ifade edilmiştir.[202]

Hz. Ali'ye göre büyük günah yedi tanedir: "Şirk, adam öldürmek, namuslu kadına iftira etmek, zina etmek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, hicret ettikten sonra çöl hayatına dönmek."[203] İbn Ömer (v. 73/692) bunlara ilavede bulunarak büyük günahları şöyle sıralamıştır: "sihir yapmak, anne babaya âsi olmak, haramda ileri gitmek, faiz yemek, hırsızlık yapmak, içki içmek."[204] İbn Abbas (v. 68/688) da kendisine gelip büyük günahların yedi olduğunu söyleyen bir kimseye, yedi yüze daha yakındır şeklinde cevap verdiği rivayet edilmektedir.[205] Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (v. 748/1348), *"Kitâb'l-Kebâir ve Tebyîni'l Mehârim"* adlı eserinde yetmiş altı tane büyük günahtan; Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî *"Necâtü'l-Gâfilîn"* adlı eserinde, büyük günahların yüz yirmi beş kadar olduğundan bahsetmektedir.[206]

Gazâlî büyük günahların sayısını bilmeyi anlamsız bulmaktadır. Bu nedenle Gazâlî büyük günahları, üç mertebede ele almaktadır:

---

[198] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* III, 196; bkz. Nisâ 4/36.
[199] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VII, 531; bkz. İbrâhim 14/31.
[200] Müslim, Ebu'l Hüseyin, *Sahih-i Müslim Muhtasarı,* ter. Hanefi Akın, Polen Yayınları, İstanbul 2008, s. 89- 90; Nevevî, *Riyâzu's Sâlihîn,* 1016.
[201] Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, 89-90.
[202] Nevevî, *Riyâzu's Sâlihîn,* 340.
[203] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 114.
[204] Nesefî, *İslâm İnancının Temelleri Akaid,* 53; et-Taftâzânî, Sa'düddîn, *Şerhu'l Akaid,* ter. T. Hakan Alp, Rıhle kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 238.
[205] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 114.
[206] Karagöz, İsmail, *Günahlar, Tövbe ve İstiğfar,* DİB Yayınları, Ankara 2008, s. 74.

Birinci mertebe: Allah'ı ve Resûlü'nü bilmeyi engelleyen günahtır. Burada kast edilen en büyük günah, küfürdür.

İkinci mertebe: Adam öldürmek, zina, livâta gibi insanın nefsiyle ilgili olan günahlardır. Çünkü hayatın devamını sağlamak ve Allah'ı bilmek ancak nefsi korumakla mümkündür.

Üçüncü mertebe: Yetim malı yiyerek, riba, hîle veya hırsızlık yoluyla elde edilen servetlerle ilgili olan günahlardır.[207]

Ebû Tâlib el-Mekkî (v. 386/996) hadislerden topladığı on yedi büyük günahı, vücut azalarıyla işlenmesine göre düzenleyerek şöyle sıralamıştır:

a. Gönülle işlenen büyük günahlar: Küfür, günahta ısrar etmek, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, Allah'ın mekrinden (aldatmasından) emin olmak.

b. Dil ile işlenen büyük günahlar: Yalan şahitlikte bulunmak, namuslu bir müslümana zina isnat etmek, yalan yere yemin etmek, sihir ve büyü yaptırmak.

c. Mide ile ilgili olan büyük günahlar: Sarhoşluk veren şeyleri içmek, yetim ve öksüz malı yemek, fâiz yemek.

d. Ferçle (cinsel azâlarla) işlenen büyük günahlar: Zinâ ve livâta yapmak.

e. Elle işlenen büyük günahlar: Adam öldürmek, hırsızlık yapmak.

e. Ayak ile yapılan büyük günahlar: Kâfirlere karşı yapılan savaştan kaçmak.

g. Bütün bedenle yapılan büyük günahlar: Anne ve babayı incitmektir.[208]

1.2.3. Küçük günah

Kâdî Abdülcebbâr'a göre küçük günah, failin sevabının cezasından çok olmasıdır.[209]

Gazâlî'ye göre, "Her günah, küçüğüne nispetle büyük, büyüğüne nispetle küçüktür." Örneğin kişinin kolunu kesmek dövmeyle kıyaslandığında büyük günah, adam öldürmeyle kıyaslandığında küçük günahtır.[210]

---

[207] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 37-38; Yürük, İsmail, *Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi),* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987, s. 219-220.

[208] Gazâlî, *Ölüm ve Ötesi*, 366-367; Yürük, *Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi),* 220-221.

[209] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 522.

[210] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 35-36.

Cüveynî'ye (478/1085) göre şirkin dışındaki günahlar görecelidir ve günahın büyüklüğüne, kime karşı işlendiğine bakılarak karar verilmelidir.[211] Râzî (v.1210) lememi, mü'minin niyetlenip yapmadığı, yaptığında ise anında pişman olduğu şey olarak;[212] Şeyh Veliyullah (1176/1762) büyük günahlara götüren günahlar olarak ifade etmiştir.[213]

Mâtürîdî ye göre küçük günah, kebâir ve fâhişe dışında olan, tövbesiz af edilip edilmemesi açısından şirk ve küfrün dışında yapılan, dünyada cezası ve âhirette azabı bildirilmeyen davranışlardır.[214]

Sonuç olarak diğer İslâm âlimleri gibi Mâtürîdî de günahları naklî delillere dayanarak küçük ve büyük olarak ele almıştır. Büyük günahları, çirkin olan, çokça işlenen davranış olarak tanımlarken büyük günahların sayısı hakkında eserlerinde bir bilgi vermemiştir. Bununla birlikte, büyük günahı itikâdî açıdan da ele alarak şirki, en büyük günah olarak görmüştür. Toplumda bazen işlenilen küçük bir günahın, işlevsel olarak büyük günah olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir.

[211] el-Cüveynî, İmâmû'l-Harameyn, *Kitâbû'l-İrşâd*, çev. A. Bülent Baloğulu ve dğr. , TDV Yayınları, Ankara 2016, s. 317-318.
[212] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XX, 549.
[213] Dalgın, *İslâm'da Tevbe ve Cezalara Etkisi*, 55.
[214] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IX, 429-431; Uğur, "Büyük Türk Müfessir İmam-ı Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Büyük Günah Kavramı", 686.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNAHA SEVK EDEN FAKTÖRLER

Daha önce ifade ettiğimiz üzere Kur'ân'da günah kavramını ifade eden birçok kavram bulunmaktadır.[215] İslâmî açıdan günah, Allah'ın yasakladıklarının çiğnenmesi, emirlerinin yerine getirilmemesidir.[216] Yine günahı, kişinin bireysel ve toplumsal hayatını derinden etkileyen, işlendiğinde hem dünya hem de âhiret hayatında karşılığı olan,[217] kişinin nefsine eziyet eden, onun fıtratını bozan,[218] insanın kalbinin kirlenmesine, paslanmasına,[219] toplumların yoldan çıkmasına, onların helak olmasına sebep olan davranışlar[220] olarak ifade etmek mümkündür.[221]

İnsanın psikolojisi ve fizyolojisi günah işlemeye meyillidir. Hatasız kul olmaz. Bu yüzden günah işlemek bir yönüyle insan olmanın gereğidir. İnsan psikolojik olarak ilk önce eyleme hazırlanır, daha sonra fiziksel olarak onu pratiğe döker.[222] Hz. Peygamber (sav)'in "*Eğer sizler günah işler kimseler olmasaydınız, Allah günah işleyecek bir topluluk yaratır, sonra da (işlemiş oldukları günah sebebiyle) onları bağışlardı"*[223] ifadesi bu gerçeğe işaret etmektedir.

Günah, insanın kalbine rahatsızlık veren, kalbinde ıstıraba yol açan ve başkası tarafından duyulması istenmeyen bir durumdur.[224] Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber (sav) günahı, *"vicdanı tırmalayan ve insanların bilmesinden hoşlanmadığın şey"*[225] olarak ifade etmiştir. Hadisten de anlaşılacağı üzere günah, insanın vicdanını rahatsız eden başkası tarafından duyulması istenmeyen davranışlar, toplumun kınamasına sebep olan, başka bir ifadeyle kınanmayı gerektiren eylem ve sözlerdir. Bu anlamda günahın, insanın vicdanını rahatsız eden, kendisine ve toplumuna zarar veren davranış olma niteliği öne çıkmaktadır.

---

[215] Bebek, Adil, "Günah", *DİA,* XIV, s. 282, ss. 282-285, İstanbul 1996.
[216] Bkz. Bakara 2/173, 219.
[217] Bkz. Bakara 2/85; En'am 6/120; Mü'minûn 23/21.
[218] Bkz. Nisâ 4/111; İsrâ 17/15; Ankebût 29/40.
[219] Mutaffifin 83/14.
[220] Bkz. Nisâ 4/112; Rûm 30/47; Âl-i İmrân 3/11; Şems 91/14.
[221] Sönmez, Vecihi, "İslam İnancında Günah Kavramı", *Araştırma ve İnceleme*, 28/1, s. 46, ss. 42-66, Ankara 2017; Gölcük, Şerafettin, *İslâm Akaidi*, Esra Yayınları, İstanbul 1994, s. 50.
[222] Ünalan, Abdullah, "Hadislerde Günahın Psiko-Sosyal Boyutu", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/1, s. 92, ss. 87-116, Malatya 2012.
[223] Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı,* 1037; Tirmizî, Deavat 99 (3539).
[224] Yılmaz, Muhammed, "Kur'an' da Büyük Günah Kavramı", *Cumhuriyet Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/2, s. 258, ss. 255- 276, Sivas 2011.
[225] Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, 969.

İnsanda huzursuzluğa yol olan günahın[226] kaynağı ise Allah'ın insana vermiş olduğu iyilik ve kötülük bilgisidir. Çünkü Kur'ân'da insana temyiz gücünün verilmesi yanında, iyiyi tercih etmesi tavsiye edilmektedir.[227] Bu tavsiyenin nedeni ise insanın başıboş bir varlık olarak yaratılmamasıdır. Çünkü O, yaptığı her şeyden hesaba çekilecek olan bir varlıktır.[228] Bu nedenle insanın içindeki kötülüklerden arınmaya çalışıp uhrevî hayatını düşünerek tercihini Allah'ın rızasından yana yapması büyük önem taşımaktadır.[229]

İslâm âlimlerinin günah tanımları, onların ilgi alanları ve bakış açılarına göre değişiklik arz etmektedir. Günahı Gazâlî (v. 505/1111)[230] ve Şah Veliyyullah Dihlevî (v. 1176/1762)[231] Allah ile insan arasında meydana gelen bir perdelenme olarak; Nesefî (v. 508/1115) ise bireye ve topluma zararı olan davranış olarak tanımlamaktadır.[232]

Mâtürîdî'ye göre günah, kişinin cehalet, af ve merhamet ümidi, nefsine mağlup olma gibi nedenlerle[233] iradesini, kendi lehinde olmayan bir fiile yönlendirmesidir.[234] Günah kişinin, insanlara karşı kötülük yapması veya Allah'a karşı günah işlemesiyle kendine zulmetmesidir.[235] Aynı zamanda günah, toplumların helak olmasına, dünyada ve âhirette de azaba neden olan her türlü davranıştır. [236]

2.1. Kişiyi Günaha Sevk Eden Faktörler

İnsanla var olan ve onunla varlığını devam ettiren din, her zaman canlılığını korumuş ve insan hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.[237] İnsanların ortak özellikleri arasında, kutsal saydığı bir varlığa inanma, dua ve ibadet etme gibi dinî eğilimlerin var olduğunu gösteren araştırmalar mevcuttur. Araştırmacılar bundan hareketle, insanın doğuştan yüce bir varlığa inanma ihtiyacında ve ona karşı dinî bir

---

[226] Ünalan, Abdullah, "Günahın Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkisi", *Siirt Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1/2, s. 79, ss. 77-92, Siirt 2014.
[227] Bkz. İnsan 76/3; Leyl 92/12-14.
[228] Bkz. Mü'minûn 23/115; Kıyâmet 75/36.
[229] Katar, *Yahudilik Hıristiyanlık ve İslâm'da Tövbe*, 19-20.
[230] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 9.
[231] Türkgülü, "Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkında Kelâmî Tartışmalar", 65.
[232] en-Nesefî, Ebu'l-Muin, *Bahru'l Kelâm Tercümesi (Mâtürîdî Akaidi),* çev. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 71.
[233] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 318.
[234] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 473.
[235] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Tercümesi*, IV, s. 39.
[236] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 201; XI, 147.
[237] Küçük ve dğr. , *Dinler Tarihi*, 37.

hazırlığın mevcudiyeti konusunda birleşmiştir.[238] Yani insan, yaşadığı süre içerisinde gerekli olan fiilleri anlayacak, yorumlayacak ve hayata yansıtabilecek bir iç donanımla yaratılmıştır.[239]

Kur'ân'da, Allah'ın insana bezm-i elestte sorduğu bir sorudan bahsedilmektedir. *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* Onlar da cevap olarak *"evet buna şahit olduk"* dediler.[240] Bu ayet bize gösteriyor ki, Yüce bir varlığa inanma insanın fıtratının bir gereğidir. Şayet insan fıtratının gereği olarak inanma duygusuna sahip ise Rab olarak kabul ettiği varlığın emir ve yasaklarına uymak durumundadır. Ancak görünen o ki, insan çoğu zaman dinin günah kabul ettiği davranışları sergileyebilmektedir. Öyleyse çalışmamız açısından şu sorular hayati öneme haizdir: Fıtratında iyilik olan insan, neden günaha yönelmektedir? İnsanın dinin emir ve yasaklarına aykırı bir şekilde yaşamasının sebebini çevrede mi, yoksa kişide mi aramak gerekmektedir? Şayet günah olarak kabul edilen davranışları sergilemek de fıtratın bir gereği ise fıtratına Allah tarafından yüklenmiş olan duygular neticesinde işlenen günahlardan neden sorumlu tutulmaktadır? Acaba insan, Allah tarafından fıtratımıza verilmiş olan özellikleri mantıklı ve doğru bir şekilde kullanmıyor mu?

2.1.1. İnsan ve Fıtrat

İnsan çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Ancak, günümüzde insanın bedensel ve ruhsal yapısıyla ilgili bilimsel birçok çalışma bulunmasına rağmen, hala onun bilinmeyen ve keşfedilmeyi bekleyen birçok yönü bulunmaktadır.[241]

Kur'ân'da ifade edildiği üzere insan, hem tabiî[242] hem de ruhî[243] bir yapıya sahiptir.[244] Burada İslâm'ın, ruh-beden ayrımını ileri süren Yunan felsefesinden, Hıristiyanlık ve Hindu dinlerinden ayrıldığı görülmektedir.[245]

---

[238] Hökelekli, Hayati ve dğr. , *Din Psikolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010, s. 47.
[239] Kaplan, İbrahim, *İslâm İnanç Esasları,* Öncü Yay. , Ankara 2015, s. 23.
[240] A'raf 7/172.
[241] Kaplan, İbrahim, "Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine", *ÇÜİFD*, 17/2, s. 69, ss. 61-84, Adana 2017.
[242] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* V, 324; VIII, 33- 34; VI, 118; IX, 449; bkz. En'am 6/2, 7; A'raf 7/12; Hicr 15/26, 28, 33; Hacc 22/5.
[243] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 38-39; IX, 418; bkz. Hicr 15/29; Enbiyâ 21/91; Secde 32/9.
[244] el-Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, Ekin Yayınları, İstanbul 2017, s. 114; Gölcük, Şerafettin, *Allah Kur'ân İnsan*, Esra Yay. ,Konya 1990, s. 27.
[245] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu Yay. , Ankara 2016, s. 17.

Mâtürîdî insanı, akıl ve irade sahibi olan, aklî idrakine kötü davranışın çirkin, iyi davranışın güzel olarak yerleştirildiği bir varlık olarak tanımlamaktadır. Mâtürîdî'ye göre insan, fiillerindeki iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik gibi nitelikleri anlayan, tercihleri doğrultusunda hareket eden ve yaptıklarının sonucundan sorumlu olan bir varlıktır.[246] Allah, hayra ve şerre, iyi ve kötüye yönelebilecek özellikte yaratılan insanın, peygamberler aracılığıyla kendisine doğru yol gösterilerek, günah olan şeylerden sakınmasını, iyi ve güzel olan şeyleri yapmasını istemiştir.[247]

İrade, mükellefiyet duygusunun arzulara veya ihtirasa karşı durması anlamındadır. Ruhsal bir çabadır. İradenin olumlu ve olumsuz iki yönü bulunmaktadır.[248] İnsanın fiillerinde, iyi ya da kötüyü tercih etme hürriyetine sahip olduğu görüşünde olan Mâtürîdî, aynı zamanda kul fiilinin sonuçlarından da bizzat kendisi sorumludur der. Mâtürîdî bu görüşünü aklî ve naklî delillerle[249] de açıklamaktadır. Mâtürîdî insanları "amel edip fonksiyoner olanlar" diye isimlendirerek fiilin işlenme yönünden insana ait olduğunu; "her şeyin yaratıcısı" ve "her şeye gücü yeten" ayetleriyle de fiilin yaratma[250] yönünden de Allah'a ait olduğunu belirtmektedir.[251]

Burada Mâtürîdî, kuldan iradeyi tamamen ortadan kaldıran Cebriyye'nin görüşü ile kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu kabul eden Kaderiyye ve Mutezile'nin[252] görüşünden ayrılmaktadır. Mâtürîdî fiilleri hakikat anlamında, hem Allah'a hem de kula nispet etmektedir.

Akıl, olaylar arasında analiz yaparak onları bütün yönleriyle ortaya koyarken, irade yap ya da yapma der. İrade, aklı uygulamaya geçiren, insanın ruh yapısının karar verme mekanizmasıdır. Yani akıl, insanın iyi ya da kötü olarak son kararı vermesini sağlayan melekedir.[253] Mâtürîdî'ye göre insanın yaptıklarından sorumlu tutulmasında

---

[246] Biçer, Ramazan, *Akıl ve İrade Kapısı İmam Mâturîdî,* Erdem Yay. , İstanbul 2018, s. 95; Mâturîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IX, 356; *Tevhîd Tercümesi,* 15, 127, 281-282; Alper, Hülya, *İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 88.

[247] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XI, 71, 74; bkz. Kehf 18/29; İnsan 76/3; Beled 90/10; ; Şems 91/7- 8.

[248] Hökelekli, Hayati, "Dini Kişiliğin Oluşmasında İradenin Önemi", *Diyanet İlmi Dergi*, XXI/2, s. 18, ss. 16-28, Anakara 1985.

[249] Bkz. Hac 22/77; Fussilet 41/40; Zilzâl 99/7-8.

[250] En'âm 6/17.

[251] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 287, 292; Işık, Kemal, *Mâturîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Yayımlanmış Doçentlik Tezi), Fütüvvet Yay. , Ankara 1980, s. 90; Karagöz, Nail, "İnsanın Fiilleri (Ef'âl-i Alâ)", *Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyat),* Gece Kitaplığı Yay. , Ankara 2017, s. 242.

[252] Abdülhamid, İrfan, *İslâm'da İ'tikadî Mezheplar ve Akaid Esasları*, ter. İrfan Abdülhamit, TDVY, Ankara 2015, s. 277, 282, 283.

[253] Tarhan, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 173-174.

temel özelliklerden olan akıl, bilgi edinmede başvurulacak temel araçlardan biridir.[254] Çünkü akıl, olay ve olguları inceleyen, onların iyi ve kötülüğünü belirleyebilen, olaylar arasında ilişki kuran ve onları karşılaştırıp sınıflandıran, bunun sonucunda genel hükümler elde edebilen hem zihnî hem zihin dışı bir varlıktır.[255] Allah, akıl sahibi insanın düşünmenin faziletine ulaşabilmesi için onları sınavı tabi tutmakta[256], insan da akıl sayesinde, fiillerin sonuçlarını düşünerek tercihlerinde daha dikkatli olmaktadır.[257] Çünkü insan aklı kullanmayı bıraktığı zaman doğru yoldan sapmaktadır.[258]

Fıtrat, sözlükte "yarmak, ikiye ayırmak; icat etmek, yaratmak" manalarına gelen fatr kökünden türemiş bir isim olup[259] "yaratılış, fıtrat, tabiat ve yapı"[260] anlamlarına gelmektedir. Fıtrat kelimesi, insanın ilk yaratılışı ve dış tesirlerden etkilenmeyen tabii bir varlık halini ifade eder.[261] İslâm dininde, dinî kabiliyet ve eğilim, fıtrat kelimesiyle karşılık bulmaktadır.[262] Fıtrat, insanın doğuştan biyolojik, aklî, ruhî birçok donanım ve yeteneklere sahip olmasıdır.[263]

Kur'ân'da ve hadislerde fıtrat konusu genişçe yer almaktadır. Fıtrat konusunda Rûm Sûresi 30. ayetindeki "*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler"* ayeti ve *"Her doğan çocuk fıtrat üzerine doğar. Sonra o çocuğu; anne- babası ya Yahudileştirir ya Hıristiyanlaştırır ya da Mecusileştirir"*[264] hadisi İslâm âlimleri arasında farklı yorumların yapılmasına neden olmuştur.[265]

İbn Abdilberr fıtratı, ilk yaratılış anında Allah'ın insan tabiatına verdiği olumlu eğilimler ve potansiyeller olarak;[266] İbn Teymiyye ise İslâm'a yatkınlık olarak

---

[254] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 4; *Te'vîlât Tercümesi,* II, 22; XI, 278.
[255] Kutlu, Sönmez, "Mâtürîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları,* 2/1, s. 11, ss. 7-41, Bahar 2009; Aktürk, Eyüp, "Akıl-Vahiy-Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme", *Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* sy. 20 (Bahar), s. 218, ss. 206-223, Van 2011; Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XIII, 140.
[256] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 282; *Te'vîlât Tercümesi,* II, 211, 217, 278; XII, 331.
[257] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XVII, 327.
[258] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 173; *Te'vîlât Tercümesi,* XII, 267.
[259] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 96; İsfehânî, *Müfredât,* 800-801.
[260] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 666.
[261] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 96.
[262] Hökelekli ve dğr. , *Din Psikolojisi,* 47.
[263] Aygün, Fatma, "Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâturîdî'nin Fıtrat Delili (Hilkât Delili)", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,* 4/4, s. 93, ss. 93-125, Karabük 2015; Hökelekli, Hayati, "Fıtrat", *DİA,* XIII, s. 47, ss. 47-48, İstanbul 1996.
[264] Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasar*, Kader 46 (1637); Tirmizî, Kader 5 (2138).
[265] Hökelekli, "Fıtrat", 47.
[266] Düzgün, Şaban Ali, "İnsanın Doğası (Fıtrat) ve Özgürlüğü Üzerine", *Kader Kelâm Araştırmaları Dergisi,* 14/2, s. 323, ss. 322-342, Ankara 2016.

yorumlamıştır.[267] Fıtratı, İslâm, hılkât, mîsâk, bidâyet, ma'rifet olarak yorumlayan âlimler de olmuştur.[268]

Ebû Hanîfe fıtratı şu şekilde ifade etmiştir: "Allah Âdem'in neslini, sulbünden insan şeklinde çıkarmış, onlara akıl vermiş, imanı emredip küfrü yasaklamıştır. Onlar da onun Rab olduğunu ikrar etmişlerdir. Bu onların imanıdır. İşte onlar bu fıtrat üzerine doğarlar. Bundan sonra da küfre sapan, bu fıtratı değiştirip bozmuş olur. İman ve tasdik eden de fıtratında sebat ve devamlılık göstermiş olur."[269]

Mâtürîdî Rûm Sûresi'nin 30. ayetinde geçen fıtrat kelimesini üç anlamda yorumlamaktadır:

a. Allah'ın fıtratı: Allah'ın insanın yaratılışına, varlığına ilişkin olarak koyduğu bilgidir. Allah'ın insanda yarattığı ma'rifetullah ve her çocuğa verdiği şuurluluk durumudur. Çocuk onunla Rabb'inin varlığını ve birliğini bilebilir. Bu durum çocukların bebeklik döneminde anne sütünü emmeleri gibi onların beslenmeleri için gerekli olan bilgiyi, Allah'ın onların yaratılışlarına yerleştirmesidir. Hz. Peygamber'in fıtrat hadisiyle kastettiği de budur. Fakat daha sonra anne ve babalar, çocuğu kendilerine benzeterek asıl fıtratından uzaklaştırmış olurlar.

b. İnsan fıtratının aklıyla baş başa kaldığında Allah'ın varlığına ve birliğine iman edecek şekilde yaratılmış olmasıdır.

c. Allah'ın imtihan olma sorumluluğunu, insanın yaratılışına yerleştirmesidir.[270]

Mâtürîdî'ye göre insan her ne kadar akılla donatılmış ve Allah'ın varlığını bilme özelliği ile yaratılmış olsa da zamanla doğru yoldan uzaklaşabilmekte, asi olabilmektedir. İnsan fıtratında var olan beşerî arzuların baskın gelmesiyle çeşitli gafletlere maruz kalmakta ve böylece arzularına yenilmektedir.[271]

Mâtürîdî'ye göre, "insanın doğasında temelde kendisine zevk veren, hoşuna giden ve ağır gelmeyen şeylere karşı meyil, kendisine zarar ve ıstırap veren şeylerden ise kaçınma duygusu vardır. Nitekim Allah insanı böyle bir tabiatla yaratmıştır. Bu tabiat, insanı çeşitli lezzetleri elde etmeye yöneltir ve onları kendisine cazip kılar. Zaten insanın yapısına, tabiatının eğilimli olduğu şeylere karşı arzular da yerleştirilmiştir. Mâtürîdî Âl-i İmrân Sûresi'nde insana kadın, evlat, altın, gümüş gibi cazip gösterilen

---

[267] Hökelekli, "Fıtrat", 48.
[268] Aygün, "Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Fıtrat Delili (Hilkât Delili)", 95-97.
[269] Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, *el-Fıkhu'l-Ekber (İmam Âzam'ın Beş Eseri içinde),* çev. Mustafa Öz, MÜİFY, İstanbul 2018, s. 54.
[270] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XI, 218; Düzgün, "İnsanın Doğası (Fıtrat) ve Özgürlüğü Üzerine", 325.
[271] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 107.

hususların beyan edildiği ayetin[272] tefsirinde bu düşüncesini ortaya koymakta; tezyînin ve kerâhetin iki farklı şekilde Allah'tan olduğunu vurgulamaktadır. Birincisi tabiatıyla güzel veya çirkin görülen, ikincisi ise akılda güzel veya çirkin görünendir. Ona göre her ikisini de insana veren Allah'tır. Şeytanın bir şeyi cazip ve süslü göstermesi ancak "teşvik ve davet" anlamında olabilir. Allah insanoğlunun tabiatını, aslen iyi olmasa dahi zevk veren, hoşuna giden şeylere karşı yönelecek bir biçimde, aklını ise aslen iyi veya kötü olan şeyleri tanıyacak bir yapıda yaratmıştır."[273]

İnsan yaşadığı sürece, doğal ya da zorunlu olarak tercihlerde bulunmaktadır ve bu tercihlerimiz hayatımızı birinci derecede etkilemektedir. İnsandan beklenen fıtraten yönlendirilmiş olan özelliklere ile özgür iradesi arasında uyumun gerçeklenmesi istenmektedir.[274] İnsanın fıtratındaki za'fiyetler onun günah işlemesine sebep olmaktadır: İnsan zatındaki var olan zayıflık dolayısıyla da Allah'ın kendisine yüklediği itaat ve ibadetlerden bıkmakta, başına gelen olumsuz bir durumda sızlanmaktadır.[275] İnsan, yapı olarak tartışmaya çok düşkün bir varlıktır;[276] bilgisi olmadığı konularda insanın tartışması yasaklandığı[277] halde yine de tartışmaktan vazgeçmemektedir.[278] Yine insan, ihtiyaç anında veya zorluk anında Allah'a yalvarmaya, dua etmeye başlar. Sıkıntıdan kurtulduğu zaman dua etmeyi, yalvarmayı da bırakır.[279] İnsan acelecidir; nimet ve rahatlık içindeyken ona şükretmez ondan bıkar. Başındaki bela ve şiddet ise ona sabretmez, ondan bıkar;[280] bir şeyin sonunun ne olacağını düşünmeden hemen olmasını ister.[281] İnsan kıskanç olduğu için başkalarının malını, evini veya ona ait herhangi bir şeyi arzulamaktadır.[282]

İnsan, psikolojik yapısı itibariyle de birbirine zıt özellikleri içinde barındırmaktadır. Örneğin insan; aceleci ve tedirgin, bu yüzden de sabır ve kendini emniyette hissetme ihtiyacı içinde; istek ve emelleri çok, bundan dolayı tatminsiz; unutkan, bundan ötürü vefasız; cahil, bu yönü ile zalim; akıllı ama bencil bir varlıktır.

---

[272] Âl-i İmrân 3/14.
[273] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 284-285; *Te'vîlât Tercümesi*, II, 286-287; el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. S. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, XV, s. 98; Alper, *İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, 89-90.
[274] Düzgün, "İnsanın Doğası (Fıtrat) ve Özgürlüğü Üzerine", 326.
[275] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 159; bkz. Nisâ 4/28.
[276] Bkz. Kehf 18/54.
[277] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IX, 446, 453; bkz. Hac 22/3, 8.
[278] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 362; IX, 101; bkz. Âl-i İmrân 3/67.
[279] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 33; bkz. Yûnus 10/12.
[280] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 369; IX, 170-171; bkz. Bakara 2/61; İsrâ 17/11; Enbiyâ 81/37.
[281] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 420; bkz. Yûsuf 10/11; Ra'd 13/6.
[282] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 172; bkz. Nisâ 4/32.

İşte Kur'ân insandaki bu çift ve birbirine zıt özellikleri olumlu ve iyi hale getirmek için genel kaideler koymakta ve tavsiyelerde bulunmaktadır.[283]

Mâtürîdî'ye göre, insanın tabiatının meylettiği konularda değişim mümkündür. Tabiatın kötü gördüğünün insan için iyi olması mümkündür. Fakat bunların sonuçlarını düşünen akıl, sadece mevcut durumdan hareketle hüküm vermeyerek bu fiilleri iyi görür. Bu takdirde insan tabiatının iyi veya kötü görmesinden hareketle insanın tercihte bulunması onu hakikate götürmez. Zira tabiatın iyi ve güzel veya kötü ve çirkin görmesi, karşısındaki eşyanın zatıyla alakalı değil kendisi üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisiyle irtibatlıdır.[284] İnsan tabiatı, yaratılış itibariyle iyi olan şeyleri yapmaya meyilli bir şekilde yaratılmış ancak zamanla dış faktörlerin etkisiyle yaratılıştan meyilli olduğu davranışlardan uzaklaşmıştır.[285]

Mâtürîdî'ye göre Allah insanın fıtratını, akıl yürütmesi için esas alacağı ve varlığının bel kemiğini oluşturan çeşitli fizyolojik ve psikolojik hallerle donatmıştır. Hayatında görmüş olduğu çeşitli durumlar insanı düşünmeye sevk eder.[286] Sadece Allah'ı ilah kabul edip O'nun emri doğrultusunda hareket eden insanlar, akıllarını doğru kullananlardır.[287] İnkârcılar akıl yürütme ve düşünmeyi bıraktıkları için Allah onların kalplerini mühürlemiştir.[288] İnkârcılar, varlığın bilinmesini sağlayan sebepler hakkında akıl yürütmeyi ve tefekkürü terk ettikleri için de akıllarını kullanmamış olmaktadırlar.[289]

2.1.2. Kişisel Farklılıklar ve Menfaat Çatışması

Yaratılmışlar içerisinde eşi ve benzeri bulunmayan tek varlık insandır. Allah, insanları aynı tabiat üzerine yaratmamıştır. İnsanların istekleri, eğilimleri, fikir ve düşünceleri aynı değildir. Her insan farklı bir karaktere sahiptir. Bu farklılık onların zekâ, duygu, heyecan, düşünce ve davranışlarında kendini göstermektedir.[290]

İnsanın duygusal durumu aklın işlevini yerine getirip getirememesinde etkilidir. Bilhassa üzüntü, kin, kıskançlık gibi insanı sıkıntıya sokan olumsuz duygular aklı

[283] Kaplan, "Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine", 72.
[284] Alper, *İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, 92.
[285] Aygün, "Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Fıtrat Delili (Hilkât Delili)", 106.
[286] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 174.
[287] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XII, 338-339.
[288] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 64.
[289] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XI, 171.
[290] Kara, Osman, "Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/25, s. 2, ss. 1- 24, Sakarya 2012.

meşgul eder, bilgiye ulaşmasında engeller. Aynı olumsuz etki, nefsanî arzular baskın geldiği, dünyevi emel ve lezzetler çoğaldığında da görülür. Bu durum sonunda insana şehvet galip gelir ve insan hevâsına tâbi olur. Hevâya tâbi olmak ise riyasete olan düşkünlük veya dünyevi genişlik ve rahatlık arzusuyla irtibatlıdır.[291]

Mâtürîdî'ye göre insan, çeşitli arzulara ve farklı tabiatlara sahip özellikte yaratılmıştır. İnsanların yapısında var olan baskın nefsanî istekler, yaratılışlarıyla baş başa bırakılırlarsa menfaatlerin paylaştırılmasında, muhtelif üstünlük, şeref, hükümranlık ve iktidarların ele geçirilmesinde mutlaka birbirleriyle çekişirler. İnsanın tabiatında bilgisizlik ve nefsanî baskı vardır ve bundan dolayı da toplumların birbirlerini yok etmeleri ve çöküşleri kaçınılmazdır.[292]

Allah, insanın yaşamını sürdürebilmesi için ona birçok nimet vermiştir. Allah, insana verdiği nimetlerden dolayı kendisine şükredici olmasını istemektedir.[293] Allah, insanda var olan bencillik ve cimrilik duygusundan kurtulması için kendisine rızık olarak verilenlerden harcamada bulunmasını yani cömert olmasını istemektedir.[294] Fakat insan bu nimetler karşısında şımarmakta; servetiyle fakirlere karşı övünmekte ve böbürlenmektedir.[295] Yani insanın arzularına göre hareket ederek[296] doğru yoldan sapmaktadır.[297]

İnsan menfaati için adaletten ve doğruluktan ayrılmamalıdır. Çünkü doğruluk, hem bilgi hem konuşma hem de davranış bakımından temel bir değerdir. Emanet yani güvenilirlik, dürüstlük, vefakârlık, doğru sözlülük ve adalet bu çerçevede ele alınabilecek birbirine yakın ahlakî değerlerdir.[298] Kur'ân'da ahde vefa,[299]doğruluk ve adaletle ilgili birçok ayet yer almasına[300] rağmen insan Allah'ın emirlerine uygun hareket etmeyerek günah işlemektedir.

Mâtürîdî'ye göre Allah, insanlara şahitlikte bulunurken ister yakını ister yabancı olsun şahitliği doğru yapmalarını emretmesine rağmen, insanlar hislerine uyarak

---

[291] Alper, *İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, 94-95.
[292] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 4-5.
[293] Mâturîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IX, 524; XVII, 69.
[294] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XV, 211; bkz. Tegâbun 64/16.
[295] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VII, 153- 154; XI, 274; bkz. Hûd 11/10; Lokman 31/18.
[296] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 253; IV, 272, 293; bkz. Bakara 2/120; Mâide 5/77; En'âm 6/150.
[297] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, V, 95- 96; bkz. En'âm 6/56.
[298] Şahin, Harun, "Kur'ân'ın Ahlaki Yönlendirmelerde İnsan Fıtratını Gözetmesi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8/1, s. 288, ss. 270- 296, Nisan 2016.
[299] Bkz. Bakara 2/177; Mâide 5/1; Enfâl 8/56; Tevbe 9/4, 7; Ra'd 13/21, 25; Nahl 16/92, 95; Mü'minûn 23/8.
[300] Bkz. Bakara 2/140, 100; Nisâ 4/58, 105; Mâide 5/8, 106; A'râf 7/29, 159; Nahl 16/76, 90; Talâk 65/2.

adaletten sapmaktadırlar.[301] Mâtürîdî *"Eksik ölçüp tartanların vay haline!"*[302] ayetinin tefsirinde insanları ölçü ve tartıda eksiklik yapmaya, hileli ticarette bulunmaya, zekat vermeye yanaşmama sebeplerini, riyaset sevdası ve çıkar kaygısı olarak açıklamıştır.[303] Mâtürîdî, *"İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir"*[304]; *"...onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever"*[305] ayetlerinin tefsirinde de insanları zulme iten, şahitliği ve adaleti ayakta tutmaya engel olan sebepleri üçe ayırmaktadır:

a. Bir kavme veya şahsa olan nefret, düşmanlık duygusu,

b. Dost ve akrabalara olan şefkat duygusu,

c. Zenginlik hırsı veya fakirlik korkusu.[306]

Mâtürîdî'ye göre Allah, sözünde duranları, emanetleri koruyanları sever. Ancak insan menfaatlerini kaybetme korkusuyla, sözünde durmamakta, yalan yere yemin etmekte,[307] haksız yollarla da insanların mallarını almakta ve mallarından yetkililere rüşvet olarak vermektedir.[308]

Hâlbuki Allah insanı, eğitimi kabul eden, fayda ve zararı bilen ve algılayabildiği delile dayanarak duyular ötesi konularda akıl yürütebilen bir mükellef varlık olarak yaratmıştır.[309] İnsana kendini eğitme gücünü onun içine yerleştirmiştir. İnsan eğitim yoluyla kendisinde mevcut olan olumsuz hasletleri, müspet niteliklere yönlendirilebilir.[310] Allah'ın emaneti olan aklı kullanan insan her zaman kazançlı çıkar. Çünkü aklî düşüncenin birçok faydası vardır. Bu düşünce ile insan, kendisinin yaratılmış olduğunu, güzel davranışa karşılık ödül, kötü davranışa karşılık ise ceza verecek bir yaratıcının bulunduğu bilincine ulaşır. Aklını iyi kullanan insan Allah'ın rızasını kazanacak iyi davranışlara yönelir.[311]

---

[301] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 75-76; bkz. Nisâ 4/135
[302] Mutaffifîn 83/1.
[303] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XVII, 115.
[304] Mâide 5/2.
[305] Mümtehine 60/80.
[306] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 149- 150,181; XV, 118.
[307] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 379- 380; bkz. Âl-i İmrân 3/76-77.
[308] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 400; bkz. Bakara 2/188.
[309] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 127.
[310] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 262-263; *Tevhîd Tercümesi*, 127; Biçer, *Akıl ve İrade Kapısı İmam Maturidi*, 92-93.
[311] Esen, Muammer, "Mâturîdî Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili", *AÜİFD*, XLIX/2, s. 48, ss. 45-56, Ankara 2008.

2.1.3. Çevre

İnsan, belli bir zamanda, birtakım sosyal ve kültürel geleneklerin egemen olduğu bir ortamda yaşamaktadır. Bu nedenle insan, toplumsal çevresiyle sürekli etkileşim ve alışveriş halindedir. Bunun doğal sonucu olarak da insanın davranışlarında toplumun büyük bir etkisi olmaktadır.[312] Bu nedenle insan doğduğu andan itibaren toplumun kültürel özellikleriyle tanışmakta ve onları içselleştirerek zamanla toplumun bir parçası haline gelmektedir.[313] Yani insan bir yandan biyolojik gelişimini sürdürürken diğer taraftan da sosyalleşmektedir.[314]

İnsan sürekli öğrenen, bilgi alan ve bunu davranışlarına yansıtan bir varlıktır. İnsanda, bilgiyi elde etmede taklit ettiği kişilerin payı büyüktür. Başta anne baba olmak üzere, yakın arkadaşlar, ilgi alanına göre din, sanat, spor ve eğlence dünyasından insanların görüş ve davranışları, onların üzerinde etkili olmaktadır.[315] Bu da bize gösteriyor ki insanın kişiliğinde aile ve çevre etkisi yadsınamayacak kadar önemlidir.[316]

Mâtürîdî'ye göre insanlar çevrelerinde bulunan insanlara özenir. Taklit ettiği insanlara güvenir, bu kişiler vasıtasıyla nefsanî arzularına ulaşacağını düşünür, bu kişilerin hedeflerine ulaştıracağını ümit eder. Yine günlük hayatta, insanın yaşadığı stres, hastalık ve sıkıntılar, mutluluk faktörleri, alışkanlıklardan ayrılamama gibi nedenler akıl yürütmeyi bırakmakla sonuçlanır. Bütün bunlara özenti ve nefsin doyumsuzluğu eklenince insan tarafından kötü alışkanlıklar, normal görülmeye başlar.[317]

Günümüzde insanların yaşayarak, tecrübe ederek elde ettikleri bilgiler, toplumda kalıtsal hale gelerek sonraki nesillere aktarılmaktadır. Buradaki kalıtım, taklitle yeni neslin aldığı kültür, gelenek ve dindir.[318] Geçmiş toplumların bırakmış oldukları müspet ve menfi miraslar, kendilerinden sonra gelen insanların davranışlarında etkili olmaktadır.[319] Kültürel alışkanlıklar ve çevresindekilere olumsuz model olan kişiler insanları etkileyerek, onları günaha ve inkâra yönlendirmektedir.[320] Bununla ilgili

---

[312] Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994, s. 271-272.
[313] Hökelekli ve dğr. , *Din Psikolojisi*, 60.
[314] Baymur, *Genel Psikoloji*, 272.
[315] Hökelekli ve dğr. , *Din Psikolojisi*, 60-61.
[316] Kara, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", 14.
[317] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 141, 171; Biçer, "Mâturîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri", 45.
[318] Ardoğan, Recep, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi,* Matsa Basımevi, Ankara 1998, s. 60-61.
[319] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 108.
[320] Yapıcı, *İslam'da Tövbe ve Dini Yasayıştaki Rolü,* 42.

olarak Kur'ân'da ifade edildiğine göre Hz. Musa, kavmini Firavun ve hanedanının sıkıntı ve tehditlerden uzaklaştırmış ve onlara mucizeler göstermişti. Fakat. Hz. Musa kavminin yanından ayrıldığında, "es-sâmira" kabilesinden olan Sâmirî adında bir kişi "Bu sizin ve Musa'nın Tanrısıdır fakat Musa unutuvermiştir"[321] diyerek onları buzağıya tapmaya ve onu Tanrı edinmeye davet etmiş, onlar da davete boyun eğmiştir.[322] Bu durumda İsrailoğullarının yaşadığı toplumda onların buzağı Tanrı edinmesinde ve doğru yoldan çıkmalarına sebep olan kişi Sâmirî olmuştur.[323]

Günümüzde insanın dinî ve fikrî hayatının şekillenmesinde aile ve çevrenin yanısıra eğitim kurumları da etkili olmaktadır.[324] Bu nedenle insanın zamanla inancında ve ahlakî değerlerinde olaylara bakış açısında değişmeler olabilmektedir.[325] Çağımızda özellikle seküler eğitim veren sistemlerin zaman zaman din ile bilimi karşı karşıya getirmesi ve pozitivist yapının dini adeta modernlik öncesi dönemin kalıntısı olarak değerlendiren yaklaşımı, insanda bilinç ile inanç arasındaki bağın zayıflamasına neden olmaktadır. Nitekim modernite ve sekülerizmin geleneğinin sorgulayıcı ve dışlayıcı tutumunun yansıması olarak, eğitim düzeyi artan bireyler arasında dine uzak durma, ateistik yönelimler ve din değiştirme oranı fazla çıkmaktadır.[326]

Yaşadığımız sosyal çevre; kişiliğimiz, hayat anlayışımız ve inancımız hakkında net bilgiler vermektedir. Çevremizde nitelikli ve saygın müminlerle dostluk kurmamız gerekmektedir.[327] Bununla ilgili olarak bir âyette *"Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun"*[328] buyrulmaktadır. Allah bu ayetle bize, doğrularla birlikte olmamızı tavsiye etmektedir.[329] Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber, *"Kişi sevdiği ile beraberdir"*[330] ve *"Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden kişi, kimi dost edineceğine iyi baksın"*[331] buyurmuştur. Bu yüzden Hz. Peygamber iyi arkadaşın durumunu, çevresine misk kokusu yayan kişiye benzetmiştir.[332]

---

[321] Tâhâ 20/88.
[322] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 160; VI, 78- 79.
[323] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IX, 294; bkz. Tâhâ 20/85.
[324] Kara, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", 15.
[325] Ardoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi,* 61.
[326] Yapıcı, Asım, "Modernleşme- Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *ÇÜİFD,* XII/2, s. 8-9, ss. 1-41, Adana 2012.
[327] Bilgiz, Musa, "Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra 17/84. Ayeti Ekseninde)"*Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 25, s. 142, ss. 129-148, Erzurum 2006.
[328] Tevbe 9/119.
[329] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 505-506.
[330] es-Sicistânî, Ebu Dâvûd Süleyman b. Eş'as, *Sünen-i Ebu Dâvûd Terceme ve Şerhi*, ter. İsmail Çakan, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987, s. 193-194; Müslim, Âdâb 50 (2380).
[331] Tirmizi, Ebû İsâ, *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*, haz. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık, Konya 2004, Zühd 45 (2378).
[332] Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, 991.

Yine sevgi, merhamet, gibi ahlâkî değerler, belli bir kültür çevresinde oluşmaktadır. İnsan, sevmeyi ve saymayı böyle bir çevrede öğrenmektedir.[333] Sosyal bir varlık olarak insanın, içinde yaşadığı topluma uygun davranışlar sergilemesi gerekmektedir.[334] Kur'ân'da, insanların bir arada yaşarken toplumda uymaları gereken ahlâkî esaslardan bahsedilmiştir.[335] Mâtürîdî'ye göre, anne ve babaya hitapta sert sözler söyleme,[336] başkasını aşağılama, hakaret etme, insanların zoruna giden davranışlarda bulunma,[337] insanların arasına kin ve nefret sokan içki ve kumar gibi kötü alışkanlıklar, toplumda güzel davranışları ortadan kaldırmakta ve insanların günah işlemesine sebep olmaktadır.[338]

Mâtürîdî'ye göre irade ve akıl sahibi insan, sosyal ve kültürel anlamda almış olduğu eğitim ve yönlendirmeler sonucunda, yapısal anlamda kabul ettiği ve alışkanlık kazandığı değerlerini ve algılarını zamanla değiştirebilmektedir. Yani insan eğitim sonrası yönlendirilen akıl doğrultusunda düşünce, tutum ve davranışlarını olumlu yönde değiştirebilmektedir.[339]

2.1.4. Nefsin Günaha Meyyal Olması

Nefis kelimesi sözlükte, "ruh, hayatın ilkesi, hevâ ve heves, kötülüğü emreden,[340] can, istek[341] ve bedenden kaynaklanan aşağılık arzular" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise nefis, insanın ruhsal yönü, ona hayatiyet kazandıran manevî varlığı ve insana kötülüğü emreden şehevî duyguların merkezidir.[342] Kur'ân'da nefis kelimesi, ruh,[343] öz varlık ve zat[344] anlamlarında kullanıldığı gibi nefse, kötülüğü emretme,[345] onun yaptıklarını kınama[346] gibi sorumluluklar da yüklenmiştir.[347] Bu

[333] Kara, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", 15.
[334] Kaplan, "Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine", 73.
[335] Bakara 2/188, 219; Nisâ 4/92- 93; İsrâ 17/23; Hucurât 49/1, 11, 12.
[336] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 283.
[337] Mâtürîdî, *Te'vilât Tercümesi,* XIV, s. 89.
[338] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 35.
[339] Biçer, Ramazan, *Akıl ve İrade Kapısı İmam Maturidi*, 91.
[340] İsfehânî, *Müfredât*, 1076-1077.
[341] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 904.
[342] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 247.
[343] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, V, 165;bkz. En'âm 6/93.
[344] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 316; bkz. Âl-i İmrân 6/28.
[345] Yûsuf 12/53.
[346] Kıyâmet 75/2.
[347] Uludağ, Süleyman, "Nefis", *DİA,* XXXII, s. 526- 527, ss. 526-529, İstanbul 2006.

bağlamda Hz. Peygamber *"Nefislerimizin ve amellerimizin şerrinden sana sığınırız"*[348]; *"Allah'ım! Nefsimin şerrinden sana sığınırım"*[349] hadisleriyle nefsin kötülüklerinden korunmak için duada bulunmuştur.

Nefis, insanın bütün iç hayatını temsil eden, insanın iç dünyasında cereyan eden hadiseler toplamı olan, onu kötülüğü işleme hususunda faaliyete sürükleyen veya onu çeşitli şekillerde günah olan fiilleri yapmaya motive eden bir iç etkendir.[350] Klasik düşüncede nefis, bulunduğu duruma göre emmare, levvâme ve mutmainne olarak derecelendirilmektedir.[351]

Bugünkü psikolojide karşılığı ilkel (id) ben[352] olan nefs-i emmare, daima fuhşu, şehvet ve heva peşinde koşmayı teşvik eden ve bunda ısrarlı olan nefistir. Nitekim Kur'ân'da Hz. Yusuf'un kıssasından bahsedilmektedir. "*Ben kendimi temize çıkartmıyorum. Muhakkak ki nefis tüm şiddetiyle kötülüğü emredicidir. Ancak (bundan) Rabbimin esirgedikleri müstesnadır"*[353] ayetinde Hz. Yusuf'un ifadesiyle nefs-i emmareye dikkat çekilmiştir. Nefs-i Levvâme, bazen isteklerin peşinden gidip daha sonra pişmanlık duyarak kendini kınayan nefistir. Nefs-i mutmainne, dünyanın haz ve menfaatlerinden mahrum kaldığı halde onları özlemeyen, kalbi mutmain olarak yararlı işler yapmaya devam eden nefistir. İnsan için asıl olan nefs-i mütmainneye sahip olmaya gayret ederek nefsi kötülüklerden uzak tutmaktır.[354]

Mâtürîdî'ye göre insan nefsi, şehevî arzulara, hevâya,[355] lezzetlere meyilli olarak, zorluklardan ve hoş olunmayan şeylerden nefret eden bir tabiat üzerine yaratılmıştır. İnsanın yapısına yerleştirilmiş olan baskın nefsanî istekler,[356] onu cesaretlendirerek, ona kötü şeyleri güzel[357] ve süslü[358] göstermektedir. Allah insanın kendi nefsiyle mücadele etmesini isterken;[359] nefsine uyup da doğruluktan sapmasını

---

[348] İbn Mâce, Ebu Abdullah, *Sünen-i İbn Mâce*, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul 1982, Nikâh 19.
[349] İbn Mâce, Tıb 36.
[350] Yapıcı, Asım, *İslam'da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997, s. 41.
[351] Ardoğan, *Kur'ân ve İnsan Psikolojisi*, 15.
[352] Tarhan, *İnanç Psikolojisi,* 181-183.
[353] Yûsuf 12/53.
[354] Okutan, Ahmet, *Dua ve Tövbe*, Rağbet Yay. , İstanbul 2014, s. 73.
[355] Sözlükte "istek, heves, meyil, sevme, aşağı düşme, batmak" gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, nefsin akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı olan eğilimi ya da doğruluk, hak ve faziletten saparak haz ve menfaatlere yönelen nefis anlamına gelmektedir. Bkz. İsfehânî, *Müfredât*, 1126-1127; Mutçalı*, Arapça Türkçe Sözlük*, 954; Çağrıcı, Mustafa, "Hevâ", *DİA*, XVII, s. 274, ss. 274-276, İstanbul 1998.
[356] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 4-5; *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 351.
[357] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VI, 211; bkz. Mâide 5/30.
[358] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IX, 304; bkz. Taha 20/96; Yusuf 12/33, 53.
[359] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 226; bkz. Nahl 16/ 111.

istemez.[360] İmtihan dünyasında yaşayan insan, âlemdeki nesneler hakkında akıl yürüterek nefsanî arzulardan uzak kalabilir.[361]

Nefsanî arzulara uymak zulmün kaynağı olduğu gibi Allah'ın ayetlerini yalanlama, Allah'a şirk koşmanın, şeytana uymanın, adaletten sapmanın da kaynağıdır. Nitekim Allah insandan arzu ve isteklerine uymamasını emretmiş, hevâsını ilah edinenleri de kınamış, nefsini hevâdan koruyan kişilere de cenneti vaat etmiştir.[362]

2.1.5. Dünya Hayatının Cazip Olması

İnsan rasyonel ve gönüllü hareket edebilen, dürtüleri olan ve bu dürtüleri çevresi tarafından beslenen veya bastırılan bir varlıktır. Akıl, duygu ve iradeyi kapsayan insan şuuru, dürtülerini kontrol edebilme ve yönlendirebilme özelliğine sahiptir. Fakat bazen insan dürtülerini kontrol edemeyip onlara boyun eğebilmekte;[363] yaşadığı süre içerisinde dünya nimetlerine kapılıp gitmektedir. Dünya sevgisi âhiret sevgisinin önüne geçebilmekte, dünyada ebedî bir şekilde yaşayacağını zannetmektedir. Bu düşünce ilk insanın var olduğu andan beri devam etmektedir.[364]

Kur'ân'da insanın kemale ermesine engel olarak sayılan durumlardan biri, kişinin kendini dünya hayatının güzelliklerine kaptırması ve duygularını dünya sevgisi için kullanmasıdır. Bu nedenle Kur'ân, insanı daima kul olma bilincinde tutmak için dünya ve âhiret tezini birlikte işlemiştir.[365]

Dünya hayatının ve nimetlerinin, âhiret hayatı ve nimetlerine göre değersiz olduğunu Hz. Peygamber'in şu şekilde ifade ettiği görülmektedir: *"Benim dünyayla beraberliğim bir ağacın altında biraz gölgelenip sonra giden ve ağacı bırakan binici gibidir."*[366]

Mâtürîdî'ye göre Allah insanı, dünya nimetlerine meyleden bir özellikte yaratmıştır. İnsanın yaratılışında olan bu özellikler, dünyanın lezzetlerine davet ederek, onları insanın gözünde cazip hale getirmektedir. Çünkü insanın fıtratına, yaratılıştan

---

[360] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 76; VI, 128; bkz. Nisâ 4/135; A'râf 7/176.
[361] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 128, 172; *Te'vîlât Tercümesi*, III, 158; bkz. Nisâ 4/27.
[362] Karagöz, İsmail, *Günahlar Tövbe ve İstiğfar*, DİB Yay. , Ankara 2012, s. 32.
[363] Köse, Ali, "Günah", *DİA,* XIV, s. 285, ss. 285-286, İstanbul 1996.
[364] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I. 127; bkz. Bakara 2/36.
[365] Kahraman, Ferruh, "İslâm İnancında Günah, Günah Çeşitleri ve Kişiyi Günah İşlemeye Sevk Eden Faktörler", *Usûl İslam Araştırmaları*, VIII, s. 161, ss. 139-168, Temmuz-Aralık 2007.
[366] İbn Mâce, Zühd 3 (4109).

meyli bulunduğu durumlara karşı güçlü istekler yerleştirilmiştir.[367] Fakat müminin dünya hayatına sevinerek mutlu olması, kendini dünya hayatına kaptırarak âhiretten gafil olmasına sebep olmamalıdır. Çünkü insan bir şeyden çok mutlu olursa başka şeyleri unutur, gaflete düşer ve şımararak azgınlaşır.[368]

Dünya hayatı bir imtihan yeridir. İnsan yaşadığı süre içerisinde birçok olumsuz olay ya da sıkıntılar yaşamaktadır. Allah, insanı yaşadığı süre içerisinde, mallarıyla, çocuklarıyla,[369] korku, açlıkla, can kaybıyla, iyilik ve kötülükle imtihan etmektedir. Bununla ilgili olarak Kur'ân'da Hz. Eyüp örneği verilmektedir. Mâtürîdî 'ye göre Hz. Eyüp'ün başına gelen sıkıntılar bir imtihandır, Allah'ın öfkesinin bir sonucu değildir. Bu olay akıl sahiplerinin düşünmeleri için Kur'an'dan bir örnektir.[370] Allah kullarının nasıl bir davranış sergilediğini görmek için bu tür imtihanlarda bulunmaktadır. Böylece insan, kendisine imkânlar veren varlığa şükür duyacak ve nimetlerin kendisinden almaya hakkının da olduğunu anlamış olacaktır.[371] Hastalık, fakirlik gibi sıkıntılara farklı zamanlarda sabreden insanlar takva sahibi kimselerdir. Onlar Allah'a itaat konusunda her türlü zorluğa göğüs germişlerdir.[372] İnsan tabiatı gereği, malı ve serveti çoğaldıkça onlara daha çok bağlanmakta, ömürlerinin sonunda fakir olurlar korkusuyla ihtiyaç sahiplerine verme hususunda da cimrilik yapmaktadır.[373] İnsan arzularına uyarak yeme, içme, kıyafet konularında aşırıya kaçabilmektedir. Allah, insandan helal olan nimetleri kendilerine haram kılmasını ve nimette israfı, haddi aşmayı yasaklamış,[374] savurgan olanları da şeytanın velileri[375] olarak ifade etmiştir.

Mâtürîdî'ye göre hedefi, iyi davranışlar ve âhiret olan kişiler için dünyadaki mallar ve servetler, dünyadaki geçici şeylerdir. Fakat dünyada hedefi, bol servet ve oğullar elde etmek isteyen kişi için bunlar dünya hayatının süsü olmaktadır.[376]

Dünya hayatı kâfirler nazarında oyun, inananlar için hikmettir. Mâtürîdî *"Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir"*[377] ayetinde şu yorumlarda bulunmuştur: Dünya hayatı oyun, eğlence, aldatıcı şeylerden ibaret iken âhiret hayatı böyle değildir. Aldatıcı olan şeyler dışardan bakıldığında görünüşte güzelliklerle kaplıdır; ancak içine

---

[367] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 284; *Te'vîlât Tercümesi*, III, 158; bkz. Nisâ 4/27.
[368] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VII, 454*;* VIII, 197; bkz. Ra'd 13/26.
[369] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 220; bkz. Enfâl 8/28.
[370] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XII, 284; bkz. Sâd 38/43.
[371] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 307; IX, 367; bkz. Bakara 2/155; Enbiyâ 21/35.
[372] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 350; bkz. Bakara 2/177.
[373] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 407-408; bkz. İsrâ 17/100.
[374] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* V, 354; bkz. A'râf 7/31.
[375] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 291; bkz. İsrâ 17/27.
[376] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IX, 88; bkz. Kehf 18/46.
[377] Âl-i İmrân 3/185.

bakıldığında öldürücü ve helak edicidir.[378] Dünya hayatının faydası ve nimeti, âhirete göre daha azdır. Çünkü âhiret hayatının nimetlerine ve yararlarına sıkıntı karışmazken, dünya hayatının nimetlerine ve faydalarına sıkıntı ve zarar karışır.[379]

2.1.6. Şeytanın Tahrikleri

İnsanın günah işlemesindeki bir diğer faktör ise şeytandır. Şeytan kelimesi sözlükte "uzaklaşmak, haktan ve hayırdan uzak kalmak" anlamındaki şatn veya "yanmak, helak olmak, aşırı derecede kızmak" manalarına gelen şeyt kökünden türemiş bir kelime olup "hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış, yanıp helaka maruz kalmış varlık" anlamına gelmektedir.[380]

Mâtürîdî'ye göre, insana düşünmemeyi telkin eden ve aklını kullanmayı engelleyen his, şeytani vesveseden[381] başka bir şey değildir.[382] Şeytanın vaatleri, yalan ve aldatmadan ibarettir. İnsana baskı kurmaz[383] fakat müminlerin kalplerine vesvese vererek onları sıkıştırır.[384] İnsan bu durumda bir ikilem yaşar. Hz. Peygamber insanların melek ve şeytan arasında yaşadığı bu kararsızlığı şöyle ifade etmiştir: *"İnsanoğluna şeytanın vesvese vermesi ve meleğin ilham etmesi durumu vardır. Şeytanın vesvesesi, insanı kötülüklere götürmek ve ona gerçekleri yalanlatmaktır. Meleğin ilhamı ise insanı hayırlara götürüp ona hakkı doğrulatmaktır. Her kim hayırlara yönelmeyi ve hakkı doğrulamayı vicdanında bulursa bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamd*

---

[378] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 559.
[379] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 382-384.
[380] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 293; Çelebi, İlyas, "Şeytan", *DİA,* XXXIX, s. 99, ss. 99-101, İstanbul 2010.
[381] Sözlükte "fısıldama, kötü telkinde bulunma, karışık sözler söyleme, kuşkulanma" anlamlarında mastar ve isim olarak kullanılmaktadır. Istılahta, "şeytanın veya nefsin insana kötü ve zararlı telkinde bulunması, şeytandan yahut nefisten gelen, insanı dine aykırı aşırı davranışlara yönelten telkin anlamlarına gelmektedir; (Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü,* 343.) Modern Psikiyatride obsesyon (obsession) "irade dışı gelen, kişiyi tedirgin eden, bilinçli çaba ile uzaklaştırılamayan düşünceler" olarak karşılık bulmaktadır. (Çağrıcı, Mustafa, "Vesvese", *DİA,* 43, s. 70-71, ss. 70-72, İstanbul 2013.) İnsanda karamsarlık, mutsuzluk, hayattan zevk almama gibi olumsuzluğa sevk eden bir tür psikolojik bozukluktur; (Hayati, Aydın, "Kur'an Açısından Şeytanın Etkisi Bağlamında Vesvese ve Şüphe", *İslâmî Araştırmalar Dergisi,* XV/4, s. 537-538, ss. 537-542, 2002.)
[382] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 172; Biçer, Ramazan, "Mâtürîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşeri Zaaflar ve Tezahürleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* VIII/1, s. 44, ss. 41-59, Sivas 2004.
[383] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* V, 518; bkz. İbrâhim 14/22.
[384] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IX, 223; bkz. Meryem 19/83.

etsin. Her kim de vicdanında şeytanın vesvesesini bulursa, taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."[385]

Şeytanın amacı, kişinin aklını toplamasına, fırsatları değerlendirmesine engel olmak ve kişinin isteklerine ulaşmasına vesile olan aklı kullanma noktasında insanı korkutmaktır.[386] Şeytan tahrikleriyle insanları kötülüğe davet eder,[387] dünya nimetlerini ona süslü gösterir, kötülükleri insanlara güzel göstererek onlara hata yaptırır, onların doğru yoldan sapmalarına neden olur.[388]

Mâtürîdî'ye göre şeytan, iyilik yapmayı geciktirmekte ve kötülükleri insanlara güzel göstermektedir.[389] Şeytan, insanı dünyada bitmeyen arzular peşinde koşturur, onu servetinin yok olmasıyla korkutur. Böylece insan, şeytanın verdiği vesveseyle fakir kalırım düşüncesiyle, sadaka vermekten kaçınır ve cimri davranır.[390]

Mâtürîdî'ye göre, zayıf yaratılmış olan şeytan, insanın apaçık düşmanıdır. İnsanların arasını bozar, kalplere fesat ve düşmanlık duyguları koyar.[391] İnsanlar üzerinde sözden başka bir yaptırımı yoktur. Şeytan, onun tuzaklarına dikkat edip vesveselerinden korunan kimse karşısında zayıf bir yaratık durumundadır. İnsanın kötü ve çirkin olan her türlü günahı işlemelerini emreder. İnsana bunun dışında bir etkisi olmaz.[392]

Şeytan, insana yapacağı şeyi işaret edip ona çağrıda bulunur.[393] Şeytanın tuzağı zayıftır ve bu yüzden o, Allah'a sığınan ve Allah'ın yardım ettiği insanlara zarar veremez.[394] Şeytan, kâfirlerin dostudur. Onların görünüşte dostları gibidir fakat şeytanla birlikte olmaları onların mahvolmalarına sebep olmuştur. Allah saptırdığı kimseleri hidayete erdirmez,[395] onların layık olup gidecekleri yer ateştir.[396] Hak dini bozan ve tevhidi reddetme konusunda şeytana uyan kişi cehennemliktir.[397]

Şeytan inanan insanları etkisi altına alamaz. Allah şeytanın vesveselerine uymamızı ve onun söylediklerini yerine getirmemizi istememektedir.[398] Şeytanla

---

[385] Tirmizi, Kur'ân Tefsiri 48 (2988).
[386] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 172.
[387] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 287.
[388] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 123, 131; V, 330; bkz. A'râf 7/17; Bakara 2/36.
[389] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* V, 330; bkz. A'râf 7/17.
[390] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 214; bkz. Bakara 2/268.
[391] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 329; bkz. İsrâ 17/53.
[392] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 336-338; bkz. Bakara 2/168-169.
[393] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* III, 288; bkz. Nisâ 4/76.
[394] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 511; bkz. Âl-i İmrân 3/160.
[395] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 127; bkz. Nahl 16/37.
[396] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 187; bkz. Bakara 2/257.
[397] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* V, 331; bkz. A'râf 7/18.
[398] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* V, 280; bkz. En'âm 6/153.

mücadele edilmeli, ondan korunmak için Allah'a sığınmalı ve O'ndan yardım dilenmelidir.[399]

2.1.7. Kibir

İnsanın günah işlemesinde etkili olan faktörlerden biri de kibirdir. Tevâzunun karşıtı olan kibir kelimesi sözlükte, "kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarına aşağılayıcı davranışta bulunması" anlamına gelmektedir.[400] Hz. Peygamber kibri *"Hakkı inkâr etmek, insanları küçük görmek"*[401] şeklinde ifade etmiştir.

Kibrin üç çeşiti vardır:

a. Allah'a karşı yapılan kibir: Kibrin en kötüsüdür. Nemrut, Firavun ve İblisin Allah'a karşı yaptıkları kibir bu türdendir.[402] Bunlar hem O'na kulluk etmekten kaçınmışlar hem de ilahlık iddiasında bulunmuşlardır.

b. Peygamberlere karşı yapılan kibir: Peygamberleri kendileri gibi bir insan olarak görerek, onların getirdiklerini inkar etmek şeklinde yapılan kibirdir.[403]

c. İnsanlara karşı yapılan kibir: Yaşadığı bölgede kendini başka insanlardan üstün görmek [404] şeklinde olan kibirdir.[405]

Kibrin sebepleri, ucub (kendini beğenme), hıkd (kin), hased (çekememezlik) ve riya (gösteriş)'dır.[406]

İnsanın kendisini başkasından üstün görmesine sebep olan durumlar şunlardır:

a. İlim: Kendini bilgili görerek başkalarını hakir görmek ve ilmiyle kendisini Allah'a yakın görmektir.

b. Amel ve ibadet: Yaptıkları amel ve ibadetlerle kendilerini üstün görerek, insanların kendine saygı göstermelerini, mecliste yer vermelerini, insanların kendi ihtiyaçlarına koşmalarını beklemektir.

c. Asâletle övünmek: Asil aileye mensup olanın asil olmayanı küçük görmesidir.

d. Güzelliği ile övünmek

---

[399] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 164; bkz. A'râf 7/200.
[400] Çağrıcı, Mustafa, "Kibir", *DİA,* XXV, s. 562, ss. 562- 563, Ankara 2002.
[401] Müslim*, Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, 90.
[402] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 301; bkz. Bakara 2/34: A'raf 7/12- 13; Sâd 38/74; Mü'min 40/60.
[403] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* X, 270- 271; 483; bkz. Bakara 2/87; Mü'minûn 23/33- 34.
[404] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XI, 273, 483; bkz. A'râf 7/75- 76; Lokman 31/18; Sebe 34/31-33.
[405] Kaya, Yusuf, *Tasavvuf Nefsi Arıtma ve Donatma*, Uzakülke Yay. , İstanbul 2011, s. 97-99.
[406] Gazâlî, *İhyâ*, III, 760.

e. Servet ile övünmek: İnsanın malın ve servetin zenginliğiyle fakiri küçümsemesidir.

f. Kuvvet, şecâat ve kahramanlıkta övünmek: Kuvveti ile zayıflara üstünlük taslamaktır.

g. Adamlarının, yardımcılarının, akrabalarının, çocuklarının çokluğu ile övünmektir.[407]

Küfür iradî bir durumdur. Kibire inatçılık ve alaycılık eşlik etmektedir. İnatçı olan bir kişi karşısına çıkan bütün delillere rağmen kibrinde ısrar eder.[408] Söz konusu Allah'ın ayetlerini inkârda kibirlenenlerin durumunu Mâtürîdî, 'kalblerinin mühürlenmesi' olarak ifade eder. Bu durumda Allah'a ve peygamberlere karşı kibirlenenler için âhirette acı verici bir azap olacaktır.[409]

Kur'ân'da yer alan *"Allah kendini beğenen ve böbürlenen hiç kimseyi sevmez"*[410] ayetinde ifade edildiği üzere Allah kendini beğeneni, kendisine verilen nimetlerden dolayı insanlara karşı kibirleneni sevmez.[411] Çünkü bir kimsenin başkasına böbürlenmeye hakkı yoktur. Büyüklenmek yalnızca Yüce Allah'a aittir.[412] Kibirli olanların akibeti ile ilgili olarak da Hz. Peygamber şu ifadelerde bulunmuştur: *"Kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimsenin cennete giremez."*[413]; *"Kibrinden dolayı elbisesini yerde sürükleyene şiddetli azap vardır."*[414]

2.1.8. Şehvetin Galebe Çalması

İnsan fıtratında var olan şehevî duygular günah işlemesinde etkili olmaktadır. Şehvet, insan nefsini arzularına ulaşmak için faydalı olduğuna inandığı şeye doğru tahrik eden güç, cinsel istektir.[415] İsfehânî'ye göre şehvet, nefsin istediği şeye meyletmesidir. O şehveti doğru ve yalancı şehvetten diye ikiye ayırmıştır. Doğru

---

[407] Gazâlî, *İhyâ*, III, 748-759.
[408] Ardoğan, *Kur'ân ve İnsan Psikolojisi*, 134.
[409] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 75, 419; XIII, 97; XV, 244; bkz. A'râf 7/146; Tevbe 9/60; Talâk 65/8.
[410] Hadîd 57/23.
[411] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XIV, 392.
[412] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 76.
[413] Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, 90.
[414] Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, 94.
[415] Beşer, Faruk, "Şehvet", *DİA,* 38, s. 476, ss. 476-477, İstanbul 2010.

şehvet, sağlığın korunması için gerekli olan nimetlere yönelmektir. Yalancı şehvet ise yokluğunda tehlike oluşturmayacak olan arzulardır.[416]

Kur'ân'da şehvet kelimesiyle genel olarak nefsin istekleri kast edilmektedir.[417] Mâtürîdî'ye göre insan nefsi, şehevî arzulara meyillidir. Mâtürîdî şehvet kelimesini, Kur'ân'da yer alan *"Gerçekten siz kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere mi yöneliyorsunuz?"* ayetinde cinsel anlamda hayâsızlık ve çirkin bir iş olarak;[418] *"Doğrusu siz haddi aşan bir topluluk"*[419] ayetinde Allah'ın koyduğu sınırı aşma[420] olarak açıklamıştır.

Yine şehvet kelimesiyle Kur'ân'da dünya nimetlerinin nefsanî arzulara çekici kılınmasından bahsedilmektedir.[421] Bunun yanında şehvetlerine yenik düşerek[422], ibadetlerden vaz geçenler, dünyanın zenginliğini tercih edenler, arzularına yenilenler haktan uzaklaşanlar eleştirilmektedir.[423]

Gazâlî insan için ahlâkî açıdan en büyük tehlikeyi mide şehveti olarak görür. Ona göre mide şehveti bütün şehvetlerin, dertlerin ve afetlerin kaynağıdır. Cinsel şehvet de mide şehvetine bağlıdır. Bu nedenle Gazâlî, aç kalmanın faydalarına, mide şehvetini yenmenin yollarına İhyâ'da genişçe yer vermiştir.[424]

Gazâlî açlığın faydalarını şöyle sıralamıştır: Kalbi yumuşatır, nefsi terbiye eder, Allah'ın azabını unutturmaz, isyan duyguları kırılır, uyku azalır, ibadet etmesi kolaylaşır, sağlıklı olunur, geçim kolaylaşır, hayır yapmaya fırsat olur.[425] Ona göre midenin isteğini terbiye etmenin yolları helal lokma yemek, yemeğin vaktine, miktarına dikkat etmek, mekruh olan şeylerden sakınmaktır.[426] Cinsel duygu, Allah'ın kadın ve erkeğin fıtratına verdiği duygulardan biridir. Bu birleşme meşru olursa sevap, meşru olmazsa günah olur. Cinsel şehvetin insana verilmesinin sebebi, neslin devamını sağlamak ve âhiretteki zevke hazırlanmaktır.[427]

---

[416] İsfehânî, *Müfredât*, 569.
[417] Beşer, "Şehvet", 476.
[418] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, X, 461.
[419] A'râf 7/81.
[420] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, V, 442.
[421] Âl-i İmrân 3/14.
[422] Nisâ4/27.
[423] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 158; IX, 202.
[424] Gazâlî, *İhyâ*, III, 183-184.
[425] Gazâlî, *İhyâ*, III, 194-200.
[426] Gazâlî, *İhyâ*, III, 203-206.
[427] Gazâlî, *İhyâ*, III, 223.

Bu sebeple şehvetin yerinde kullanılması ve terbiye edilmesi gerekmektedir. Bu da evlenmeyle, oruç tutmakla, çok namaz kılmakla ve zinayı gerçekleştirecek şeylerden sakınmakla mümkündür.[428]

2.1.9. Taassup

İnsanın günah işlemesinde etkili olan faktörlerden birisi de taassuptur. Taassup kelimesi sözlükte "sarmak, dolamak, örtmek" anlamındaki "asb" kökünden türemiş olup "tutuculuk, kabilecilik yapmak"[429] anlamlarına gelmektedir. Türkçe'de karşılığı bağnazlık olan taassup kelimesi, düşünce, inanç ve siyaset gibi birçok konuda yoğun bir muhafazakârlığı, farklı görüşlere karşı hoşgörüsüzlüğü ifade etmektedir.[430]

Taassubun temel sebebi bilgisizliktir. Çünkü bilgi sayesinde insan rahatlar. Bilgili insan başkalarının görüşlerine karşı hoşgörülüdür. Fakat mutaassıp insan ise başkalarının bilgisizliğine dayanarak kendilerine güç sağlamaya çalışır. Böyle kimseler çıkar kaygısıyla hareket ettikleri için de hoşgörü kavramını sevmezler.[431]

Taassubun temel sebeplerinden bir diğeri de hürriyetsizlik halidir. Mutaassıp kimse kendi inancı yanlış olsa bile görüşünü savunmayı sürdürür. Aklını kullanamadığı için özgür de değildir.[432]

Mâtürîdî, taassubu bir şeye körü körüne bağlanmak[433] olarak tanımlar. Ona göre mukallit ya da mutaassıp olan kimse, sadece kendi görüşünün doğru olduğuna inanır, başka bir düşüncenin doğru olup olmadığına bakmaz. Kişi, taassup sonucu kabul ettiği fiillerde, aklî bir düşünce olmadığı için hatalarını sorgulamaz. Hâlbuki insanın kabul ettikleri aklî bir düşüncenin sonunda olmalıdır.[434]

Mâtürîdî'ye göre taassup sahibi kişiler, inatçı ve gururludur. Kurân'da geçen *"İnkâr ederler, bu uyarıya kulak verecekleri yerde gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir"*[435] ayetinde ifade edildiği üzere müşriklerin Hz. Peygamber'in

---

[428] Kaya, *Tasavvuf Nefsi Arıtma ve Donatma*, 40-42.
[429] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 572.
[430] Çağrıcı, Mustafa, "Taassup", *DİA,* 39, s. 285, ss. 285-286, İstanbul 2010.
[431] Başçı, Vahdettin, "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir", *Felsefe Dünyası*, 36, s. 34, ss. 31-36, 2002.
[432] Başçı, "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir", 35.
[433] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 3.
[434] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 339-340; Biçer, Ramazan, "Mâturîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri", 46.
[435] Sâd 38/2.

getirdiklerine iman etmemelerinin sebepleri inatçılık ve gururdur.[436] Çünkü onlar doğru yola çağrıldıkları halde yanlış olan inançlarında ısrarla devam etmişlerdir.[437]

Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'da müşriklerin atalarının dinine körü körüne bağlanmaları ve atalarının inançlarını taklit etmeleri eleştirilmekte[438] ve kendilerinden atalarının yanlış inanışları üzerinde düşünmeleri istenmektedir.[439] Bunun yanı sıra atalarının inançlarına bilinçsizce devam eden kişilerin durumu çobanı izleyen hayvanlara benzetilmiştir. Çünkü onlar akıllarından istifade edemedikleri için sağır, dilsiz ve kördürler.[440] Aklını kullanamayan ve inatçı insanların sonu ise şiddetli azaptır.[441]

Taassubu ortadan kaldırmanın yolu toplumda bilgi ve kültürü yaymaktır. Doğru bilgiye sahip olan insan, elindeki bilgileri başkalarıyla paylaşır.[442] Kur'ân'da *"İyilik ve takvada yardımlaşın, günahta yardımlaşmayın"*[443] ayeti doğrultusunda bilgi sahibi olunan konularda kesin delile dayanılarak tartışılması gerekmektedir.[444] Tartışma yumuşak sözlerle, güzel öğütlerle[445] yapılmalıdır.

İslam tarihinde kelâm alanında ortaya çıkan her mezhebin kendi inanç ve düşüncelerinin doğru olduğunu savunmaları ve karşı tarafın fikirlerini eleştirmeleri mezhep taassubunu ortaya çıkarmıştır.[446] Mâtürîdî'ye göre mezheplerin tamamı geçmişteki büyüklerinin yollarından gitmekte, onların görüşlerine sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır. Bu durumda olan bir kimse kendi mezhebinin görüşlerinin hak, diğerinin ise batıl olduğunu düşünmektedir. Bu da toplumda hoşgörü duygusunu ortadan kaldırmaktadır.[447]

---

[436] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XII, 231.
[437] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* X, 70; bkz. Mü'minûn 23/74.
[438] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IV, 361; bkz. Mâide 5/104.
[439] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IX, 382; bkz. Enbiyâ 21/52.
[440] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 339-340; bkz. Bakara 2/170-171.
[441] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* X, 71-72; bkz. Mü'minûn 23/76-77.
[442] Başçı, "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir", 35.
[443] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IV, 150; bkz. Mâide 5/2.
[444] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 362; bkz. Âl-i İmrân 3/66.
[445] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, 241; XI, 156; bkz. Nahl 16/125; Ankebût 29/46.
[446] Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, 93;
[447] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 3.

2.2. İman ve Küfür Açısından Günahkârın Durumu

İman, sözlükte "güvenlik, barış, koruma, himaye"[448] anlamındaki "emn" kökünden türemiş olan kelime "güven duygusu içinde tasdik etmek ve onlara inanmak" anlamlarına gelmektedir.[449] Terim olarak "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği, kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" manasındadır.[450] Küfür ise sözlükte, "bir şeyi örtmek, inkâr etmek, tanımamak"[451] anlamlarına gelmektedir. Istılahî olarak, Allah'ın birliğini, peygamberlerin Allah'tan getirdiklerini kabul etmemektir.[452]

İman ve küfür, dinî açıdan birinci derecede öneme sahip iki kavramdır. İman kavramıyla dine girilmekte; küfür kavramıyla ise dinden çıkılmakta, dinle olan bağ koparılmaktadır. Nitekim her iki kavram da dinî ve uhrevî anlamda ciddî sonuçlar doğurmaktadır. Biraz da bunun içindir ki asr-ı saâdetin son dönemlerinden bugüne kadar, bu iki kavramın tanımı ve sınırı uzun uzun tartışılmış ve birçok ihtilafların ve ayrılıkların kaynağı olmuştur. Bir taraf kendisi gibi düşünmeyeni tekfîr ederek toplum barışını tehdit ederken; diğer taraf, dinin günah olarak gördüğü bazı değerleri yasaklamayarak, ılıman ve hoşgörü anlayışını benimsemeye çalışmıştır. Bu durumda Ehl-i Sünnet âlimlerinden olan Mâtürîdî, Hâricîlik ve Mutezile gibi mezheplerle mücadele ederek onların görüşlerini eleştirme yoluna gitmiştir.[453]

Hâricîler'e göre iman, Allah'ın kullarına farz kıldığı bütün şeyleri yerine getirmektir. Yani Allah'a itaat etmek ve O'nun için güzel ameller işlemek imandandır. Bu farzlardan birini terk eden kişi ise imandan çıkmaktadır.[454] Hâricîler, ameli imanın bir parçası olarak gördükleri için büyük günah işleyen kimseye[455] kâfir ismini

---

[448] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 27.
[449] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 155
[450] Âsım Efendi, *Kâmûsu'l Muhît Tercümesi*, çev. M. Koç, E. Tanverdi, TYEKBY, İstanbul 2014, VI, 5276-5277; İsfehânî, *Müfredât*, 99.
[451] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 766.
[452] İsfehânî, *Müfredât,* 918-919; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 192.
[453] Bebek, Adil, "Mâturîdî'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı", *Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul Mayıs 22- 24 2009), s. 195, ss. 195-206, Marmara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012; Kılavuz, A.Saim, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul 2016, s. 86; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*, Otto Yayınları, Anakara 2016, s. 224-225.
[454] Tunç, Cihad, "Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi", *AÜİFD,* XXIII, s. 332, ss. 325-342, Ankara 1989; Yüksel, Emrullah, *Sistematik Kelâm*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 222.
[455] Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi,* 223- 224; Kaplan ve dğr. , *Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât),* Gece Kitaplığı Yay. , Ankara 2017, s. 58; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı,* 37-38.

vermişlerdir.[456] Hâricîler'den Ezârika ve Acâride kolları, kebîre sahibini kâfir olarak görürken; İbâdiyye kolu ise, kebîre işleyen kimseyi mümin değil muvahhit olarak kabul etmektedir.[457] Necadat fırkası da kişinin inancında kendisine uyması şartıyla, zina yapan, içki içen bir kimseyi müslüman kabul etmektedir.[458]

Şia'nın Zeydiyye koluna göre iman, marifet, ikrar ve hakkında vaîd bulunan şeyleri işlemekten kaçınmaktır. Hakkında vaîd bulunan şeyleri işlemek küfürdür. Büyük günah işleyen cehennemde ebedi kalıp azap görecektir.[459] Şia'nın İsmailiyye fırkası ise inanç sistemini, masum imam otoritesi çerçevesinde şekillendirerek imanı şöyle tanımlamıştır: "Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna, zamanın imamını bilip tasdik ederek emrine teslim olmak, cennet, cehennem ve öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna inanmak, imama itaat ve imamın emirlerini kabul etmek." Onlara göre, kurtuluşa ermek imamlara biat etmekle mümkündür; Onlara iman etmeyenin sonu hüsran ve ebedi azaptır.[460]

Mürcie'nin bir kısmı imanı, Allah'ı bilmek ve bunu kalp ile tasdik etmek olarak ifade etmektedir. Hâricîler'in görüşlerinin aksine Mürcie, ameli imandan bir cüz olarak görmediği için mümin ne kadar büyük günah işlerse işlesin kâfir olmayacağı görüşündedir.[461]

Mutezile, bütün taatleri iman olarak ifade ederken;[462] Mutezile'den Nazzam (v. 232/758) imanı, büyük günah işlemekten sakınmak olarak tanımlamıştır.[463] Ameli imanın bir parçası olarak gören Mutezile, büyük günah işleyen kişiyi fâsık olarak görmektedir. Yani böyle bir kimse, imandan çıkmış fakat küfre de girmemiştir. Onların bu inançlarına el-Menziletü beyne'l-Mezileteyn denmektedir.[464] Yine onlara göre büyük günah işleyen kimse tövbe etmeden ölmesi durumunda, cehennemde ebedi azaba maruz

---

[456] en-Nesefî, Ebü'l Muîn, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, nşr. Habîbullah Hasan Ahmet, Kâhire 1986, s. 356; Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri,* 223; Abdülhamid, İrfan, *İslâm'da İ'tikâdî Mezhepler ve Akaid Esasları,* ter. M. Saim Yeprem, TDVY, Ankara 2015, s. 107-108.

[457] Abdülhamid, *İslâm'da İ'tikadî Mezhepler ve Akaid Esasları,* 91; Çölgeçen, Abdurrahim, "Kelâmî Düşüncede İmân Kavramı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi,* 20/1, s. 27, ss. 23-29, Kış 2007.

[458] el-Bağdadi, Ebu Mansûr Abdulkahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fığlalı, TDVY, Ankara 2001, s. 65.

[459] Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri,* 89-90; Kılavuz, *Îman Küfür Sınırı,* s. 114.

[460] Öz, Mustafa, "İsmailiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (İstanbul 13- 15 1993), s. 611, 618, ss. 605-645, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.

[461] en-Nesefî, Ebü'l Muîn, *Tabsıratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, tah. M. Hamid İsa, Kahire 1432/2011, s. 1038; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi,* 226- 227; Uludağ, Süleyman, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler,* Marifet Yayınları, İstanbul 1998, s. 387.

[462] Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri,* 221.

[463] Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler,* 369.

[464] Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille,* 1036- 1037; *Tevhîdin Esasları,* 357; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi,* 198; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 620; Abdülhamid, *İslâm'da İ'tikadî Mezhepler ve Akaid Esasları,* 108, 614.

kalacaktır.[465] Böyle bir kişinin çekeceği azap ise kâfirinkinden daha hafif olur.[466] Hasan Basrî (v. 110/728), büyük günah işleyen bir kimseyi münafık olarak nitelendirmiştir.[467]

Cehm b. Safvan'a (v. 128/745) göre iman, Allah'ı bilmek (ma'rifetullah)'tir.[468] Bu yüzden Allah'ı bilen mü'min, bilmeyen ise kâfirdir.[469] Bişr'e (v. 218/833) göre ise iman, hem dil ile ikrar hem de kalp ile tasdiktir. Büyük günah işleyen bir kimse de ebedî olarak cehennemde kalmaz.[470]

Kerrâmiye'ye göre iman, sadece dil ile ikrardan ibarettir. Küfür ise, Allah'ı tanımayıp bunu dil ile ifade etmektir. Kelime-i şehâdet getiren bir kimse kalpleriyle Peygamberin getirdiğini inkâr da etseler böyle bir kimse mümindir.[471]

Eş'arî (v. 873/935)'ye göre iman, marifet ve kalp ile tasdiktir. Böyle olan bir iman kurtarıcıdır ve böyle bir imana sahip kimse mümindir. Ehl-i kıbleden günah işleyen kimse imanıyla mümin, günahıyla fâsıktır.[472] Büyük günah işleyen birinin tövbe etmeden ölmesi halinde durumu Allah'a kalır. Allah dilerse rahmetiyle onu bağışlar ya da Hz. Peygamber onun için şefaat eder. Böyle bir kimse cehennemde ebedi olarak kalmaz.[473]

Ebû Hanîfe'ye (v. 150/767) göre iman, kalp ile marifet ve dil ile ikrardan ibarettir.[474] Mümin tevhidi terk etmediği müddetçe, bütün günahları işlemiş olsa bile Allah düşmanı olmaz. Çünkü mümin büyük günah işlemesine rağmen Allah'ı her şeyden çok sever.[475] Büyük günah sahibi bir kişi, haramı helal saymadığı müddetçe

---

[465] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 636; el-Cüveynî, İmâmû'l-Harameyn, *Kitâbû'l-İrşâd,* ter. A. Bülent Baloğlu ve dğr. , TDVY, Ankara 2016, s. 313.

[466] eş-Şehristanî, Muhammed b.Abdülkerim, *el-Minel ve'n-Nihal*, çev. Muharrem Tan, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006, s. 47- 48.

[467] Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, 1039; Kaplan, İbrahim ve dğr. , "İmanla İlgili Teolojik Problemler", *Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât)*, 58.

[468] Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker, TYEKBY, İstanbul 2015, III, s. 614.

[469] Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler,* 376.

[470] Gölcük, Kelâm Tarihi, 78.

[471] Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, 1084; Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 614; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 228- 229; Kutlu, Sönmez, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine*, Otto Yay. , Ankara 2016, s. 307; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı,* 71; Izutsu, Toshıhıko, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşat Atalar, Pınar Yay. , İstanbul 2017, s. 136; Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler,* 383.

[472] Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 614; Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd*, 321; el-Eş'ari, Ebu'l Hasan, *Dinin İnanç İlkeleri*, çev. Mustafa Çevik, Avrasya Yayınları, Ankara 2005, s. 21; Gölcük, Şerafettin, "İsimler ve Hükümler Yönünden İman ve İslâm Kavramları", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 2, s. 192, ss. 187- 199, Ankara 1977; Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*, 413.

[473] Şehristanî, *el-Minel ve'n-Nihal*, 93.

[474] Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, *el-Fıkhu'l-Ebsat (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eserim),* çev. Mustafa Öz, MÜİFVY, 2018 İstanbul, s. 33; Yüksel, *Sistematik Kelâm*, 220.

[475] Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eserim),* çev. Mustafa Öz, MÜİFVY, 2018 İstanbul, s. 18.

kâfir olmaz. Böyle bir kimse mümindir ve kâfir olmamakla beraber günahkârdır.[476] Küfür, en büyük günahtır, en şiddetli azap da kâfirin azabıdır.[477]

2.3. Mâtürîdî Düşüncesinde İman ve Küfür

Mâtürîdî, iman ve küfür bakımından günahkârın durumuyla ilgili görüşlerini aklî ve naklî delillerle açıklamıştır.

2.3.1. Naklî Deliller

Mâtürîdî'ye göre iman, Allah'a ve O'nun getirmiş olduğu esaslara inanmaktır. İman, kalp ile tasdikten ibarettir.[478] İmanın oluşmasındaki en önemli faktör ise kalbin tasdikidir.[479] Allah'a ve Peygamberlerine iman edip bunda asla şüpheye düşmeyen, hem dilleri hem kalpleriyle Allah'ın dinine karşı olumlu ve uyumlu bir tavır sergileyen kimse mümindir.[480] Küfür ise, yalanlamak,[481] inkâr etmek[482] anlamlarında olup imanın zıttıdır. Kişi iman etmek suretiyle küfürden uzak durmuş olur. Kâfir, kalplerinde gizlediklerini sözleriyle açığa vuran kimselerdir. Allah'ı ve müminleri kandıran kişidir, yalancıdır ve cehennemin en alt tabakasında olacaktır.[483]

İmanı, kalpteki tasdik üzerine temellendiren Mâtürîdî, sadece dil ile yapılan ikrarla, imanın gerçekleşmeyeceği görüşündedir.[484] Nitekim Mâtürîdî *"Kalpten inanmadıkları halde ağızlarıyla 'İnandık' diyenler"*[485] ayetiyle imanın sadece dil ile olmayıp kalp ile de onaylanması gerektiğini ifade etmektedir.[486] Yine Mâtürîdî'ye göre *"Bedeviler 'inandık' dediler. De ki: Siz iman etmediniz ama 'boyun eğdik' deyin, iman*

---

[476] Ebû Hanîfe, *El-Fıkhu'l-Ekber (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri),* 55; Muhit, Mert, "Dinin Tanımlanması: Ebû Hanîfe Örneği", *Ekev Akademi Dergisi*, 1/3, s. 290- 291, ss. 281- 293, Kasım 1998.
[477] Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 29.
[478] Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, 1081; *Tevhidin Esasları*, 378; Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 186, 347.
[479] Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, 1077- 1079; *Tevhidin Esasları*, 143; *Bahrü'l Kelam Tercümesi*, 64; Sabûnî, *el Bidâye*, 179; Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 487; *Te'vîlât Tercümesi*, I, 64; III, 273- 274; IV, 235.
[480] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 488-489.
[481] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 522; Âl-i İmrân 3/167.
[482] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VIII, 220; Nahl 16/106.
[483] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 488-489.
[484] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 487; Karaağaç, Hilmi, "Mâturîdî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı", *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 49, s. 67, ss. 65-80, 2011.
[485] Maide 5/41; bkz. Bakara 2/8;bkz. Nisâ 4/65; Yusuf 12/17.
[486] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tevhîd Tercümesi*, IV, 235.

sizin kalplerinize henüz yerleşmemiştir"[487] ayetinde iman sadece dil ile olsaydı Bedeviler kendiliğinden sadık kimseler durumunda olurdu.[488] Bu görüşüyle Mâtürîdî imanı sadece dilden ibaret gören Kerrâmiye'nin görüşünden ayrılmaktadır.

Mâtürîdî'ye göre kişinin mümin sıfatına sahip olabilmesi için bunu dil ile söylemesine gerek yoktur.[489] Bu bağlamda kalbinde iman dolu olduğu halde, baskı nedeniyle diliyle inkârda bulunan kimse küfre girmez.[490] Nitekim Kur'ân'da yer alan *"Kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere…"*[491] ayeti ve *"Ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları işler affedilmiştir"*[492] hadisi buna delildir. Naslarda kişinin bazı davranışlar sebebiyle küfürle vasıflandırılması ve sözü edilen davranışın kâfirlerin bir fiili olması lügavî bir mecazdır. Bu durum bir şeyin sonuca ulaştırıcı mahiyetini anlamayan kimse için 'sağır ve kör' denilmesi gibidir. Allah bu beyanla baskı nedeniyle inkârda bulunan bir kimseye, küfür vasfını gerçek manada ona nispet etmemiştir.[493]

Matüridi'ye göre, ölüm anında azabı bizzat gözleriyle gören kişinin iman etmesinin ona bir faydası yoktur. Çünkü böyle bir kişide şuur ve imanın gerçekleşmesini sağlayan tercih durumu yoktur. Aynı zamanda böyle bir insanın nefsi kendi elinde değildir.[494]

Mâtürîdî hata yoluyla dilinden küfür kelimesi çıkan bir kişinin kâfir olmadığı görüşündedir. Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Siz sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar "*[495] ayetini delil göstererek, sarhoşun dilinden hata sonucu çıkan küfür kelimesinin, hüküm bakımından onu kâfir yapmayacağı görüşündedir.[496]

Hâricîler ve Mutezile'nin günah işleyen bir kimseden iman vasfını ortadan kaldıran görüşüne[497] karşın Mâtürîdî, günah işleyen kimseye, küfür ya da şirk kavramının nispet edilmesini mümkün görmemektedir.[498] Çünkü Ona göre küfür tekzip iken kebire sahibi kimse, tasdik anlayışı içerisinde olup affedilmeyi uman ve azaba

---

[487] Hucurât 49/14; bkz. Âl-i İmran 3/52.
[488] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 487; *Te'vîlât Tercümesi,* I, 64; XIV, 95- 96.
[489] Nesefî, *İslâm İnancının Temelleri Akaid,* 46;Taftâzânî, *Şerhu'l Akaid*, 252; Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 235.
[490] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VIII, 220- 222; *Tevhîd Tercümesi*, 490.
[491] Nahl 16/106.
[492] İbn Mâce, Talak 16 (2044).
[493] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 421- 422; *Te'vîlât Tercümesi*, VIII, 221- 222.
[494] Özcan, Hanefi, "Mâtürîdî'ye Göre İman-İslâm-İhsân ve Küfür İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi*, 29/3, s. 96-97, ss. 85- 100, Temmuz Ağustos Eylül 1993.
[495] Nisâ 4/43.
[496] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 217.
[497] Kaplan ve dğr. , "İmanla İlgili Teolojik Problemler", *Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât)*, 58; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı,* 37-38.
[498] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 93; II, 467; VII, 531-532.

uğramaktan korkan bir durumdadır. Yine küfür bir şeyi örtmek anlamında iken kebire işleyen kimse Rabbinin nimetlerinden hiçbirini gizlememekte ve O'nun hakkını inkâr etmemektedir. Nitekim böyle bir kimse kâfir olmayıp hiçbir konuda Allah'ı tekzip etmediği için de mümindir.[499] Ancak işlediği büyük günah ve emirden çıkma (fısk) sebebiyle de fâsıktır.[500]

Mâtürîdî'de kalbin tasdiki olarak iman, amelleri kapsamamaktadır. Bu nedenle ona göre bir mümin amelleri terk etmekle iman vasfını kaybetmez. Çünkü amel, iman olmanın bir şartı değildir.[501] Mâtürîdî'nin amelleri imana dâhil etmemedeki amacı, büyük günah işleyen kimseyi tekfir eden zihniyete engel olmaktır.[502]

Mâtürîdî, günahkâr bir müminde imanın olduğuna dair birçok ayeti delil göstermiştir. Örneğin Kur'ân'da ifade edilen *"Ey iman edenler! Öldürülen insanlar hakkında size kısas farz kılınmıştır"*[503] ayetinde öldüren kişiye, 'Ey iman edenler' şeklinde hitap edilmesi, onda iman vasfının olduğunu, böyle bir kimsenin muhatapları arasındaki ilişkilerin ve İslam kardeşliğinin devam ettiğini göstermektedir.[504] Enfâl Sûresi 72. ayette[505] Allah hicrete katılmayanlara iman vasfını yüklemiş, onları katılanlarla bir tutmuştur.[506] Hucurât Sûresi 9. ayette[507] Allah, saldıran ve adam öldürme fiilini gerçekleştiren tarafları mümin olarak nitelendirmiştir.[508] Saf Sûresi 2. ayette[509] sözünde durmayan mümine 'Ey iman edenler' şeklinde hitap etmesi kişide iman vasfının olduğunu göstermektedir.[510]

Yine Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'da ifade edilen*"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda savaşa çıkın' denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır"*[511] ve *"Size ne oldu da Allah yolunda 'Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda*

[499] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 432-433; Karaağaç, "Mâtürîdî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı", 76.
[500] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 444-445.
[501] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, XV, 247; Işık, *Mâturîdî'nin Kelam Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 53.
[502] Kutlu, Sönmez, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmam Mâtürîdî", *Dinî Araştırmalar*, 5/15, s. 19, ss. 5-28, Ocak- Nisan 2003.
[503] Bakara 2/178, 285; bkz. Enfâl 8/21; Mümtehine 60/1.
[504] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 431; *Te'vîlât Tercümesi,* I, 352, 360; II, 253.
[505] "İman edip de hicrete katılmayanlara gelince kendileri hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur."
[506] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 430-431; *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 297-298.
[507] "Müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın."
[508] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 430-431; *Te'vîlât Tercümesi,* XIV, 84.
[509] "Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?"
[510] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XV, 138.
[511] Tevbe 9/38; bkz. Saf 61/2-4.

savaşmıyorsunuz?"[512] ayetlerinde Allah insanların davranışlarından dolayı onları kınamış fakat iman vasfını onlardan kaldırmamış, sergiledikleri davranıştan dolayı onların çetin azap göreceklerini söylemiştir.[513]

Mâtürîdî'ye göre Allah, Hz. Peygamber'e, müminlerin günahları için istiğfarda bulunmasını emretmektedir.[514] Allah'ın Hz. Peygamber'e günahkâr müminde, küfür veya şirk durumu varken ya da onlara bağışlanma dilemesinin emredilmesi mümkün değildir.[515] Nitekim Allah bağışlamayacağı günahın ne olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, müşrikler için af dilemekten sakındırılmıştır.[516] Burada Allah'ın, Peygamberinden bağışlanma talep ettiği kimseler iman ehli kimselerdir. Müminlerin günahları bulunmadığı veya günahlarının bağışlanmış olduğu bir durumda Hz. Peygamber'in istiğfarla emredilmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü istiğfar, bağışlanmanın talep edilmesidir. Bunun günahları affedilmiş biri için istenmesi, gufran gibi ilahi bir nimetin gizlenmesi anlamını taşır ki bu da nimete nankörlüktür.[517]

2.3.2. Aklî Deliller

Mâtürîdî'ye göre imanın baskı ve cebir altında tutulamayan tek yeri kalptir. Eğer imandan maksat dille ifade olsaydı, dilsiz olan bir kişinin Allah'a ve peygambere olan iman fiilinin ortadan kalkması gerekirdi. Yine namaz, dua gibi fiillerin de mevcut olmadığı zamanlarda imanın ortadan kalkması gerekirdi. Bu da imanın Kerramiye'nin düşündüğü gibi olmadığının göstergesidir.[518]

Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'da bazı farzları yerine getirmeyenlere "Ey iman edenler!" diye hitap edilmektedir. Eğer iman, bütün sorumlulukların ismi olsaydı bazı farzları terk edene Allah "Ey iman edenler!" diye hitap etmezdi.[519] Nitekim bir şeyi

---

[512] Nisâ 4/75.
[513] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 494- 495; *Te'vîlât Tercümesi*, VI, 382; III, 286-287; Nesefî, *Tevhidin Esasları,* 144-145; Biçer, *Akıl ve İrade Kapısı İmam Maturidi*, 117- 118; Kutlu, "Mâtürîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı", 19.
[514] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XIII, 431; Karaağaç, "Mâturîdî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı", 74; bkz. Muhammed 49/19.
[515] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 495; bkz. Tevbe 9/113.
[516] Münâfikûn 63/6; bkz. Feth 48/11; Tevbe 9/84.
[517] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 420-421; *Te'vîlât Tercümesi*, VI, 453.
[518] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 492-493.
[519] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 494-495; el-Ûşî, Sirâceddin Ali b. Osman, *Emâlî Şerhi*, ter. Bekir Topaloğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 112; bkz. Talâk 65/11.

yerine getirmeme durumunda kınama dostlar arasında, düşmanlar arasında ise tartışma ve savaşa sebep olur.[520]

Mâtürîdî'ye göre itaatsizlik ile itaat, günah ve ibadet bir arada bulunabilir.[521] İnsan, küfür dışındaki günahları işlerken, Allah'ın dışındaki varlıklara tapmayı, dinden çıkmayı aklına getirmez. Yaratılışında bulunan arzu ve ihtirasların baskın gelmesi sonucunda ya da unutarak, korku ile ümit arasında günah fiilini işlemekte ve bu da insanın psikolojik yapısını fazlasıyla etkilemektedir. Çünkü Allah, böyle bir davranış sebebiyle insana, şeytana itaat ederek ona ibadette bulunma sorumluluğu yüklememiştir. Çünkü O, mümin kuluna günah işlemesi halinde şeytana karşı düşman olma duygusu vermiştir. Bu sebeplerle günah işleyen bir kimse, kasıt ve inatla günahı işlemediği için şeytana tapmış olarak kabul edilemez.[522] Bununla ilgili Kur'ân'da yer alan *"Bu onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerindendir. Allah, kâfirler topluluğuna hidayet vermez"*[523] ayetinde dünya hayatını sevmek, onu tercih etmek küfür sebebi olarak kabul edilmiştir. Fakat *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki 'Allah yolunda seferber olun' denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz?"*[524] ayetinde Allah, müminlerin dünya hayatını sevmelerinden dolayı onlardan iman vasfını kaldırmamıştır.[525]

Mâtürîdî'ye göre insan, dünya ve âhiretteki durumuna göre mümin ve kâfir olarak iki kısımdır.[526] Mutezile kelamcıları ise mürtekib-i kebireyi işleyen bir kimse için fâsık, fâcir isimlerini kullanarak Allah'ın belirlediği sınırın üstüne çıkmışlardır.[527] Hâricîler ve Mutezile günah işleyen mümine verilecek vasıflar konusunda hikmete ters düşen görüş ortaya koymuşlardır. Onlar Allah'ın, insanın yaratılıştan gönlüne yerleştirdiği 'imanı yüceltme duygusunu ve Allah tarafından akıllara telkin edilen 'İslâm'ın üstünlüğünü takdir etme' düşüncesini ortadan kaldırmışlardır. Yine bu iki fırka, iman vasfını her iyi davranışa nispet ederek İslâm dininin taşıdığı değerin büyüklüğünü yıkmıştır.[528]

---

[520] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 494.
[521] Özcan, "Mâtürîdî'ye Göre İman-İslâm-İhsân ve Küfür İlişkisi", 95.
[522] Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi,* 136.
[523] Nahl 16/107.
[524] Tevbe 9/38.
[525] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 382-383; VIII, 223
[526] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XV, 192; Işık, *Mâturîdî'nin Kelam Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 46; bkz. Teğabun 64/2.
[527] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 435-436; *Te'vîlât Tercümesi,* II, 427; bkz. Âl-i İmrân 3/106.
[528] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 423, 427-428.

Kur'ân'da yer alan "*...dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek 'sen mümin değilsin' demeyin"*[529] ayetinde ifade edildiği üzere Allah, 'ben müslümanım' diyen bir kişiye 'sen müslüman değilsin' demeyi yasaklamıştır. Mutezile'nin, 'büyük günah işleyen kişi mümin değildir' görüşünün aksine kişi, bir kere bile olsa 'ben müminim' diyorsa mümindir.[530] Böyle bir kişini durumunu en iyi bilecek olan Allah'tır.[531]

Mâtürîdî'ye göre, İslâmî değerleri kabul eden fakat içten ve dıştan gelen faktörler sebebiyle günah işleyen bir kimsenin dindışı sayılması, Allah'ın rahmetini daraltmaktadır. Günah işleyen bir kimsenin toplum dışına itilmesi, İslam'ın birlik beraberlik ruhunu zedelemekte ve toplum, dışlayan ve dışlanan diye ikiye bölünmüş olmaktadır.[532] Mâtürîdî'nin büyük günah işleyen kişiye olan yaklaşımı günümüzde de önemini korumaktadır. Günümüzde dini istismar eden radikal dinî akımların, müminlerden büyük günah işleyenleri şirke düşmüş olarak görmeleri, İslâm dünyasında şiddet ve terör hareketlerinin doğmasına neden olmakta; bu da Müslümanların huzurunu bozmaktadır.[533]

Yukarıda bahsedildiği üzere iman ve küfür bakımından günahkârın durumuyla ilgili mezhep âlimleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Mâtürîdî'nin konuyla ilgili görüşlerinin Ebû Hanîfe'ye dayandığı görülmektedir. Mâtürîdî konuyla ilgili görüşlerinin naklî ve aklî delillere dayandırmıştır. Mâtürîdî'nin iman anlayışında nemli olan kalbin tasdikidir, iman amelleri içermez, büyük günah işleyen kişi mümindir. Son anda ölüm korkusuyla yapılan iman geçersizdir.

---

[529] Nisâ 4/94.
[530] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 370; Bebek, *Mâturîdî'de Günah Problemi*, 137.
[531] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 285; bkz. Bakara 2/140.
[532] Topaloğlu, Bekir, "Ebu Mansûr el-Mâturîdî'nin Kelami Görüşleri "*İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayıncılık, Ankara 2016, s. 213.
[533] Biçer, *Akıl ve İrade Kapısı İmam Mâturîdî*, 118-119.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATÜRÎDÎ DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA GÜNAHLARIN AFFI

3.1. İhbât ve Tekfîr

Büyük günah işleyen bir kimsenin bütün sevaplarının silinip silinmeyeceği, günah ve sevabı eşit olanın veya bunlardan biri diğerinden fazla olduğunda böyle bir kimsenin durumunun ne olacağı konusu, Kelâm âlimleri tarafından va'd-vaîd, sevap-ikâb çerçevesinde tekfîr ile birlikte tartışılmıştır.

İhbât sözlükte, "boşa gitmek, değerini kaybetmek" anlamına gelen "habt" kökünden türemiş olan kelime, "boşa çıkarmak, silip yok etmek" manalarına gelmektedir. Istılahî olarak ise bazı davranışların, iyi amellerin sevabını yok etmesi anlamındadır.[534] Kur'ân'da ve hadislerde ihbât kelimesi geçmemektedir. Fakat aynı kökten gelen bazı fiil kalıpları kullanılarak bir kısım inanç ve davranışların, iyi amelleri boşa çıkaracağı ile ilgili on altı ayet bulunmaktadır.[535]

Râgıb el-İsfehânî amellerin boşa çıkmasını üç şekilde açıklamaktadır:

a. İmandan yoksun kimselerin işledikleri ameller,

b. Dünyevî menfaat sağlama amacı taşıdığı için Allah'ın rızasına yönelik olmayan ameller,

c. Sâlih amellerin olmasıyla birlikte, bunları bastıracak kötü ameller işlenmesi suretiyle kıymeti düşen fiillerdir.[536]

Tekfîr sözlükte, "örtmek" anlamındaki "kefr" kökünden gelen bir kelime olup "son anda gerçekleştirilen bir itaat vasıtasıyla geçmiş günahların örtülmesi ve

---

[534] Yavuz, Yusuf Şevki, "İhbât", *DİA*, XXI, s. 529, ss. 529- 530, İstanbul 2000.

[535] Topaloğlu- Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü,* 144- 145; Yılmaz, Ali, "Kur'ân'da İyi Amellerin Düşmesini (Bâtıl Olmasını) İfade Eden Bir Kavram: Habtu'l- A'mâl/İhbâtu'l- A'mâl", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, sy. 47, s. 34, ss. 31- 56, Erzurum 2017; bkz. Bakara 2/217; Âl-i İmrân 3/22; Mâide 5/5, 53; En'âm, 6/88; A'râf 7/147; Tevbe 9/17; Hud, 11/16; Kehf 18/105; Zümer 39/65; Ahzâb 46/19; Muhammed 47/9, 26, 28, 32; Hucurât 49/2.

[536] İsfehânî, *Müfredât,* "hbt", 260; Yavuz, "İhbât", 529.

cezalarının düşmesi" olarak tanımlanmaktadır.[537] İhbât, sevapların yok olması; tekfîr ise günahların örtülmesi anlamındadır.[538]

Hâricîler ve Mutezile'nin çoğunluğu, bir kişinin sevabı ne kadar çok olursa olsun işlediği tek bir büyük günahın, bütün taatlerin sevaplarını sildiğini ifade etmişlerdir. Hatta ömrünü Allah'a ibadetle geçirip bir yudum içki içen bir kişinin Allah'a hiç ibadet etmemiş gibi olduğunu iddia etmişlerdir.[539]

Mürcie ise imanın küçük günahları düşürdüğünü, küfürle birlikte taatin sevabının imanla birlikte de küçük günahların azabının olmayacağı görüşündedir.[540]

Ehl-i Sünnet'in görüşü ise şöyledir: Bir mümin itaatlerini yerine getirip küçük günah işlerse, Allah ona ceza ya da sevap vermek zorunda değildir. Eğer Allah ona sevap verirse bu O'nun fazl ve keremiyle, ceza verirse de adaletiyle olacaktır. Ayrıca Allah'ın isyankâra sevap, itaatkâr kuluna da ceza vermesi de mümkündür.[541]

Mutezile'den Ebû Ali el-Cubbâî ve Ebû Hâşim, kişinin işlediği taatlerin ve günahların birbirini yok edeceği görüşündedir. Kelâmcılar, Ebû Ali el-Cubbâî'nin görüşüne 'ihbât' 'ihtibât' veya 'tekfîr'; Ebû Hâşim'in görüşüne de 'muvâzene yolu' ismini vermişlerdir.[542]

İhbât Yolu: Ebû Ali el-Cubbâî'ye göre bir kişinin taatleri, işlediği günahlardan fazla ise sevaplar, kendisinde bir eksilme olmadan bütün günahların azabını düşürmektedir. Eğer kişinin işlediği günahlar sevaplarından fazla ise, günahın kendisinden bir eksilme olmadan, günahlar sevapları düşürmektedir.[543] Örneğin bir kimsenin 10 birim günahı, 5 birim de sevabı var ise 5 birim sevap düşer. 10 birim günah varlığını korur ve bunun karşılığında kişi cezayı hak eder. Onun görüşü mükâfat ve cezanın eşit olmayacağı anlamını taşımaktadır.[544]

Râzî, kişinin hak ettiği sevabın ihbâta uğramasını doğru bulmamaktadır. O görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: "İnsan, on parça sevap, beş parça da cezayı hak etmişse, iki beşten biri ile sevabı elde etmesi diğerinden üstün değildir. Çünkü sevabın

---

[537] Yavuz, "İhbât", 529; Topaloğlu- Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü,* 145, 313.
[538] Maraz, Hüseyin, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbat ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", *Edebali İslamiyet Dergisi,* 2/3, s. 26, ss. 23-45, Mayıs 2018.
[539] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* III, 586.
[540] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* III, 586.
[541] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* III, 586.
[542] Yürük, *Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi),* 233.
[543] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* III, 586.
[544] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse,* II, 512, 514; Maraz, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbat ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi",29; Cüveynî, *Kitâbû'l İrşâd,* 316-317.

cüzleri eşit ise hak kazanmak da eşit olur. Bu durumda her iki beş yok olur ki, bu zulümdür ya da olduğu gibi kalmalıdır, arzu edilen de budur."[545]

Müvâzene Yolu: Ebû Hâşîm ile özdeşleşen müvâzene iyilik ve kötülüklerin adalet ve hakkaniyet ölçüsünde oranlanmasıdır. Aynı zamanda müvâzene, iyi ve kötü bütün değerlerin dikkate alınacağı ve tek bir büyük günahın iyiliklerin tamamına etki edemeyeceği düşüncesidir.[546] Ebû Hâşîm ihbâtı kabul etmekle birlikte ihbâtın ne şekilde olacağı konusunda babasından ayrılmaktadır. Ona göre ihbât sevap veya cezanın birbirini yok etmesi, sonra gelenin öncekini denge yoluyla gidermesi demektir.[547] Ceza oranı mükâfat oranından fazla ise mükâfat oranı cezadan eksiltilir, geriye kalan ceza da hak edilmiş olur. Eğer mükâfat oranı cezadan fazla ise ceza oranı mükâfattan düşürülür, arta kalan mükâfat da hak edilmiş olur. Sonuçta fazlalık hangisinde ise o hak edilmiş olur.[548]

Kâdî Abdulcebbâr ise Ebû Hâşîm'in bu görüşünü doğru bulur. Ona göre bir kişi, taatlerini masiyetle kirletmiş olsa da, o kişiye taat karşılığında sevap verilmesi gerekir der.[549]

Râzî taat ve iyiliklerin mükâfatı; günahın da cezayı zorunlu kılmayacağı görüşündedir. Ona göre taat ve masiyet, mükâfat ve cezanın zorunlu nedeni değildir. Dolayısıyla azaptan vazgeçme bizatihi Allah'ın rahmeti ile gerçekleşmektedir.[550]

3.2. Küçük Günahların Affı

Kur'ân'da insanların zerre miktarı hayır ya da kötülük yaptığında karşılık göreceğinden[551] bahsedilmektedir. Böyle bir ayetin mevcudiyeti durumunda Allah günahların bir kısmını affederse sözünden dönmüş mü olur? Allah günahlarımızı af edecekse Allah'ın adalet sıfatını nereye koymamız gerekir? Yoksa bu duruma Allah'ın lütfu ve keremi olarak mı bakmamız gerekir? Büyük günahlardan uzak duramazsak da yine küçük günahlarımız silinir mi?

---

[545] Maraz, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbat ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi",41.
[546] Maraz, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbat ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", 29-30;
[547] Yürük, *Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi),* 234.
[548] Maraz, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbat ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", 31.
[549] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 518.
[550] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VII, 542-543; Maraz, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbat ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", 35.
[551] Zilzal 99/7-8.

İslâm âlimleri Kur'ân'da yer alan *"Eğer size yasaklanan günah(ların) büyüklerinden sakınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız"*[552] ayeti üzerinden konuyla ilgili farklı yorumlarda bulunmuştur. Mutezile büyük günahlardan sakınıldığı zaman küçük günahın bağışlanacağını söylemiş;[553] küçük günahları sebebiyle kişinin cezalandırılmasını ise caiz görmemiştir.[554] Mutezilenin büyük günahlardan sakınıldığında küçük günahların bağışlanmasını vacip gören görüşüne karşı çıkan Râzî, Allah'a hiçbir şeyi vacip görmez, Allah'ın yaptığın bir lütuf ve ihsan olarak bakar. Râzî'ye göre, kişinin küçük günahların bağışlanması, bütün farzları yerine getirmesiyle, büyük günahlardan sakınmakla, Allah'ın fazl ve keremiyle ve rahmetiyle mümkündür.[555] Zemahşerî, kişi Allah'ın ve peygamberin yasakladığı büyük günahlardan sakınır ve günahlara sabrederse, onun küçük günahları silinir[556] görüşündedir. Elmalılı kasten günah işlemekten uzak durulduğunda küçük günahın silineceği görüşündedir.[557]

Ebû Hanîfe, günahların bir kısmının affedileceğini, büyük günahların hepsini veya affolunacak kusurların tamamını bilmediğini söylemektedir. Yine Allah'ın şirkin dışında bütün günahları affetmesinin mümkün olduğunu, Allah'ın kimi affedip kimi affetmeyeceğini de bilmediğini söylemektedir.[558]

Mâtürîdî'ye göre mümin şirkin dışında büyük günahlardan kaçınırsa ve güzel ameller işlerse, onun küçük günahları bağışlanır. Günahların örtülmesi iyi amellerle mümkündür.[559] Fakat Mâtürîdî, büyük günahlardan sakınılmadığı zaman da Allah'ın bütün kötülükleri örtebileceğini söylemektedir. Çünkü Allah, büyük günahlardan sakınılmadığı zaman, Allah'ın günahları örtmeyeceğine dair hüküm bildirmemiştir. Allah dilerse affeder, dilerse de azap eder.[560] Mâtürîdî *"Ey inananlar! Allah'a karşı samimiyetle tövbe edin, ola ki Allah sizin kötülüklerinizden bir kısmını örter"*[561] ayetiyle bazı kötülüklerin tövbe yoluyla, bazılarının da büyük günahtan sakınmakla bağışlanacağını ifade etmiştir.[562]

---

[552] Nisâ 4/31.
[553] Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri,* 224.
[554] Nesefî, *Tevhidin Esasları*, 134; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 590; Pezdevî, *Ehl-i-Sünnet Akâidi*, 215.
[555] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VII, 548.
[556] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 114.
[557] Elmalılı, *Hak Dini Ku'ân Dili*, III, 2.
[558] Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim,* 15- 16.
[559] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 317.
[560] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* III, 169- 171.
[561] Tahrîm 66/8.
[562] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XV, 274

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Yardımları açıktan verirseniz ne güzel bir şey. Eğer onları gizlice fakirlere verirseniz o sizin için çok daha hayırlıdır ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur"*[563] ayetiyle Mutezile'nin konuyla ilgili çelişkisini ortaya koymuştur. Çünkü onlar, büyük günahların tövbesiz silinmeyeceğini, kişinin küçük günahlardan dolayı azap görmeyip bağışlanacağı görüşündedir. Mâtürîdî'ye göre, ayetteki seyyie kelimesi büyük günah için kullanılacaksa Mutezile'nin görüşü ortadan kalkmaktadır. Kelime eğer küçük günahlar hakkında ise, onların konuya dair görüşlerinin yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Allah ayette insana, sadaka ile günahların örtüleceğine yönelik ümitte bulunmuştur.[564]

Mâtürîdî Kur'ân'da yer alan *"Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder"*[565] ayetinde iki yorumda bulunmuştur: Birincisi, ayetteki iyilik kelimesiyle namaz ve diğer iyiliklerin kast edilmesi mümkündür. İkincisi, ayetle bazı iyiliklerin bazı kötülüklere keffâret olduğu bildirilmektedir.[566] Mâtürîdî beş vakit namazın günahlara keffâret olduğuna dair bazı hadislere yer vermiştir. O hadisten bazıları şunlardır:

"Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir."[567]

"Beş vakit namazla Allah kulunun günahlarını yok eder."[568]

"Büyük günahlardan kaçınmak suretiyle, beş vakit namaz, iki Cuma ve iki Ramazan; kendi aralarındaki küçük günahlara keffârettir."[569]

"Kişinin iki namaz arasındaki küçük günahları bağışlanır."[570]

Bununla birlikte Mâtürîdî küçük günah işleyen kimse için cezayı da mümkün görmektedir. Bu konuda peygamberlerin işlediği zelleleri (küçük günahları) delil göstermektedir. Çünkü onlar azap görmemek ve affedilmek için dua ve yakarışta bulunmuşlardır.[571] Mâtürîdî, Mutezile'nin "küçük günah işleyen bir kimsenin günahı kendiliğinden silinir, böyle bir kimsenin dua ve tövbeye ihtiyacı yoktur" görüşünü, *"Bu sırada Âdem Rabb'inden ilhamlar aldı ve tövbe etti"*[572] ayetiyle çürütmüştür. Çünkü Hz. Âdem Rabb'inden aldığı bazı kelimelerle tövbe etmiştir. Eğer Hz. Âdem, işlediği

---

[563] Bakara 2/271.
[564] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 218-220.
[565] Hûd 11/114.
[566] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VII, 276-278.
[567] Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, ter. Abdullah Durmuş ve dğr. ,* Polen Yayınları, İstanbul 2008, s. 225.
[568] Tirmîzî, Emsal 5 (2868).
[569] Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı,* 139; Tirmîzî, Salât 160 (214).
[570] Ebû Dâvûd, Salât 31 (315).
[571] Uğur, "Büyük Türk Müfessiri İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Büyük Günah Kavramı", 687.
[572] Bakara 2/37.

günah sebebiyle kendiliğinden affa mazhar olsaydı, günahı nedeniyle Allah'tan bağışlanma dilemesine gerek kalmazdı.[573]

Mâtürîdî''ye göre, küçük günah işleyen kâfir olmaz ama böyle bir kimsenin azap görmesinden korkulur.[574]

Yukardan da bahsedildiği üzere Mâtürîdî'de küçük günahların affı, büyük günahlardan sakınmakla ve namaz, sadaka gibi sâlih ameller işlemekle mümkündür. Mâtürîdî, küçük günah işleyen bir kimse için azabın da mümkün olduğu görüşündedir. Bu nedenle de küçük günahlar için bile olsa tövbe istiğfarda bulunulması gerektiğini vurgulamıştır.

3.3. Bağışlanma Talebi: Tövbe

İnsan, iyilik ve kötülük yapabilecek özellikte yaratılmış bir varlıktır. Zamanla Allah'a bezm-i elestte verdiği sözü unutabilmektedir. Meleklerden farklı olarak yaratılan insan, içeriden ve dışarıdan kaynaklanan sebeplerden dolayı günah işleyebilmekte, Yaradanla olan duygusal bağını koparabilmektedir. İnsan yaşadığı süre içerisinde işlediği günahtan dolayı bir huzursuzluk hissetmekte ve dünyada iken bu huzursuzluktan kurtulmak için temizlenme yolunu aramaktadır. İşte tövbe, insanın günahlarından kurtulmak için başvurduğu yollardan biridir. Mâtürîdî'nin dediği gibi Allah günahkâr mümini iki şekilde affedilmeye layık bulmuştur: Birincisi, dünyada şeytana itaat etme ve ibadette bulunma özelliğini insana nispet etmemesidir. İkincisi ise günahkâr kuluna bağışlanma ve affedilme ümidini vermiş olmasıdır.[575]

3.3.1. Tövbenin Tanımı

Türkçemizde "tövbe" şeklinde karşılık bulan [576] tövbe kelimesi, Arapça'da "dönüş yapmak, dönmek, günahtan rücu etmek, pişman olmak" anlamlarında kullanılmaktadır.[577] Terim olarak tövbe, "dinen günah sayılan bir davranıştan, bu

[573] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 136-137.
[574] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VII, 309-310; bkz. Yusuf 10/97.
[575] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 480-481.
[576] Yıldız, H. Erol*, Türkçe Sözlük*, Karatay Yay. , Ankara 2015, s. 573.
[577] Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 92; Topaloğlu, Bekir, "Tövbe", *DİA,* XXXXI, s. 279, ss. 279-283, İstanbul 2012.

özelliği sebebiyle ve bir daha işlememek azmiyle dönüş yapıp vazgeçme" diye tanımlanmaktadır.[578]

Tövbe eden kişi için de "tâib" kelimesi kullanılmaktadır.[579] Kur'ân'da tövbe kelimesi, seksen sekiz yerde geçmektedir. Bu kavram otuz beş yerde Allah'a, diğer yerlerde ise insana nispet edilmektedir.[580] "Tvb" kökünden türeyen Tevvâb kelimesi, "tövbeyi kabul eden, tövbeye muvaffak kılan ve ona ileten" anlamına gelmektedir.[581] Nasslarda tevvâb kelimesi, afüv, gaffâr, gafûr, rahîm, rahmân ve raûf isimleriyle yakın anlamdadır ve bu kavramları "kulunu güçlükten kolaylığa, mâsiyetten taate, haramdan mubaha ve gazaptan rızaya çeviren" şeklinde açıklamak mümkündür.[582]

Tövbe kavramı Allah'a nispet edildiği zaman, "kulun tövbesini kabul ettikten sonra lütuf ve ihsanıyla Allah'a yönelmesi" anlamına gelmektedir. Kişilerin birbirlerine karşı yaptıkları yanlış davranıştan dönmeleri için ise af ve i'tizâr kavramları kullanılmaktadır.[583]

İslâm'da günah işleyen insanın, daima "kötü" ve "suçlu" kalacağı düşüncesi yoktur. Fıtratı gereği insanda, günah işledikten sonra bir suçluluk duygusu oluşur. Bu da fıtratı gereği, günahı kabul etmeme özelliğiyle alakalıdır. İnsanın suçluluk duygusundan kurtulmasının yolu da tövbedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in *"Âdemoğullarının hepsi günah işler. Çok günah işleyenlerin en hayırlısı çokça tövbe edendir"*[584] sözü, tövbenin günah işleyen kimsede hissedilen suçluluk duygusunu hafifleten ve kişiyi o duygudan kurtaran bir mekanizma olduğunun göstergesidir.[585]

Hz. Peygamber günah işleyen bir kişinin durumunu şu şekilde anlatmaktadır: *"Mümin günah işlediği zaman kalbinde siyah bir leke oluşur. Kişi tövbe ederse nefsini günahtan kurtarır, Allah'tan mağfiret dilerse kalbi temizlenir. Kişi günah işlemeye devam ederse leke büyür ve günah kalbi tamamen kaplar. Böylece kişinin kalbi körelmiş olur."*[586]

Tövbe ile ilgili İslam âlimleri tarafından farklı tanımlar yapılmıştır:

---

[578] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, I, 233; İsfehânî, *Müfredât,* 200; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 325.
[579] İsfehânî, *Müfredât,* 201.
[580] Topaloğlu, "Tövbe", 279.
[581] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 137.
[582] Topaloğlu, Bekir, "Tevvâb", *DİA,* XXXXI, s. 49, ss. 48-49, İstanbul 2012.
[583] Topaloğlu, "Tövbe", 279.
[584] İbn Mâce, Zühd 30 (4251).
[585] Ünalan, "Hadislerde Günahın Psiko-Sosyal Boyutu", 92.
[586] İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Zühd 28.(4244).

İbn Fûrek'e göre tövbe, Allah'ın yasakladıklarından O'nun emrettiklerine yönelmek; Allah'ın farzlarına sımsıkı sarılmak ve çirkin gördüğü yasaklardan tamamen vazgeçmektir.[587]

Cüveynî ve Cürcânî tövbeyi, kulun günahlarından dolayı duyduğu pişmanlık[588] olarak tanımlamışlardır.

Gazâlî'ye göre tövbe, "geçmişte yapılan hataların insana verdiği bir iç sancısıdır; kötü huyları iyi huylara değiştirmektir."[589]

Elmalılı'ya göre tövbe, "kişinin işlemiş olduğu günahın, kendisine faydası da olsa o günahtan çirkinliğinden dolayı vazgeçmektir."[590]

Mâtürîdî'ye göre tövbe, bir kişinin işlediği günahlardan dönüş yapması, o günahı tekrar işlememesi ve günahta ısrar etmemesidir.[591] Günahın olmadığı yerde tövbeden bahsetmek imkânsızdır. Tövbenin gündeme gelmesi, günahın hâlâ devam ettiği düşüncesini uyandırır. Tövbe, kulun bağışlanma sebebidir.[592]

3.3.2. Tövbenin Gerekliliği

Tövbe, ferdin günahı sebebiyle yaratıcısı ile arasındaki ruhsal bağların zayıfladığını hatta kopma derecesine geldiğini fark etmesi, bundan pişmanlık duyarak dinin beklediği istikamete dönüş yaparak kendini düzeltmesi hadisesidir.[593.] Bu nedenle tövbe, geçmiş, gelecek ve yaşanılan anı kapsayan üç boyutlu bir pişmanlık eylemidir. Her insanın tövbeye ihtiyacı olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

İslam âlimlerinden Cüveynî[594] ve Cürcânî günahkâr her kul için tövbeyi vacip;[595] Gazâlî ise farz olarak görmektedir.[596] Ebû Ali, tövbenin hem küçük hem de büyük günahlar için; Ebû Hâşîm de sadece büyük günah için gerekli olduğunu söylemiştir.[597]

---

[587] İbn Fûrek, *el İbâne an Turuki'l-Kâsidîn*, çev. A. Yıldırım- A. Aslan, Bilnet Matbacılık, İstanbul, 2014, s. 40
[588] Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd*, 325; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 594.
[589] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 10, 63- 64.
[590] Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VIII, 96.
[591] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 62.
[592] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 462; *Te'vîlât Tercümesi*, I, 397; bkz. Bakar 2/187.
[593] Yapıcı, *İslam'da Tövbe ve Dini Yasayıştaki Rolü*, 49
[594] Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd*, 327.
[595] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 762.
[596] Gazâlî, *Ölüm ve Ötesi*, Sağlam Yayınevi, İstanbul 1999, s. 357.
[597] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 748.

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan "*Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz"*[598] ve *"Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün, umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter"*[599] ayetlerini delil göstererek günahkâr bir kişi için tövbe gereklidir der. Çünkü Ona göre Allah ayetlerde bağışlanmamış günahlar için tövbe edilmesini istemektedir.[600] Nitekim Hz. Peygamber de tövbenin gerekliliği hususunda *"İnsanoğlunun her biri günahkârdır. Günahkârların en hayırlısı ise tövbe edendir"*[601] buyurmuştur.

Tövbe gerektiren günahların başında şirk olduğu konusunda âlimler arasında ittifak vardır.[602] Mâtürîdî'ye göre Allah'ın asla bağışlamayacağı günah şirktir.[603.] Böyle bir kişi İslâm'ı kabul edip tövbe ederse, onun bu durumu Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah isterse bu kişinin tövbesini kabul edip geçmiş günahlarını bağışlar,[604] dilerse de kâfirin tövbesini kabul etmez, onu cezalandırır.[605] Mâtürîdî irtidat edenlerin tövbelerini de geçerli görmektedir.[606]

Mutezile'nin görüşünün aksine Mâtürîdî, küçük günahlar için tövbeyi de mümkün görmektedir. Mâtürîdî bununla ilgili olarak peygamberlerin, sürçme (zelle) ve bazı yanılmalardan dolayı yaptıkları günahlardan bahsetmektedir. Mâtürîdî'ye göre peygamberler zellelerden dolayı azap görecekleri korkusuyla Allah'a dua ederek Ondan bağışlanma dilemişlerdir.[607] Nitekim Kur'ân'da peygamberlerin dualarıyla ilgili örnekler bulunmaktadır. Örneğin Hz. İbrahim ve İsmâil'in *"Tövbelerimizi kabul et. Şüphe yok ki tövbeleri kabul eden ve merhamet dağıtan yalnız sensin"*[608] diye yapmış oldukları dua, insanların da küçük günahlarından dolayı Allah'tan af dilemenin mümkün olduğunu göstermektedir.[609]

---

[598] Nûr 24/31.
[599] Tahrîm 66/8.
[600] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 420-422.
[601] İbn Mâce, Zühd 30 (4251).
[602] Topaloğlu, "Tövbe", 281.
[603] Nisâ 4/48; Mâide 5/34; bkz. Mâide 5/39; Tevbe 9/11.
[604] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 436-438; *Te'vîlât Tercümesi*, I, 323; III, 231; IV, 223, 231, 324, 325.
[605] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 330; IX, 202- 203; bkz. Tevbe 9/15.
[606] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 394; bkz. Âl-i İmrân 3/89.
[607] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 423-424; Enbiyâ 21/90.
[608] Bakara 2/128.
[609] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 273.

3.3.3. Tövbenin Kabulü

Mutezile tövbenin kabulü için üç şeyi şart koşmuştur:Yapılan haksızlıkları telafi etmek, tekrar o günaha dönmemek, günahtan dolayı her zaman pişmanlık duymak.[610]

Gazâlî tövbenin kabul olması için şartlarına uygun olması gerekir görüşündedir. Gazâlî o şartları şöyle sıralamaktadır: İnsanın işlediği günahtan pişmanlık duyması, tövbe edilen günahı bir daha işlememesi, tekrar o günaha dönmemeye kararlı olması, geçmişte işlenen günahları telafi etmesi gerekir.[611]

Mâtürîdî'ye göre Allah insanlardan günah işledikleri zaman bağışlanmada bulunmalarını istemektedir.[612] Tövbe edenin tövbesini kabul edecek[613] ve günahları bağışlayacak olan yalnız Allah'tır.[614]

Mâtürîdî tövbenin kabul olması için gerekli olan dört şartı şöyle sıralamıştır:

a. Kişi; günahı bilmeden, şehvetin ağır gelmesi, cehalet, gaflet, hata, unutma gibi nedenlerle işlemiş olmalı ve Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemelidir. Örneğin Hz. Yusuf'un kardeşlerinin Yusuf'u kuyuya atmalarının sebebi, cehalet, bir anlık şehvetlerine yenilmeleri, tövbe edip Allah'tan bağışlanma ümitleridir.[615]

b. Kişi işlemiş olduğu günahtan pişmanlık duymalıdır.[616]

Mâtürîdî'ye göre kişi, işlediği günahtan dolayı pişmanlık duyup tövbe ederse, onun geçmiş günahları bağışlanır. Kur'ân'da yer alan *"Ey iman edenler! Saadete ermeniz için hepiniz tövbe ederek Allah'ın hükmüne dönün"*[617] ayeti müminlerin işlediği günahların tövbe ile bağışlanacağını göstermektedir.[618]

Nitekim peygamber olan Hz. Âdem, işlediği küçük günahtan sonra pişmanlık duymuş, Allah'tan aldığı bazı kelimelerle tövbe etmesi sayesinde Allah'ın affına mazhar olmuştur.[619]. Hz. Âdem işlediği günah sebebiyle kendiliğinden affa mazhar olsaydı Allah'a yönelik dua ve niyazı lüzumsuz ve gereksiz olurdu. Ayrıca Hz.

---

[610] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 598, 762; Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 772- 753.
[611] Gazâlî, Ebû Hamîd Muhammed, *Kimyâ-i Saâdet*, ter. Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul ts. , s. 597; Gazâli *İhyâ*, IV, 26-28, 63, 64.
[612] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 143, 218, 249; bkz. Hûd 11/3, 61.
[613] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VI, 479; VII, 209; bkz. Tevbe 9/104; Hûd 11/52.
[614] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 160; III, 272; IV, 290; VI, 474; bkz. Nisâ 4/64; Mâide 5/74; Tevbe 9/102.
[615] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 90-92, 340; VII, 303, 385; VIII, 234; .bkz. Yûsuf 12/9-10; Nahl 16/119.
[616] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 479.
[617] Nur 24/31; bkz. Bakara 2/37; Nisâ 4/48; Mâide 5/74; A'râf 7/153.
[618] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 431- 432; *Te'vîlât Tercümesi*, I, 137; III, 88, 89, 229; IV, 290; VI, 85.
[619] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 137; Bakara 2/37.

Peygamber *"Pişmanlık tövbedir"*[620] sözüyle de tövbede pişmanlığın önemine vurgu yapmıştır.

c. Günahın hemen akabinde olmalı, sonraya bırakılmamalıdır.

İnsan farklı sebeplerden dolayı günah işleyebilmekte, zamanla da yaptıklarından dolayı pişman olmaktadır. Önemli olan ise kişinin bu günahından kurtulmak için bir an önce af kapısından biri olan tövbeye başvurmaktır.

Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'da yer alan "*Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder"*[621] ayeti, tövbenin son ana bırakılmaması, günahın hemen arkasından yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Fakat daha sonra gelen "*Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'ben şimdi tövbe ettim' diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur"*[622] ayetinde kâfir kast edilerek, ölüm anına kadar inkâra devam edip ölüm anında inkârından tövbe eden kişilerin tövbeleri kabul edilmez.[623] Bu durumda Firavun'un son anda yaptığı tövbe geçersizdir. Hz. Peygamber'in "Allah, kulunun tövbesini can boğaza gelmediği müddetçe kabul eder"[624] hadisinden de anlaşılacağı üzere, ister kâfir ister mümin olsun, tövbe kişinin kendi iradesiyle yapılırsa kabul olur.[625]

d. Kişi bir daha günahı işlemeyeceğine söz vermelidir.

Mâtürîdî'ye göre kişi, günahı hafife almamalı, ondan korkmalı[626] ve işlediği günahta ısrar etmemelidir. Çünkü ısrar etmek, o fiile devam edileceği anlamına gelir. İşledikleri günahlarda ısrar etmeyip bağışlanma dileyen kişilere Rableri tarafından mükâfatlar verilecektir.[627] Allah, tövbe ettikten sonra eski günahlarına dönmeyecek olanlara ve doğru yolda yaşayanlara karşı bağışlayıcıdır.[628] Bunlara âhiret hayatında büyük mükâfat verilecektir.[629]

Mâtürîdî'ye göre günahından dolayı tövbe eden bir kimse, tekrar o günahı işler ve tekrar günahından tövbe ederse Allah o kişinin tövbesini yine kabul eder.[630] Kur'ân'da yer alan *"Başlarına bir felaket gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler.*

---

[620] İbn Mâce, Zühd 30 (4252).
[621] Nisâ 4/17.
[622] Nisâ 4/18; bkz. Âl-i İmrân 3/90.
[623] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 396; V, 289-290; bkz. En'âm 6/158; Yûnus 10/9.
[624] İbn Mâce, Zühd 30 (4253); Tirmizi, Daavât 99 (3737).
[625] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 93.
[626] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 90-92, 340-341.
[627] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 473; bkz. Âl-i İmrân 3/135-136.
[628] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IX, 292; bkz. Tâhâ 20/82.
[629] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 97; bkz. Nisâ 4/146.
[630] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 287.

Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu görmezden ve duymazdan geldiler. Allah onların yaptıklarını görmektedir"[631] ayetinde ifade edildiği üzere, kişi tövbe ettikten sonra o günahı tekrar işleyen kişinin yine tövbede bulunması gerekmektedir. Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber de kişinin işlediği günahlardan tövbe edip tekrar işlediği günahlardan sonra yapılan tövbenin Allah tarafından tekrar kabul edildiğini söylemiştir.[632]

Sonuç olarak Mâtürîdî'nin düşüncesinde tövbe, günah işleyen mümin için gerekli olan bir durumdur. Çünkü müminin Allah ile olan bağının güçlenmesi, Âdemlik vasfına tekrar dönmesi tövbeyle mümkündür. Tövbenin geçerli olması için, günahkârın işlemiş olduğu günahtan dolayı, nefisle mücadele etmesi, kalben pişmanlık duyması ve Allah'tan ümidini kesmemesi gerekmektedir. Çünkü ölüm korkusuyla son anda yapılan bir tövbe, sağlam bir iradeyle yapılmadığı için geçersiz olacaktır. Tövbe için bir aracıya ihtiyaç olmadığı gibi zaman olarak da günahın hemen ardından veya ölüm anı gelmeden önce herhangi bir zamanda da yapılabilir.

3.4. Tövbesiz Af İmkânı (Pasif Bağışlanma)

Nasslarda günahtan kurtulma yollarından birisi olarak tövbeden bahsedilmektedir. Bu durumda Allah'ın günahkâr bir mümini tövbe etmeden bağışlaması mümkün müdür?

Mâtürîdî'ye göre Allah şirkin dışındaki bütün günahları, tövbe etmeden bağışlayabilir.[633] Çünkü kâfirler Allah'tan ümidini keser, iman eden bir kişi ise Allah'ın istediğini rahmetine ve nimetine dâhil edeceğini bilir, bağışlamasından da ümidini kesmez.[634]

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan *"Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir"*[635] ayetinin tefsirinde büyük günah işleyen bir kimsenin helali helal saymaması şartıyla, tövbe etmeden öldüğü zaman ebedî olarak cehennemde kalmayacağını ifade etmiştir. Yine Mâtürîdî, böyle bir kişinin durumunun Allah'a kaldığını, Allah'ın dilerse lütfüyle onu bağışlayacağını, dilerse de ona azap edeceğini söylemiş ve bu görüşünü de Ebu Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiği şu hadise

[631] Mâide 5/71.
[632] Müslim, Tevbe 49 (1720); Buhârî, Tevhid 35 (2111).
[633] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 423; *Te'vîlât Tercümesi*, III, 231.
[634] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 382.
[635] Nisâ 4/93; bkz. Nisâ 4/10.

dayandırmıştır.[636] *"Sizden bir önceki ümmetler içinde bir adam vardı ki doksan dokuz kişi öldürmüştü. Adam yeryüzünün en âlim kişisini sorduğunda ona rahip gösterildi. O rahibe gidip kendisinin doksan dokuz kişiyi öldürdüğünü, bu durumda tövbesinin kabul edilip edilmediğini sordu. Rahip de 'hayır' diye cevap verdi. Bunun üzerine onu da öldürdü. Sonra yeryüzünün en âlimi kim diye sorduğunda, ona âlim bir kimse gösterildi. Adam ona giderek, yüz kişi öldürdüğünü, tövbesinin kabul edilip edilmediğini sordu. O da 'Evet olur. Senin ile tövben arasına kim girebilir? Filan yer var oraya git, orada Allah'a ibadet eden insanlar var. Onlarla birlikte Allah 'a ibadet et. Memleketine dönme!'dedi. Adam bunun üzerine gitti. Yolun yarısına varınca vefat etti. Rahmet ve azab melekleri arasında tartışma çıktı. Bunun üzerine yanlarına insan suretinde bir melek gelerek onlara hakemlik yaptı. O da şöyle dedi: İki yerin arasını ölçün! Hangi yere daha yakınsa adam oralıdır. Melekler o yeri ölçtüler gitmek istediği yeri yakın olarak buldular. Bunun üzerine ruhunu rahmet melekleri aldı."*[637]

Râzî Nisâ Sûresi 93. ayetin yorumunda, şirkin dışındaki büyük günahın tövbe etmeden bağışlanabileceğini[638] ifade etmiştir. Bununla ilgili Zemahşeri ise tövbe edilmeden büyük günah işleyenin bağışlanmayacağını ve ebedî cehennemde kalacağını söylemiştir.[639]

3.5. İstiâze (Allah'a Sığınma)

İstiâze sözlükte, avz ile aynı kökten türemiş bir kelime olup "sığınmak, bağlanmak, korunmak" anlamlarına gelmektedir.[640] Terim olarak ise, her türlü kötülükten korunabilmek için sözle, Allah'tan yardım ve himaye istemektir. İstiâze'de bulunurken "eûzü, maazallah" (Allah'a sığınırım), "neûzübillâh" (Allah'a sığınırız) gibi cümleler kullanılır. Kıraat imamlarının ve fakihlerin çoğuna göre istiâze cümlesi, "eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm"dir. Fakat "eûzü billâhi's-semîi'l-alîmi mine'ş-şeytâni'r-racîm" cümlesiyle de kıraate başlamak câiz görülmüştür. Kur'ân'da istiâze kelimesi, Allah lafzı ile yedi, rab ile sekiz, rahmân ismi ve cin kelimesiyle birer defa olmak üzere toplamda on yedi âyette geçmektedir.[641]

---

[636] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 43, 367- 368.
[637] Müslim, Tevbe 49; Buhârî, Enbiya 54.
[638] Râzî, *Mefâtîhu'l Gayb*, ter. Suat Yıldırım ve dğr. , Huzur Yay. , Ankara 1990, VIII, 252- 253.
[639] Zemahşerî, *el Keşşâf,* II, 232.
[640] İsfehânî, *Müfredât*, 738 Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 609.
[641] Demirci, Muhsin, "İstiâze", *DİA,* XXXIII, s. 318, ss. 318- 319, İstanbul 2001.

Kur'ân'da yer alan *"Kur'ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın"*[642] ayetinde istiâze ile ilgili müfessirlerin farklı yorumlarda bulundukları görülmektedir. Elmalılı'ya göre istiâze, Kur'ân'ı okurken kalben şeytanın şerrinden Allah' sığınmaktır. Bu yüzden lafzen eûzü çekmek müstehabtır.[643] İbn Kesir, istiâze mendub anlamında emirdir. İstiâzenin anlamı, Kur'ân okuyanın kıraatını karıştırmaması ve kişiyi düşünmekten alıkoymamasıdır. Cumhura göre, Eûzü Kur'ân olumadan önce çekilir.[644] Zemahşerî istiâzeyi, Allah'ın karşılığını bol bol verdiği salih amel olarak açıklamaktadır.[645] Taberî eûzü besmele çekmeyi mendup olarak kabul eder.[646]

Kur'ân'da yer alan istiâzeyi, insan ile Allah arasında bir bağ olarak görmek mümkündür. İnsan diğer canlılardan farklı olarak aczini anlayabilecek özellikte bir varlıktır. İnsanın üstünlüğü aczini anlamaktan geçmektedir. İnsan aczini kabul ederek Allah'a sığınmakta, O'nun eşsizliği karşısında teslimiyetini ifade etmektedir. İnsan, bu duygu ve düşünce içinde Allah'a sığınarak üstün seviyeye ulaşabilmektedir. Yüce Allah, ayetlerde, geçmişteki peygamberlerden, Hz. Meryem'in ve İmran'ın karısının yapmış olduğu sığınma örneklerinden bahsederek[647] kimlerden ve nasıl sığınılması gerektiğini açıklamaktadır.[648]

Kur'ân'da Hz. Peygamber'le ilgili sığınma örnekleri "Mültehade"ve "Asame" kelimeleriyle ifade edilmektedir.[649] Mâtürîdî'ye göre, Hz. Nuh, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyi istemekten,[650] Hz. Mûsâ, halkının alaycı, cahilce davranışlarına karşılık cahillerden olmamak için,[651] Hz. Yusuf evinde bulunduğu kadın, kendisiyle birlikte olmak istemesi[652] üzerine kadına karşı arzularından korunmak için,[653] İmranın karısı bebek doğunca *"Ben onu ve soyunu kovulmuş olan şeytana karşı senin korumana bırakıyorum"* [654] diyerek Allah'a sığınmış ve duada bulunmuşlardır.[655] Ayrıca Hz.

---

642 Nahl 16/98.
643 Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, V, 284.
644 İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri,* çev. B. Karlığa-B. Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984, II, s. 23-27.
645 Zemahşerî, *el Keşşâf,* III, 1028
646 et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b.Cerir, *Taberî Tefsîri*, ter. Kerim Aytekin ve dğr. , Hisar Yayınevi, İstanbul 1996, V, s. 234.
647 Demirci, "İstiâze", 318.
648 Kaya, Remzi, "Kur'ân'da İstiâze (Sığınma)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/I, s. 98, ss. 95-112, Bursa 2001.
649 Kaya, "Kur'ân'da İstiâze (Sığınma)", 104.
650 Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 199-202; bkz. Hûd 11/47.
651 Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 182; bkz. Bakara 2/67.
652 Bkz. Yûsuf 12/23- 24.
653 Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 316-319.
654 Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 322-323; bkz. Âl-i İmrân 3/35-36.
655 Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 324.

Peygamber de risâlet görevini yerine getirirken toplumda insanların kötülüklerinden korunmak için Allah'a sığınmıştır.[656]

Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadis de istiâzenin öneminden bahsetmektedir. Hz. Peygamber, şeytanın şerrinden,[657] belalardan, helak olmaktan, düşmanın kötülüklerinden, cimrilikten, günahtan, cehennem azabından[658] korunmak için Allah'a sığınmıştır.

Mâtürîdî konuyla ilgili ayetler[659] üzerinden yaptığı yorumlarda, şeytanın şerrinden Allah'a sığınmanın vacip olduğu görüşündedir. Çünkü Ona göre Hz. Peygamber'e emredildiği gibi şeytanın kışkırtmasından, fitnesinden hemen Allah'a sığınılması gerekmektedir. Bundaki hikmetler ise, insanların ondan gafil olmamaları, ona karşı dikkatli olmaları ve Allah'a yalvarmaları, dua etmeleri, ona sığınmalarıdır. Mâtürîdî ayetlerde istiâzenin iki yönünden bahsetmektedir. Birincisi insan, şeytanın vesvesesi karşında aciz bir varlıktır. Allah onun acizliğini bildiği için şeytanın vesvesesinden kendisine sığınılmasını emretmiştir. İkincisi, Allah'ın vesveseyi kendisinden kaldırması için istekte bulunmaktır. Mâtürîdî bu açıklamalarıyla Mutezile'ye cevap vermiştir. Çünkü Mutezile, Allah'ın kişiyi korumasına gerek olmadığı, onlara şeytanın vesvesesini giderecek her imkânın verildiği görüşündedir.[660]

Mâtürîdî'ye göre şeytanın dışında, insanlardan[661] ve cinlerden bazıları, insanları kötülüğe çağırmaktadır. Hz. Peygamber de onların şerrinden korunmak için Felak ve Nâs Sûreleri'nin okunarak Allah'a sığınılması gerektiğini bildirmiştir. [662]

Allah insanı yaratırken mükemmel özelliklerle donatmıştır. Bu mükemmellikte yaratılan insandan Allah, kendisine inanmalarını ve hayırlı işlerde yardımlaşmalarını istemektedir. Fakat insanlar bazen menfî davranışlarda bulunabilmektedir. Bu yüzden insanların menfi davranışlardan korunmaları gerekmektedir.[663] Bununla ilgili olarak Mâtürîdî Hz. Peygamber'e inen *"Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"*[664] ayetinde menfi davranıştan korunmanın, nasıl olacağını açıklamıştır. Allah ile insan arasındaki ilişkiye bakıldığında, Allah insandan yaratılışında nefsinin istediği ve arzu

---

[656] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 280-282
[657] Tirmizi, Daâvat 52 (3452); Müslim Birr 45 (1609).
[658] Buhârî, Sahih-i Buhârî Muhtasarı, 1044.
[659] A'raf 7/200; Bakara 2/200; Mâide 5/6; Fussilet 41/36.
[660] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VI, 163-164.
[661] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VIII, 212-213; bkz. Bakara 2/200; Mâide 5/6; Fussilet 41/36; Mü'minûn 23/97.
[662] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, V, 204: bkz. En'âm 6/112.
[663] Kaya, "Kur'ân'da İstiâze (Sığınma)", 108; bkz. A'râf 7/199; Fussilet 41/30-35.
[664] A'râf 7/199.

ettiği her türlü iyilikleri yerine getirmesini, nefsinin nefret etiği bütün eziyetler ve kötülüklerden de uzak durmasını istemektedir. Buna göre insana başkalarına karşı, iyilikler uygulama, cahillere yumuşak davranma, zalimlerin zulümlerini affetme ve her türlü eziyetten sakınma gibi davranışlarda bulunma emredilmiştir.[665] Mâtürîdî konuyla ilgili Hz. Âişe'nin şu rivayetine yer vermiştir: "Bir adam, Hz. Peygamber'in yanına girmek için izin istedi. Resûlullah: *'Ona izin verin! O, topluluğun ne kötü çocuğudur'* buyurdu. Adam Resûlullah'ın yanına girince, Hz. Peygamber ona yumuşak sözler söyledi. Çıktığında Resûlullah'a dedim ki: 'Ey Allah'ın Resûlu, adam izin istediğinde 'Ne kötü aşiret çocuğudur dedin; girdiğinde ise onu hoş karşıladın'. Bunun üzerine Resûlullah*:'Ey Âişe! İnsanların en kötülerinden biri, kötülüklerinden ve dillerinden korunmak için ikram edilen kimsedir'* buyurdu."[666]

Mâtürîdî, istiâze anlamlarından biri olan bağlanmak kelimesini, güvenmek anlamında yorumlamıştır. Kur'ân'da yer alan *"Allah'a sımsıkı bağlanıp dinlerini yalnızca O'na özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir"*[667] ayetinde Allah'a sımsıkı bağlanan yani güvenen insanların, müminlerle beraber oldukları ve onların mükâfatlandırılacakları bildirilmiştir.[668]

3.6. Meleklerin Duası

İnsanlar farklı dinlere sahip de olsa meleklere ve benzeri ruhî varlıkların mevcudiyetine inanmışlar ve yaşam süreleri boyunca bu varlıkların çeşitli özelliklerle dünya sahnesinde rollerinin olduğu yönünde düşüncelere sahip olmuşlardır. İlahî dinlerde meleklerin varlığı Hz. Âdem'in yaratılışının öncesine dayanmaktadır. Kıyamet kopana kadar da Allah tarafından kendilerine verilen emirleri yerine getirmekle görevlendirilmişlerdir.[669]

Sözlükte "Elçilik yapmak ve tasarrufta bulunmak" manalarına gelen "elk", "le'k" veya "mülk" köklerinin birinden türemiş olan melek kelimesi, "elçi, güçlü-kuvvetli, tasarrufta bulunup idare eden" manalarına gelir. Terim anlamında, çeşitli

---

[665] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VI, 161-162.
[666] Müslim, Birr 45 (21); Tirmizî 59 (1996).
[667] Nisâ 4/147.
[668] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 97, 98, 135; bkz. Nisâ 4/175.
[669] Kaplan, *İslâm İnanç Esasları*, 119.

şekillere girebilen, duyularla algılanamayan,[670] insanlar gibi Tanrı'ya ibadet etmek, Tanrı'nın aciz ve muti kulları olmak için yaratılmış varlıklardır.[671]

Melekler, nurdan yaratılmış, yemeyen, içmeyen, cinsiyetleri olmayan ve günah işlemeyen varlıklardır. Allah'ın iradesiyle çeşitli şekillere girebilmektedirler.[672] Melekler Allah'ı zikretmenin yanında, Allah'ın peygamberlerine ve kuvvetli iman sahibi iyi kullarına güç vermek, sıkıntılı anlarında onları teselli etmek ve onların maneviyatlarını yükseltmekle görevlendirilmişlerdir. Bununla ilgili olarak Kur'an'da meleklerin müminlere yardım etmek için gönderildiğine dair birçok ayet zikredilmiştir.[673] İnsana manevi olarak yapılan bu yardım, onun kalbine güven vermek içindir.[674] Melekler yine insanların hidayete ermesi için onlara dua etmekte ve onlara şefaatte bulunmaktadırlar. Kötü ruhlu olan ve çirkin davranışta bulunan insanlar için ise beddua etmektedirler.[675]

Kur'ân'da Mü'min Sûresi 7-9. ayetlerinde meleklerin günahkâr insanların bağışlanması için onlara yaptıkları duadan bahsedilmektedir. O ayetler şu şekildedir:

"Arşı taşıyan ve bir de onun çevresinde bulunan melekler Rablerini hamd ile tesbih ederler. O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını isterler. 'Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru' derler.[676]

"Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir."[677]

"Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur."[678]

Mâtürîdî'ye göre bahsedilen ayetlerde melekler, Allah'ın va'd ettiği adn cennetlerine bütün müminlerin dâhil edilmesi, Müminlerin eşlerinin ve nesillerinden iyi yolda bulunanların va'de girmeleri, onların va'di hak edecek vesileler ve amellerle yaşamlarını tamamlamaları, âhirette korku, endişe, diğer azaplara maruz kalmak gibi

---

[670] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 210-211.
[671] Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 41.
[672] Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler,* 219, 222; Özervarlı, M. Sait, "Melek", *DİA*, XXIX, s. 40, ss. 40-42, İstanbul 2004.
[673] Enfal 8/9; Âl-i İmrân 3/123-125.
[674] Enfal 8/10-12; Âl-i İmrân 3/126.
[675] Aydın, Arslan, "Melekler ve İslâm Dinindeki Yeri", *Diyanet Dergisi*, V/11, s. 303, ss. 300-304, Ankara 1996; Yeşilyut, Temel, "Kur'ânda Cin Melek ve Şeytan", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, s. 12, ss. 7-21, Kastamonu 2018.
[676] Mü'min 40/7.
[677] Mü'min 40/9.
[678] Mü'min 40/8.

kötü akıbetten korunmaları, dünyada şirk ve benzeri kötülüklerden korunmaları için Allah'a dua etmektedirler.[679]

Mâtürîdî'ye göre, yukarıda bahsedilen ayetler doğrultusunda melekler emir olundukları kimseler için Allah'tan bağışlanma talebinde bulundukları zaman, Allah onların dileklerini yerine getirmektedir. Meleklerin bağışlanmada bulunması hem günahkâr bir müminde iman vasfının devam ettiğini hem de tövbeyle bağışlanacak günahların dışında başka günahların da var olduğunu göstermektedir.[680]

Ka'bî'ye göre bahsedilen ayette meleklerin bağışlamada bulunması fısk içinde bulunanları değil taat içinde olanları kapsamaktadır. Şefaat günahkârın günahını düşürme hususunda değil, müminin mükâfatının artması hususundadır. Ka'bî'nin görüşüne karşın Râzî, günahkâr mümin için meleklerin şefaat edeceğine inanmaktadır. Râzî, görüşünü şöyle açıklamaktadır:

a. Ayette geçen *"müminlerin bağışlanmasını isterler"* cümlesi istiğfar, af dilemek, anlamına gelir. Af da ancak cezanın düşürülmesiyle mümkündür. Yine bu ayet iman etmiş herkes için bağışlanma talebinde bulunulduğunu gösterir. Bu nedenle büyük günah sahibi kişi bu kapsama girmektedir.

b. *"O halde tövbe edenleri bağışla…"*cümlesi tövbe edenler için bağışlanma talebinde bulunmayı ifade eden bir cümledir. Bununla büyük günah işleyen bir kimsenin tövbe etmeden önce cezasının düşürülmesini mümkün kılan husus bahsedilmektedir.[681]

3.7. Dünyevî ve Uhrevî Ceza

Günlük yaşantımızda değer yargılarımızla ilgili kullandığımız kavramlar vardır. İçinde yaşadığımız dünyayı onlarla yargılar ve değerlendiririz. Örneğin hukukla ilgili alanda meşru-gayr-i meşru, ticaretle ilgili alanda kar-zarar, ahlâkla ilgili alanda iyi-kötü, dinle ilgili alanda ise sevap-günah kavramları ile değerlendirmelerde bulunuruz. Dinlerde genellikle dini emirlere uyanların sevap, uymayanların günah kazanacakları ilke olarak kabul edilir.[682] Bu durumda Müslüman olan bir kimse Allah'ın emrine göre

[679] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* XIII, 25-27.
[680] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 421, 463
[681] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, ter. Suat Yıldırım ve dğr. , Huzur Yay. , İstanbul 2002, XIX, 251-252.
[682] Aktepe, Orhan, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaîd İlkesi", *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9/1, s. 157, ss. 157-178, 2011.

hareket ettiğinde ödül olarak cenneti, itaat etmediği zaman da ceza olarak cehennemi hak kazanacaktır.

İslâm düşünce sisteminin ilk dönemlerinden itibaren mezhep âlimleri kendi düşünce yapılarına göre konuyla ilgili değerlendirmede bulunmuşlardır. Mezhep âlimleri öncelikle günah kavramı ve onun kapsam alanı üzerinde durmuş, daha sonra günahları işleyenlerin durumları, onların cehennemde kalış sürelerini tartışmıştır. Buna bağlı olarak da af ve şefaat meseleleri tartışmaya dâhil edilmiştir.[683] Kelâm kitaplarında ceza, mükâfat konuları va'd ve vaîd başlığı altında ele alınmaktadır.

Va'd ve vaîd kelimeleri sözlükte, "söz vermek, ileride gerçekleştirilecek bir şeye dair söz vermek, tehdit etmek" anlamında, hem mastar hem de isim olarak kullanılmaktadır. Gerçekleştirilecek şeyin niteliği belirtilmeksizin kullanıldıklarında "va'd" iyilik, "vaîd" ise kötülük ve ceza anlamlarını içerir.[684] Terim olarak "va'd" "gelecekte kişiye bir faydanın ulaşması veya ondan bir zararın giderilmesini", "vaîd" ise "bir zararın ulaşması veya faydanın giderilmesini" ifade etmektedir.[685] Müslümanlar Kur'ân'daki ayetlerden hareketle, Allah'ın inananlara yaptığı taatler nedeniyle kendilerini cennet ehli, küfür ve şirke düşenlere yöneltilen ebedî azap tehdidi nedeniyle de cehennem ehli olarak görmüşlerdir.[686]

Mâtürîdî'ye göre, vaîd, kendi başına bir kavram olup kötülükleri helal kabul edenler için geçerlidir. Vaîdin gerçekleşmesi için günahta ısrar edilmesi gerekirken Va'dde böyle bir şart yoktur.[687] İnsan fiillerinden dolayı sorumlu ve mükellef olması nedeniyle Allah'ın emir ve yasaklarına muhatap olmakta, bunun sonucunda da mükâfat veya ceza ile karşılık görmektedir.[688]

Mutezile'nin beş temel ilkesinden biri el va'd ve'l vaîd'dir. Onlara göre va'd, "gelecekte birisine bir faydanın ulaşacağı veya ondan bir zararın giderileceğini bildiren haber"; vaîd ise "gelecekte birisine bir zararın dokunacağını veya bir faydanın kaçırılacağını ifade eden haber"dir. Va'd, Allah'ın emirlerine uyan bir kişinin işlediği büyük günahlardan tövbe ederek ayrılanların ahirette hak ettikleri sevaptır. Vaîd ise

---

[683] Aktepe, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaîd İlkesi", 157.
[684] İsfehânî, *Müfredât,* 1165; Kutlu, Sönmez, "Va'd ve Vaîd", XXXXII, *DİA,* s. 414, ss. 414-415, İstanbul 2012.
[685] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü,* 335.
[686] Kutlu, Sönmez, "Va'd ve Vaîd", 414.
[687] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 443.
[688] Özler, Mevlüt, "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Mümeyyizetü Mezhebi'l-Maturidiyye ani'l Mezhebi'l-Ğayriyye Adlı Risâlesi ve İnsanın Hürriyeti Sorunu", *Erzurumlu İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu (2-4 Mayıs 2014 Erzurum),* ed. Ömer Kara, s. 15, ss. 155-183, Atatürk Ünv. Yayınları, Erzurum 2014.

büyük günah işleyenlerin tövbe etmeden öldüklerinde cehennemde ebedi kalmalarıdır.[689]

3.7.1. Mutezile'nin Va'd ve Vaîd Anlayışı

Mutezile va'd ve vaîd konusunu adalet, büyük günah, hüsun ve kubuh başlıkları altında ele almıştır. Bu konularda Mutezile, Mâtürîdî'nin görüşleriyle ters düşmektedir.

a. Adalet Meselesi: Mutezile bu ilkeyi insan açısından "özgürlük ve seçme hakkı", Yüce Allah açısından da "adaletin veya zulmün" O'na nispet edilip edilmemesi bağlamında ele almaktadır.[690] Kendilerini Ehlü'l-adl olarak tanımlayan Mutezile adaleti, "Allah'ın iyi fiilleri işlemesi, kötü fiillerden uzak durması" olarak tanımlamaktadır. Kâdî Abdulcebbâr adaleti "Allah'ın adil olması, bütün fiillerinin güzel olması, zulüm ve çirkin fiilleri asla yapmaması[691] olarak tanımlamaktadır. Yine ona göre, gelecekte bir iş yapacağını haber veren birisinin söz verdiği işi yapmaması durumunda va'dinden dönmüş ve yalan söylemiş olacağından Allah'ın va'dinden dönmesi ve yalan söylemesi caiz değildir. Bu ilkeden hareketle Mutezile, itaat edenin Allah tarafından ödüllendirilmesini, isyan edenin de cezalandırılmasını ilahi adaletin bir gereği olarak görmekte ve buradan insanın özgürlüğüne geçiş yapmaktadır. Çünkü insan ancak kendi fiilleri ile ödül ya da cezayı hak etmektedir. Bu nedenle insanın âhirette karşılaşacağı mükâfat ya da ceza onun bizzat yapıp ettiklerinin karşılığıdır. Çünkü Allah adildir ve zulümden münezzehtir.[692]

b. Hüsün ve Kubuh Meselesi: Mutezile va'd ve vaîd konusunun hüsün ve kubuh meselesiyle de ilişkili olduğu görüşündedir.

Hüsün kelimesi sözlükte "güzellik, rağbet edilen,[693] hoşa giden, arzu edilen şey"[694] anlamında; kubuh kelimesi ise "çirkinlik, nefret edilen şey,[695] gözün bakmaktan

---

[689] Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İyas Çelebi, TYEKBY, İstanbul 2013, I, s. 33- 34; Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse,* Kahire 1996, s. 134- 135.
[690] Aktepe, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaîd İlkesi", 159.
[691] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse,* I, 32.
[692] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse,* I, 32- 33; Öztürk, Resul, "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Va'd ve Vaîd Risâlesi", *Erzurumlu İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu* (2- 4 Mayıs 2014 Erzurum), ed. Ömer Kara, s. 187- 188, ss. 187-197, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2014.
[693] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 136.
[694] İsfehânî, *Müfredât*, 284.
[695] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 136.

tiksindiği eşya, nefsin tiksindiği iş ve haller"[696] anlamındadır. Kur'ân'da ve kelâm literatüründe hüsün ve kubuh, "iyilik-kötülük, dünya ve âhiret hayatı açısından fayda-zarar" olarak ifade edilmektedir.[697] Buradan hareketle hüsün ve kubhu "failin övülmeye ve veya yerilmeye layık kılan inanç, düşünce ve davranış" olarak tanımlamak mümkündür.[698]

Mutezile hüsün ve kubhu şu şekilde tarif etmektedir: "Yapılması aklen övülen şey iyi, kınanan şey ise kötüdür. Gücü yeten ve bilenin yapması gereken şey iyi, yapmaması gereken şey ise kötüdür."[699]

Mutezile'ye göre fiillerin, övgü (medih) ve yergi (zem), sevap (ödül) ve ikâb (ceza) gibi kavramlarla niteleyebilmek için bazı şartları taşıması gerekmektedir. Bu şartlardan biri, kötülenmeyi hak eden çirkin ya da övülmeyi hak eden güzel bir şey olması açısından fiile yönelik olması, diğeri de fiilin güzellik ya da çirkinliği bilmesi bakımından faile ait olmasıdır.[700] Çünkü failin, ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması için övgü ya da yergiyi hak eden fiili bizzat yapması gerekmektedir. Allah'ın insanları meşakkatli fiilleri yapmakla yükümlü tutması demek, bu fiillerin karşılığında onları mükâfatlandırmasının gerekliliği demektir. Bu da adaletin gereğidir. Eğer meşakkatli fiillerin karşılığında sevap olmazsa bu durumda Allah, zalim ve hikmetsiz iş yapan olur ki Allah da bundan münezzehtir.[701]

Mutezile iyi ve kötünün akıl yoluyla bilineceği ve bunlarla yükümlülüğün aklen zorunlu olduğu görüşündedir. Nitekim onlara göre akıl, Allah'ın varlığını ve birliğini bilme, adalet, iyiliği yapana teşekkür etme gibi fiillerin iyi; haksız yere adam öldürme, zulüm gibi fiillerin kötü olduğunu vahyin bildirmesine gerek yoktur. Çünkü fiillerde bizatihi güzellik ve çirkinlik mevcuttur.[702]

Mutezile, ahlak alanında aklî bilginin şeriat gelmeden önce geçerliliğini kabul etmekle birlikte vahyi gerekli görmektedir. Örneğin ibadetlerle ilgili hükümler böyledir. Onlara göre Allah'ın peygamberler yoluyla insanlara ulaştırdığı dini yükümlülük O'nun

---

[696] İsfehânî, *Müfredât,* 816.
[697] Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", XIX, *DİA,* s. 59, ss. 59- 63, İstanbul 1999.
[698] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 136.
[699] Bardakoğlu, Ali, "Hüsn ve Kubuh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, s. 60, ss. 59-75, Kayseri 1987.
[700] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse,* II, 496- 498; Aktepe, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaîd İlkesi", 160.
[701] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 498- 500; Öztürk, "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Va'd ve Vaîd Risâlesi", 188.
[702] Bulut, Zübeyir ve dğr. , "Hüsün ve Kubuh", *Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât),* Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 260-262.

insanlara bir lütfudur.[703] Mutezile, hüsün ve kubhun tespit ve tayininde akla büyük rol vermekle kalmayıp aklın buna göre vereceği karara uymanın gerekli olduğunu, bu ölçüyü sevap ve günahın tahakkuku için yeterliliğini savunmaktadır. Yani peygamberin daveti kendilerine ulaşmamış insanların, aklın iyi gördüğünü yapmalarının onlara vacip, kötü gördüğünü yapmalarının ise haram olduğunu, bu yolla ulaşılan bilginin uhrevi mesuliyet için yeterli olacağını ileri sürmüşlerdir.[704]

Mutezile, Allah'ın âhirette iyileri mükâfatlandırıp kötüleri cezalandırmasının, müstahak olmadığı halde bir salih kulun dünyada uğradığı ıstıraplara karşılık âhirette ona mükâfat vermesinin vacip olduğu; aksi takdirde Allah'ın adil olmayacağı görüşündedir.[705] Yani onlara göre Allah, insanları karşılıksız olarak cezalandırırsa ve suçları olmaksızın onlara acı verirse bu Allah hakkında zulüm olur. Çünkü onlara suçsuz oldukları ve cezayı hak etmedikleri halde zarar vermektir. Faydasız acı çektirmek hikmetsiz ve boş iştir.[706]

c. Büyük Günah Meselesi: Mutezile'nin büyük günah anlayışı, va'd ve vaîd, el-menzile beyne'l-menzileteyn ilkeleri ile ilişkilidir.

Daha önce de bahsettiğimiz üzere büyük günah işleyen bir kişiyi Hâricîler kâfir, Mürcie mümin, Hasan Basri ise münafık olarak görmekteydi. Hâricîler'in geneline göre büyük ve küçük günahlar için tövbe edilmesi gerekmektedir. Tövbe edilmeden giderlerse cehennemde ebedî kalıp[707] kâfirler gibi azap görürler.[708]

Şia'nın Zeydiyye koluna göre, Müslümanlardan büyük günah sahibi bir kimse tövbe etmeden önce ölürse ebedi olarak cehennemde kalacaktır.[709] Zeydiyye'nin büyük günah meselesiyle ilgili görüşü, Mutezile ile aynıdır. Büyük günah işleyen kimse tövbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalacaktır.[710] Hasan Basrî (v. 110/728)'ye göre, büyük günah işleyen ve tövbe etmeden ölen kişi azaba maruz kalacaktır.[711]

---

[703] Bulut ve dğr. , "Hüsün ve Kubuh", 262- 263.
[704] Bardakoğlu, "Hüsn ve Kubuh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî", 69.
[705] Çelebi, İlyas, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün ve Kubuh", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 16- 17, s. 79, ss.55- 90, 1998- 1999.
[706] Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 191.
[707] Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd*, 313; Nesefî, *Tevhidin Esasları*, 111; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı,* 103, 105, 108; Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, 89, 91; Kaplan ve dğr. *, Kelâm III Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât*, 58.
[708] Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi,*198-202; Tanrıbilir, Tarık ve dğr. , "Günahların Affı", Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât), Gece Kitaplığı Yay. , Ankara 2017, s. 62- 67.
[709] Gökalp, Yusuf, "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları",*Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, s. 100-101, ss. 55-93, Adana 2007.
[710] Kılavuz, *İman Küfür Sınırı,* 114.
[711] Watt, W.Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri,* çev. E. Ruhi Fığlalı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 96.

Mürcie, tövbe etmeden ölen bir kişinin, ister küçük ister büyük günah işlemiş olsun cehennemde ebedi kalmayacağı, zulümlerinin hakkı ondan alındıktan sonra cennete gireceği yönündedir.[712] Cebriyye, Allah'ın dilerse asilere ebedi olarak azap edeceğine, dilerse de böyle bir kimseyi affedip cennetine koyacağına inanmaktadır.[713]

Mutezile'ye göre büyük günah işleyen bir kimse, ne mümin ne kâfirdir, el-menzile beyne'l-menzileteyn (iki yer arasında bir yer)"dedir.[714] Allah va'dinden dolayı, kulunun yaptığı iyiliklere karşılık mutlaka mükâfat verir. Allah küçük günahları tövbeden önce, büyük günahları da tövbeden sonra affedecektir. Küçük günahlardan dolayı Allah kuluna azap etmez.[715] Çekeceği azap, kâfirinkinden daha hafif olur.[716] Mutezile'ye göre Allah'ın affediciliği kâfirler hakkında değil müminler hakkında olduğu hükmünde icma vardır.[717]

Mutezile, büyük günah işleyen tövbe etmeden öldüğünde bağışlanmanın mümkün olmadığını aklî delillere dayandırmaktadır. Onlara göre Allah, büyük günaha karşı azap etmezse ve affederse tehdit vadinden dönmüş ve haberinde yalancı çıkmış olur. Büyük günah işleyen kişi, günahından dolayı affedildiği takdirde, onun günahı ve tövbe etmemesi onaylanmış ve başkası da günaha teşvik edilmiş demektir.[718]

Mutezile aklî delillerin yanında naklî deliller de kullanmıştır. Onlara göre, *"Muhakkak fâcirler (günahkârlar) cehennemdedir"*;[719] *"Kim zerre miktarı hayır işlerse onu görür, kim zerre miktarı şer işlerse onu görür"*[720] ayetlerin bildirimi açıktır ve herhangi bir istisna ve özellik söz konusu değildir. Ayeti tahsis edecek bir durum olmadıkça, genel olan anlamını özele çevirmek gereksizdir ve istisna da yapılmaz. Vaîd hakkında gelen haberler, genel lafızlarla gelmiştir. Bundan dolayı da büyük günah işleyenin vaîd ayetlerinden istisnası caiz olmaz.[721]

Kâdî Abdülcebbâr'a göre vaîd hakkındaki ayetler umum ifade etmektedir. Ona göre *"Kim Allah'a ve Resulüne isyan eder ve O'nun çizdiği sınırları aşarsa; Allah onu*

---

[712] Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, 107.
[713] Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 198- 199.
[714] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, I, 34.
[715] Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd,* 313; Cürcânî, *Şerhu'l Mevâkıf*, III, 582, 592; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 566- 570, 636; Kılavuz*, İman Küfür Sınırı,* 108; Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, 109; Kaplan ve dğr. *, Kelâm III Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât*, 58.
[716] Şehristanî, *el-Minel ve'n-Nihal*, 47- 48.
[717] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 748- 750; Cürcani, *Şerhu'l Mevâkıf,* II, 590- 592; Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 226; Uludağ*, İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*, 362.
[718] Cürcani, *Şerhu'l Mevâkıf*, III, 574; Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd*, 310, 313.
[719] İnfitar 82/14.
[720] Zilzal 99/7- 8.
[721] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 570; Öztürk, "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Va'd ve Vaîd Risâlesi", 189.

içinde yerleşip devamlı kalacağı cehenneme atar"[722] ayetinde Allah âsileri ateşle cezalandıracağını ve orada ebedi olarak kalacaklarını haber vermiştir. Âsi kelimesi, fâsık ve kafiri de içine alan bir kavramdır. Bu nedenle onlara hamledilmesi gerekir. Eğer Allah onlardan birini kast edecek olsaydı ayet açıkça onu beyan ederdi. Bunu beyan etmemesi bizim dediğimize delalet etmektedir. Eğer Allah bu ayetle fâsık değil de kâfir kast edilmiş olsaydı "O'nun sınırlarını aşan" ifadesi yalnızca kâfirler hakkında olur ve bu durumda fâsık Allah'ın sınırını aşmamış olurdu.[723]

Mutezile va'd ve vaîd ilkesini Allah'ın adaleti ile ilişkilendirerek, Allah'ın itaatkârı ödüllendirmesini, günahkârı da cezalandırmasını Allah'a vacip olarak görmektedir. Bu anlayışın affetmek büyüklüğün şanındandır sözüne ters düştüğünü söylemek mümkündür.

3.7.2. Mâtürîdî'nin Va'd ve Vaîd Anlayışı

Va'd ve vaîd konusunu, Mâtürîdî'de adalet, hüsun kubuh ve büyük günah başlıkları altında ele almaya çalışacağız.

a. Adalet Meselesi: Mâtürîdî'ye göre zulüm ve hikmetsizlik çirkin, adalet ve hikmet ise güzeldir. Bir şey bir konumda hikmet, başka bir konumda sefeh, yine bir konumda adalet iken başka bir konumda zulüm olabilir. Allah'ın bilgisizlik, zulüm ve sefeh gibi olumsuz vasıflarla nitelendirilmesi söz konusu değildir. Allah'ın fiillerindeki bu iki zıt kavramın ayırt edilmesinde temel problem beşerî cehalettir. Bu nedenle ferdin kendi düşüncesine göre bir şeyin hikmet veya sefeh, adalet veya zulüm olduğuna hükmetmesi her zaman isabetli olmayabilir.[724] Nitekim Allah insanın aklına, doğruluk ile adaleti güzel ve değerli; zulüm, haksızlık ve yalanı ise çirkin ve değersiz göstermiştir. Bu niteliklerin nasıllığını tespit etmede akıl ilahî emir ve yasağı, bunun doğal bir sonucu olarak da mükâfat ve cezayı zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle ulûhiyet makamının adaleti de kişinin yaptığı kötülüğü misliyle cezalandırmaya mukabil işlediği

[722] Nisâ 4/14.
[723] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse,* II, 560; Aktepe, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaîd İlkesi", 163.
[724] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 277.

iyiliğin sevabını arttırmakla gerçekleşir. Çünkü övgüye sahip bulunan Allah, iyiliğe on katıyla kötülüğe ise misliyle karşılık vereceğini haber vermiştir.[725]

Mâtürîdî'ye göre işlenen bir günahın dünyevî bir cezası mümkünse günahkâr bir insan bu cezayı dünyada çekerek âhiretteki azabından kurtulmaktadır. Böyle bir ceza günahın bedeli, o yolla elde edilen faydanın karşılığı olarak kabul edilmekte, tövbe ve istiğfar mahiyeti de taşımaktadır.[726] Nitekim Mâtürîdî dinin koyduğu had ve kısas cezalarının, günahlara keffaret olduğu görüşündedir.[727]

Mâtürîdî'ye göre Allah cezada misliyet ve adaletle hükmedeceğini vaat etmektedir. Bu durumda dünyada verilen ceza işlenen günahın misli olmaktadır. İnsana âhirette de ayrıca ceza verilmesi durumunda bu misliyet ve adalet esasının bozulması demektir.[728]

Mâtürîdî'ye göre işlenen günah nedeniyle bu dünyada verilen ceza iki türlüdür.

a. Kısas,[729] elin kesilmesi,[730] oruç,[731] hastalalık, açlık[732] gibi bedenî ceza.

b. Diyet vermek, köle azad etmek,[733] fidye vermek,[734] on veya altmış fakiri doyurmak,[735] on fakiri giydirmek[736] gibi malî ceza.[737]

Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın yararlı davranışlar için vereceği mükâfatı lütuftur. Âhiretteki mükâfat ilahi lütuf olarak kalır. Mükâfatını da şu ayetle kat kat arttırır: *"Kim Allah'ın huzuruna bir iyilikle gelirse ona on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır."*[738] Burada Allah, kötülük ve günah konusunda hikmetin gerektirdiği denk bir cezadan bahsetmiş, iyiliğin mükâfatını ise lütufkârlığın gerektirdiği katlanma ile tespit etmiştir. Çünkü mükâfatlandırmada hareket noktası lütufkârlıktır.[739]

Mâtürîdî'ye göre Allah hikmeti gereği günaha misliyle ceza karşılığı verir. Şirkin dışında büyük günah işleyen bir kişide, azap korkusu, Allah'ın rahmetini umma

---

[725] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 279; Akbaş, Hamdi- Sadıker, Ömer, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaîd Ekseninde İlahi Adalet", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi,* 3/2, s. 490, ss.485-492, 2018.
[726] Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, 110.
[727] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 456.
[728] Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, 111.
[729] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 351- 352; bkz. Bakara 2/178.
[730] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 227- 228; bkz. Mâide 5/38.
[731] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 413; bkz. Bakara 2/196.
[732] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 307; bkz. Bakara 2/155.
[733] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 339; bkz. Nisâ 4/92.m
[734] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 377- 378; bkz. Bakara 2/184.
[735] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XV, 28; bkz. Mücâdele 58/4.
[736] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 315- 316; bkz. Mâide 5/89.
[737] Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, 111.
[738] En'âm 6/160.
[739] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 128-129.

ve keremine güvenme hissi gibi birtakım duygular oluşmaktadır. Böyle bir kimsenin yaptığı iyiliğin sağlayacağı yarardan mahrum bırakılıp günahlarından dolayı sürekli azap görmesi doğru değildir.[740] Bu, Allah'ın adaletine ve misliyle ceza vermesine aykırıdır.

Mâtürîdî'ye göre, hiçbir kimse başkasının günahını yüklenmez, dünyada ve âhirette başka bir kimsenin yerine cezalandırılmaz.[741] İnsan dünyada işlediği kötü amele göre ceza; hayırlı ve itaatkâr davranışta bulunduğu için de mükâfat görecektir.[742] Kişinin yaptığı her amel cennete girmesine yarıyorsa mutlu, yaptığı her amel cehenneme girmesine sebep oluyorsa bedbaht olacaktır.[743] Günahkâr bir kişi cehennemde ebedi olarak azap görmez.[744] Günahkâr bir kişiyi Allah *"Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder"*[745] ayetinde ifade ettiği üzere ister affeder, isterse günahına denk gelecek miktarda azap eder.[746]

Mâtürîdî'ye göre, insan, âhirette dünyada iken işlemiş olduğu hayırları, kötülükleri yazılı bir şekilde önünde bulacaktır. Kur'ân'da yer alan "*Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir"*[747] ayetinde görüleceği üzere, kâfir dünyada yaptığı kötülüklerin karşılığını âhirette görecek, dünyada iken işlemiş olduğu hayrın karşılığını görmeyecektir. Eğer Mümin ise iyi amellerinden eksiltme olmayacaktır.[748]

Mâtürîdî'ye göre Bakara Sûresi 217,[749] Enfâl 3 Sûresi 8,[750] Furkan Sûresi 70[751] ve Zilzal Sûresi 7- 8.[752] ayetleri dünyada küfür içinde olan bir kişinin işlediği hayrın karşılığını, âhirette görmeyeceğinin delilidir. Ona göre kâfirin dünyada yaşadığı sürece yaptığı iyiliklerden faydalanması umulur. Eğer ömrünü küfür içinde geçiren bir kimse, hayatının sonunda iman ederse, Allah, küfür halinde iken işlemiş olduğu büyük

---

[740] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 468-470.
[741] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VIII, s. 270; bkz. İsrâ 17/15.
[742] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IX, 70-71; bkz. Kehf 18/29.
[743] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VII, 263- 264; bkz. Hûd 11/105.
[744] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 266; bkz. Hûd 11/107.
[745] Âl- İmrân 3/129; Nisâ 4/10, 48.
[746] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 456; III, 43, 230.
[747] Âl- İmrân 3/30; Kehf 18/49.
[748] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IV, 317-318; IX, 95.
[749] "İçinizden bazıları dininden dönüp küfür halinde ölürse, böylelerinin işledikleri bütün ameller dünyada da âhirette de boşa gider."
[750] "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir."
[751] "Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir."
[752] "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim zerre miktarı şer işlerse onu görür."

günahları bağışlar ve onlardan dolayı kişiyi sorguya çekmez. Allah dilerse geçmişte yaptıklarından dolayı pişman olup iman edince kişinin önceki fiillerini sevaba çevirebilir.[753]

Mâtürîdî'ye göre şirk, hem nassla hem de akıl açısından en büyük günahtır. Şirkin cezası ebedi cehennemde kalmaktır. Küfür, içten bağlanılan, sonsuza kadar sadakat gösterilen bir durumdur. Bu nedenle cezası ebedi olacaktır. Küfür zatı bakımından çirkin olup küfre bağlı olarak cezanın kalkması ve affedilmesi hikmet açısından isabetli değildir. Diğer günahların ise yasak oluşlarının kalkması ve onlara ceza uygulamaması aklen mümkündür.[754] Mâtürîdî, inkâr edenlerin mallarının ve çocuklarının, onları azaptan kurtarmayacağı görüşündedir.[755] Mâtürîdî *"İnkâr yolunu tutup ayetlerimiz yalanlayanlara gelince, onlar arada ebedi kalacaklardır"*[756] ayetini delil göstererek kâfirlerin cehennemde ebedi kalacaklarını ve azaplarının şiddetli olacağını,[757] eğer böyle bir kimse tövbe edip İslâm'a girerse Allah'ın onu bağışlayacağını[758] ifade etmiştir.

b. Hüsün ve Kubuh Meselesi: Mâtürîdî'ye göre nesneler, güzel ve çirkin olma yönünden zatı gereği güzel veya çirkin, şartlara ve duruma göre güzel veya çirkin ya da insan tabiatında güzel veya çirkin, insan aklında güzel veya çirkin olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Yani hüsün ve kubuh insanın ya aklından ya da eşyanın tabiatından kaynaklanmaktadır. Aklın iyi ve kötü gördüğü şey ile tabiatın iyi ve kötü gördüğü şey aynı ya da farklı olabilmektedir. Aklın güzel gördüğü bir şey, durumdan duruma değişmez. Fakat aklın güzel gördüğünü tabiat çirkin görebilmektedir. Bu sebeple tabiata göre ortaya çıkan güzel ve çirkin olan şey, çeşitli dış faktörler nedeniyle değişebilmektedir.[759]

Mâtürîdî, Allah'ın canlılar içinde insan türünü kendisini tanımakla mümtaz kıldığını ve onun aklına her güzel (hasen) olanı güzel telakki etme ve her çirkin olanı çirkin görme yeteneği verdiğini savunmuştur. Mâtürîdî'ye göre akıl fiillerin güzel veya

---

[753] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 422; *Te'vîlât Tercümesi*, II, 30-31; V, 318-319; VI, 233-234; X, 316-317; XIII, 390; XVII, 318-319.
[754] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 468-470.
[755] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 438; bkz. Âl- İmrân 3/116.
[756] Bakara 2/39.
[757] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, I, 138.
[758] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 196; bkz. Mâide 5/18.
[759] Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün ve Kubuh", 69; Bulut ve dğr. , "Hüsün ve Kubuh", 270-271.

çirkin oluşunu anlayacak durumdadır.[760] Fakat toplumda yaşanılan bazı olaylar, insanın ruhî ve fizikî şartları aklın doğru karar vermesini engelleyebilmektedir. Bu yüzden insanların şüpheye düştüğü konularda, Allah'ın peygamber göndermesi bir ihtiyaç, akıl için bir yardım ve hatırlatmadır.[761] Bu yüzden Allah peygamberler göndererek aklın yetersiz kaldığı konularda bilgiler vermiştir.[762]

Mâtürîdî insanların Allah'ın varlığını ve birliğini akıl yürütme yoluyla bilme imkânına sahip bulundukları ve dolayısıyla dini bir davete muhatap olmasalar da bu hususta yükümlü ve sorumlu oldukları görüşündedir.[763] Ona göre Allah *"Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz"*[764] ayetiyle peygamber gönderilmediği sürece insanların işlediği günahlardan dolayı sorumlu tutulmayacağını ve bunlardan dolayı cezalandırılmayacağını bildirmektedir.[765] Fakat insanların gerçekleri düşünerek, araştırma ve eğitim yoluyla bilmelerine, kendilerine peygamber gönderilmesine rağmen inkâr ve inatlarında ısrar ettikleri zaman böyle bir kişinin cezası[766] yeryüzünden kazımak ve onu helak etmektir.[767]

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın iyiliği emredip kötülüğü yasaklamasıyla bilinen ahlakî fiiller mevcuttur. O, insana zararlı olanı yasaklamış, yararlı olanı ise emretmiştir. İnsan zararları ve yararına olan nimetleri ancak akıl yoluyla bilmektedir. Bu nedenden dolayı insanın aklını kullanması zorunludur. Allah, aklın gösterdiği doğru yolu seçenlere sevap, heva ve heveslerini aklî doğruya tercih edenlere de ceza vermeyi va'd etmektedir.[768]

c. Büyük günah meselesi: Hâricî ve Mutezilî anlayışının aksine Mâtürîdî'ye göre şirkin dışında küçük ve büyük günah işleyen kimseye, kendisinde bulunan iman vasfından dolayı mükafat verilecektir. Fakat şirkin var olması halinde, kişi işlediği hayrın karşılığını ve mükâfatını görmez. Küfür halinde iken işlediği bir şerrin cezasını, iman ettikten sonra görmeyecektir.[769] Mâtürîdî buna şu ayetleri delil göstermektedir:

---

[760] Öztürk, "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Va'd ve Vaîd Risâlesi", 192; Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 251.
[761] Özcan, Hanefi, *Mâtürîdî'de Dînî Çoğulculuk*, MÜİFVY, İstanbul 2015, s. 79-80; Bulut ve dğr. , "Hüsün ve Kubuh", 268.
[762] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi,* 227-229.
[763] Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün ve Kubuh", 80.
[764] İsrâ 17/15.
[765] Mâtürîdî, *Te'vîlât Terecümesi*, VIII, 270-271.
[766] Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân-Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Yayımlanmış Doçentlik Tezi), 118-119.
[767] Mâtürîdî, *Te'vîlât Terecümesi*, V, 237; bkz. En'âm 6/131.
[768] Bulut ve dğr. , "Hüsün ve Kubuh", 268-269.
[769] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 422-423, 480-481; *Te'vîlât Tercümesi*, IV, 37-38; VI, 233; Bebek, *Mâturîdî'de Günah Problemi*, 136.

"Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de…"[770] *"İnkâr edenlere tutumlarından vazgeçerlerse geçmiş günahların bağışlanacağını söyle"*[771] *"Ancak tövbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar müstesna, Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir."*[772]

Mâtürîdî'ye göre şirkin dışındaki günahlar için cehennemde ebedîyen kalış söz konusu değildir. Çünkü insan yaratılışı gereği inandıkları dinden çıkmalarına sebep teşkil edecek davranışlardan nefret eder. Dinlerini benimseyiş şekilleri ister taklide dayansın, ister aklî istidlalle, ister mucizeye dayansın değişmez.[773] Bu yüzden de böyle bir kimse ebedi cehennemde kalmaz. Bir mümin tövbe etmeden ölürse, dünyevî ceza görmemiş ve şefaate nail olmamışsa, cehennemde günahları kadar ceza çeker ve sonunda cennete girer.[774]

Mâtürîdî'ye göre küçük günah işleyen kimse iman vasfından çıkmadığı gibi imanın devamı halinde de cehennemde ebedi kalmayacaktır. Nitekim *"Zerre miktarı hayır işleyen onun karşılığını görür"*[775] ayeti Allah'ın ilahi beyanında yer alan vaadden caymayı gerektirir.[776] Küçük günahları şirk kabul etmek ve bunların karşılığının ebedi cehennem olduğunu iddia etmek doğru bir düşünce değildir. Çünkü hiçbir günahın Allah tarafından tövbesiz bağışlanmayacağını söylemek Allah'ın afüv, gafûr ve kerîm sıfatlarını ortadan kaldırmak demektir.[777]

Mâtürîdî'ye göre, küfründe inat edenin cezası, cehennemde ebedî kalmak iken,[778] büyük günahlara verilecek cezanın miktarı ayetlerde açıklanmamıştır. Allah'ı inkâr eden, O'na ortak koşanların durumu ile büyük günah işleyenin durumu birbirinden farklıdır. Müminin, dinin temel konularındaki sarsılmaz inancı, kendisini bir taraftan Allah'ın yasakladığı şeyleri işlemekten endişeye sevk etmekte, diğer taraftan O'nun ümit verici beyanlarına bel bağlamaya da özendirmektedir. Kişide günahtan önce var olan bu inanç, ondaki günahın örtülmesi ve silinip ortadan kaldırılması için yeterli olmaktadır. Dolayısıyla imanı olan bir kişinin itaatsizliği yüzünden işlediği günah, müşrik ve inatçının işlediği günah gibi değildir. Buna bağlı olarak böyle bir kimsenin cehennemde ebedi kalması da adil değildir.[779] Günahkâr bir mümin, işlediği günahtan

---

[770] Nisâ 4/110.
[771] Enfâl 8/38.
[772] Furkân 25/70.
[773] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 472; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 227.
[774] Rudolpf, Ulrich, *Mâturîdî,* çev. Özcan Taşçı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 532-533; Bebek, *Mâturîdî'de Günah Problemi*, 103.
[775] Zilzal 99/7.
[776] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 420.
[777] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 424.
[778] Mâtürîdî, *Te'vilât Tercümesi*, II, 29.
[779] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 438-440.

dolayı cezaya çarptırılırsa günahı kadar azap çeker daha sonra cennete girer.[780] Cennet ehli lütuf ve ihsan olarak cennette ebedi kalacak,[781] oradaki nimetler de yok olmayacaktır.[782]

Mâtürîdî'ye göre, mükellefi yaratan Allah ona birçok nimet vermiştir. Nimete teşekkür etmek aklın gereğidir. Allah emir ve nehiy yoluyla teşekkürün yerine getirilmesini ister. Allah özendirmesinde ve sakındırmasında (va'd ve vaîd) kendisinin yüceltilmesine teşvik ve hafife alınmasından uzaklaştırma hikmetine de yer vermiş olabilir. Allah'ın mükâfatı sonsuz, küfür de isyanın doruk noktası olduğu için cezası sonsuzdur. Va'd ve vaîd olmazsa emri yerine getirmenin sağlayacağı yararla ona karşı çıkmanın doğuracağı zarar ortadan kalkar ve yaratılanlara ait davranışın bir anlamı kalmazdı. İtaat edene yönelecek bir yarar, karşı çıkana da dokunacak bir zarar söz konusu olmayınca emirle nehyin bir anlamı kalmaz. Çünkü bunların her ikisi de çıkaranlarının faydasına yönelik değildir. Bu nedenle va'd ve vaîd hikmet açısından gereklidir. Emir ve nehiy yönteminde nefsi itaate zorlama ve insan tabiatını hoşlanmadığı erdemlere sevk etme vardır. Nefis, insan tabiatının hoşlanmadığı durumlardan kaçar. İmtihan dünyasında yaşayan insanın va'd ve vaid ilkesini hatırlamaktan başka bir ihtimal yoktur.

Va'd ve vaîd ilkesini benimseyen mükellef için nefsin arzu ettiği şeylerden uzak durmak, büyük güçlüklere göğüs germek önemli bir problem olmaz. İnsan, yaratılış türü olarak sonucunun yararı umulmayan veya zararından sakınılmayan bir fiili işlemeyi manasız bulur. İnsanın davranışları yarar-zarar ilişkisiyle irtibatlandırılmalıdır ki bu da Va'd ve vaid yönteminin sağlayacağı bir olgudur. İnsan seçenek ve tercihleri açısından farklı olduğuna göre akıbetleri de farklı olacaktır.[783]

Mâtürîdî'ye göre, Allah birçok iyiliğe, büyük günahlardan kaçınmaktan söz etmeden mutlak manada mükâfat va'dinde bulunmuş, birçok kötülüğe de genelleme konumunda azap uyarısı yapmıştır. Mutezile vaîd ayetlerinin umum konumuna uygun olduğunu söylemiştir. Zira bu yöntem af, rahmet türünden olmak üzere ilahî sıfatlara daha uygun düşmektedir. İlahî rahmet ve af hem küçük hem de büyük günahlar içindir.[784]

---

[780] Mâtürîdî, *Te'vilât Tercümesi,* I, 196.
[781] Mâtürîdî, *Te'vilât Tercümesi,* VII, 267; bkz. Hûd 11/107-108.
[782] Mâtürîdî, *Te'vilât Tercümesi,* VIII, 51.
[783] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 127-128.
[784] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 442-443.

Sonuç olarak Mâtürîdî, va'd ve vaîd ilkesi gereği, günahkâr bir müminin tövbe etmeden ölmesi durumunda cezalandırılmasını Allah'ın adaletiyle, affedilmesini ise lütfuyla değerlendirmektedir. Mâtürîdî'nin kâfirin küfründen dolayı ebedi cehennemde kalacağı, günahkâr müminin ise imanından dolayı cehennemde ebedi olarak kalmayacağı fikri Kur'ân'daki va'd ve vaîd ayetlerine dayanmakta ve onlara daha uygun görünmektedir.

3.8. Şefaat Vesilesi İle Af Edilmek

Şefaat sözlükte, "tek olan bir şeyi dengi ve benzeriyle çift hale getirmek birinin önüne düşüp işini görmek, birinin bağışlanması için af dilemek" anlamlarındaki şef (شفع) kökünden türemiş olan bir kelimedir.[785]

Şâfi ve şefi' kelimeleri, "aracılık eden, şefaatte bulunan" kimse için kullanılmaktadır.[786] Terim olarak ise günahkâr müminin affedilmesi, günahı olmayanların ise derecelerinin yükseltilmesi için izin verilen kimselerin, aracılık yaparak ve dua ederek Allah'ın bağışlamasını istemektir.[787]

Kelâm ekolleri şefaatin varlığını kabul etmişler. Fakat şefaatin kimlere olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Haricîler ve Mutezile, büyük günah işleyen bir kişinin tövbe etmeden ölmesi durumunda şefaate nail olmayacağını söylemektedir.[788]

Şia'dan İsnâaşeriyye'ye göre, şefaat yetkisi Allah'a ait olup şefaatçiler Allah'ın izniyle şefaat edebilir. Büyük günah işleyen bir kimse, Allah'ın rahmetiyle ve şefaatçilerin şefaatiyle bağışlanacaktır. Kıyamet gününde Hz. Peygamber ümmetinden büyük günah işleyenlere, Hz. Ali ve diğer imamlar ise taraftarlarının günahları için şefaat edecektir. Büyük günah işleyen bir kimsenin şefaatten yararlanabilmesi için günahında ısrar etmemesi gerekmektedir. Şefaate erişebilmek ise ancak şirke bulaşmamış imanla mümkündür.[789]

---

[785] İsfehânî, *Müfredât,* 555-556; Alıcı, Mustafa, "Şefaat", *DİA*, XXXVIII, s. 412, ss. 412-415, İstanbul 2010.
[786] Şık, İsmail-Karagöz, Nail, "Ahiret Hayatı", *Kelâm IV (Sistematik Kelâm II /Nübüvvet- Meâd),* Araştırma Yayınları, Ankara 2016, s. 217.
[787] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 289-290.
[788] Nesefî, *Tevhidin Esasları,* 372-373; Şık- Karagöz, "Ahiret Hayatı", *Kelâm IV (Sistematik Kelâm II /Nübüvvet- Meâd),* 221; Yüksel, *Sistematik Kelâm*, 211.
[789] Akay, Akif*, İslâm İnancında Şefaat*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 311.

Mutezile'den Kâdî Abdülcebbâr'a göre, Hz. Peygamber'in ümmetine şefaat edeceği hususunda ihtilaf yoktur. Fakat şefaatin kimlere olacağı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Kâdî Abdülcebbâr, şefaatin büyük günah işleyenler (fâsık) için değil, müminler için olacağını şu ayetlerle delillendirmektedir: "*Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez."*;[790] *"Zalimlerin ne sıcak bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır."*[791] Kâdî Abdülcebbâr, Hz. Peygamber'in *"Şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir"* hadisini delil gösteren Ehl-i Sünneti eleştirmektedir. Çünkü ona göre bu hadisin sıhhat derecesi kesinleşmediği gibi, sahih olsa bile Hz. Peygamber'den âhâd yolla nakledilmiştir. Bu hadisi Kâdî Abdülcebbâr, "tövbe ettikleri zaman şefaat ancak büyük günah işleyenler içindir" şeklinde yorumlamıştır.[792]

Mutezile'ye göre şefaat, büyük günah işlemeyen, büyük günah işlemişse de bundan dolayı tövbe eden kişi için mümkündür.[793] Onlar şefaate, tövbe edenlerin mükâfatlarının artması ve müminin cennetteki makamının yükseltilmesi olarak bakmaktadır.[794] Çünkü onlara göre Allah'ın büyük günah işleyeni cehennemle tehdit etmektedir. Bu yüzden Allah'ın va'dinden dönmesi ve verdiği haberin yalan çıkması mümkün değildir. Hiçbir kimsenin şefaat etme yetkisi yoktur. Her bir kişi sâlih amelleri karşılığında sevap, kötü amelleri karşılığında ise ceza alacaktır.[795]

Ebû Hanîfe, peygamberlerin şefaatini hak olarak görmekte[796] ve Hz. Peygamber'in şefaatinin büyük günah işleyen her mümin için gerçek olduğunu söylemektedir.[797]

Eş'arî şefaati, "cezayı hak edenden cezanın kaldırılması veya birine va'd etmediği bir şeyi ona fazladan vermesidir" şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre şefaat, Allah'ın emri ve iznine bağlıdır, Hz. Peygamber'in şefaati büyük günah işleyenler içindir.[798] Hz. Peygamber ancak Allah'ın razı olduğu kimse için şefaat edebilecektir.[799]

---

[790] Bakara 2/48.
[791] Mü'min 40/18.
[792] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usuli'l- Hamse*, II, 604, 606, 608.
[793] Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 339; Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*, 362.
[794] Cürcânî, *Şerhu'l Mevâkıf,* III, 94.
[795] Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, 109.
[796] Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde)*, 57.
[797] Ebu Hanife, *el-Vasiyye (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde)*, çev. Mustafa Öz, . MÜİFVY, 2018 İstanbul, s. 68.
[798] Eş'arî, *Dinin İnanç Esasları*, 101.
[799] Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* III, 592; Halîf, Fethullah, "Mâturîdî ve Eş'ari Mezhepleri Hakkında Bir Tetkik", *Diyanet Dergisi*, 2, s. 109, ss. 101-115, Ankara 1975.

Kâdı Ebû Bekr el-Bâkıllânî, büyük günah işleyen kimse için şefaati kabul etmeyen Mutezile'yi eleştirmiş ve buna karşılık onlara Hz. Peygamber'in şefaatine, *"Şefaatimi ümmetimden büyük günah sahipleri için sakladım"* hadisini delil olarak göstermiştir. O, şefaatin kâfir için değil, büyük günah işleyen kişi için olacağı görüşündedir. Bâkıllânî, büyük günah işleyenin şefaatten yararlanamayacağına dair zikredilen *"Şefaatim ümmetimden büyük günah sahiplerine ulaşmaz"* hadisinin sabit olmadığını ifade etmiştir.[800]

Mâtürîdî'ye göre şefaat, birinin bağışlanması için Allah'a dua etmek, herhangi bir kimse için hayır duada bulunmak, bir Müslümanın ihtiyacını gidermek anlamlarına gelmektedir. Allah peygamberlere hem kendileri hem de müminler için dua ve istiğfarda bulunmalarını emretmiştir. Peygamberlerin müminler için istiğfarda bulunmaları onların şefaat etmesi anlamına gelmektedir.[801]

Mâtürîdî'ye göre şefaat günahkâr kimse içindir ve müminin günahı konusunda şefaatte bulunmak, onun kötü hal ve amelini düzeltmesine vesile olur. Kişi ölünceye kadar işlemiş olduğu itaatler ve iyilikler sayesinde şefaate hak kazanacaktır.[802]

Mâtürîdî şefaati, şefaati-i hasene (iyi) ve şefaat-i seyyie (kötü) diye iki kısımda ele almıştır. Ona göre iyi şefaat, Allah'ın insanları bağışlaması ve onlara rahmet etmesi için Allah'a dua etmek, bir Müslümandan zulmü gidermeye çalışmak, insanlara iyilikte bulunmak ve iyiliğe vesile olmaktır. Mâtürîdî, bunu Arapların "Hayra vesile olan hayır yapmış gibidir" sözüyle ifade etmiştir. Yani başkasına hayır işlemede yol gösteren bir kişi, hayır yapan kişi kadar sevap kazanır. Kötü şefaat ise bir kişiye kötülüğü için lanet etmek ve ona azap duasında bulunmak, kötülük yapmak ya da kötülüğe vesile olmaktır. Kötülüğe teşvik eden bir kişi, kötülük yapan kişi kadar günah kazanır. Mâtürîdî iyi şefaatle ilgili görüşlerini desteklemek için aşağıdaki hadislere yer vermiştir:

"Allah sıkıntıya düşene yardım etmeyi sever."

"Dilin sadakasından daha üstün bir sadaka yoktur. Dilin sadakası şefaattir, sen onunla iyilik ve ihsanı kardeşine ulaştırırsın, ondan hoş olmayan şeylerin ağırlığını uzaklaştırırsın, onun aracılığıyla kanın akmasını durdurursun."[803]

"Her iyilik sadakadır."[804]

"Hayra öncülük eden onu yapan gibidir."[805]

---

[800] Yüksel, *Sistematik Kelâm*, 213.
[801] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 475-476; Ak, *Hanefî- Mâturîdî Âlimlerine Göre Şefaat Kitabı*, 59.
[802] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 179-180; *Tevhîd Tercümesi*, 475.
[803] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 314-315.
[804] Müslim Zekât 16 (667).

3.8.1. Şefaat İle İlgili Naklî Deliller

Mâtürîdî, şefaatin hak ve sabit olduğu ile ilgili çok sayıda ayet ve hadisi delil olarak göstermiştir.[806]

3.8.1.1. Şefaatin Allah'a Ait Olmasıyla İlgili Ayetler

Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'da yer alan *"Yoksa onlar Allah'tan başkasını şefaatçiler mi edindiler? De ki: Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi (şefaatçi edineceksiniz)?"*[807] ve *"Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir"*[808] ayetleri, şefaat iznini verme yetkisinin sadece Allah'a ait olduğunu göstermektedir. Allah'ın şefaat etmesine izin verdiği kimselerin dışında Allah'tan başka şefaat edecek yoktur.[809]

Mâtürîdî, *"O'nsuz size ne bir dost ne bir şefaatçi bulunur"*[810] ayetinde geçen "şefî" kelimesini şefaat eden anlamında kullanmıştır. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın şefî olması, âhirette inananları azaptan kurtarması, onlara fayda sağlamasıdır. Aynı zamanda ayet, şefaat etme yetkisinin yalnızca Allah'a ait olduğunun delilidir.[811]

3.8.1.2. Şefaatin Allah'ın İznine Bağlı Olmasıyla İlgili Ayetler

Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'da yer alan *"O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz"*[812] ayeti, Allah'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimselerin, günahkâr müminlere şefaatçi olabileceğini göstermektedir.[813]

Mâtürîdî'ye göre *"İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir ki?"*[814] ayeti, Allah'ın izni olmadan şefaate cüret edecek birinin olmayacağını göstermektedir.[815]

---

[805] Tirmizî İlim 14 (2670).
[806] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 475.
[807] Zümer 39/43.
[808] Zümer 39/44.
[809] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XII, 367- 368; IX, 314, 359; XI, 92.
[810] Secde 32/4.
[811] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XI, 304; XII, 88.
[812] Tâhâ 20/109; bkz. Meryem 19/87.
[813] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IX, 226, 314.
[814] Bakara 2/255.

Mâtürîdî'ye göre *"Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz"*[816] ayeti, Allah'ın izin verdiği kimselerin dışında başkasının şefaat edemeyeceğini göstermektedir.[817]

Mâtürîdî'ye göre *"Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat etmezler."*[818] Ayetinde 'Allah'ın razı olduğu kimse' mealindeki beyan, şefaat edecek kişilerle alakalıdır. Ancak dinî ve amelî bakımdan Allah'ın kendisinden razı olduğu kimselere şefaat izni verildiğini göstermektedir.[819]

3.8.1.3. Şefaat Etmesine İzin Verilenler

Kur'ân'ın ilgili ayetlerinde Allah'ın izin ve dilemesiyle şefaat edecek zümrelerden bahsedilmektedir.[820] Bu zümreler, Hz. Peygamber, diğer peygamberler, melekler ve sâlih müminlerdir.

a. Hz. Peygamber

Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'da yer alan *"Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nafile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabb'in seni övülmüş bir makama yükseltsin"*[821] ayetindeki 'Makâm-ı Mahmûd' ifadesi Hz. Peygamber'in ümmetine ve onlardan asi olanlara şefaat edeceğinin göstergesidir.[822]

Mâtürîdî, *"ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"*[823] ayetinde Hz. Peygamber'in insanlara ve cinlere rahmet olmasını üç açıdan yorumlamıştır: Birincisi, ümmeti ona uyduğu zaman kurtuluşa erer, dünya ve âhirette onun sayesinde şeref ve saygınlık kazanır. İkincisi, Müslümanların başına gelecek azabın ertelenmesi bir rahmettir. Üçüncüsü, âhirette ümmetinden büyük günah işleyenlere şefaat etmesidir.[824] Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber'den nakledilen *"Şefaatim ümmetimde büyük günah sahiplerine nail olacaktır"*[825] ve *"Şefaatim büyük günah işleyenler içindir"* hadisleri,

---

[815] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 179.
[816] Sebe 34/23.
[817] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XI, 473.
[818] Enbiyâ 21/28.
[819] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IX, 359.
[820] Bkz. Tâhâ 20/109; Nebe' 78/38.
[821] İsrâ 17/79.
[822] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VIII, 377.
[823] Enbiyâ 21/107.
[824] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IX, 436.
[825] Ebû Dâvûd, Talâk 65 (1).

büyük günah işleyen kişi için şefaatin hak ve sabit olduğunu göstermektedir. [826] Yine *"Müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar olanlara mağfiret edilir"*[827] hadisi de ezan sesinin ulaştığı yere kadar olan bölgede yaşayanlara Hz. Peygamber'in şefaat edeceğini göstermektedir.[828]

Mâtürîdî'ye göre *"Onları affet, onların bağışlanmasını dile"*[829] ve *"O halde bazı işlerini görmek için senden izin isterlerse, içlerinden dilediğine ver ve onlar için Allah'tan bağışlanma dile"* ayetlerinde Hz. Peygamber'e hem kendi günahı hem de müminlerin günahı için af dilemesi emredilmiştir. Hz. Peygamber'in, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'in yapmış olduğu dualar gibi ümmetine bağışlanma talebinde bulunması, ona şefaat etme yetkisinin verilmesi demektir. Hz. Peygamber'in Allah'ın emrini yerine getirmesi durumunda duasının kabul edilmemesi caiz değildir.[830]

Mâtürîdî'ye göre *"Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı"*[831] ayeti günahkârlar için Hz. Peygamber'in istiğfar etmesi yani onlara şefaat etmesi, tövbelerinin kabul edilmesinde bir vesile olmaktadır.[832]

b. Diğer Peygamberler

Mâtürîdî'ye göre *"O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler"*[833] ayeti, peygamberlerin müminler için bağışlanma dilediklerini göstermektedir.[834]

Mâtürîdî'ye göre *"Rabb'imiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"*[835] ve *"Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla"*[836] ayetlerinde Hz. Nuh'un ve Hz. İbrahim'in müminler ve anne babalarının bağışlanmaları için yaptıkları dualar, peygamberlerin onlara şefaatte bulunacaklarının delilidir.[837]

---

[826] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 170.
[827] Ebû Dâvûd, Salât 31 (315).
[828] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XIII, 80.
[829] Âl-i İmrân 3/159; en-Nûr 24/62.
[830] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 508- 509; X, 242.
[831] Nisâ 4/64.
[832] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, III, 272.
[833] Mü'min 40/7.
[834] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XIII, 22.
[835] İbrahim 14/41.
[836] Nûh 71/28.
[837] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 545; IX, 191; XIII, 22.

c. Melekler

Mâtürîdî'ye göre *"Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler başka"*[838] ayeti meleklerin Allah'ın dilediği, sözünü ettiği ve belirttiği kimse için şefaat edebileceğinin delilidir.[839]

Mâtürîdî'ye göre "*Melekler de Rabb'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar"*[840] ayeti meleklerin müşrikler için değil yalnızca müminlerin günahlarının bağışlanması için istiğfar dilediğinin delilidir. Burada meleklerin talebi, onların bağışlanmasını sağlayacak tevhidi ve hidayeti istemeleri anlamına gelmektedir. Ancak bu sayede günahkâr bir kimse, imanı sayesinde bağışlanmaya layık olacaktır.[841]

Mâtürîdî'ye göre *"Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur"*[842] ayeti iki yorum içermektedir. Birincisi melekler, Allah'tan müminleri âhirette korku, endişe ve azaba maruz kalmak gibi kötü akıbetten korumak için; ikincisi müminlerin, dünyada şirk ve benzeri kötülüklerden korunması için duada bulunurlar.[843]

d. Sâlih Müminler

Mâtürîdî'ye göre "*O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz"*[844] ayeti Allah'ın izin verdiği kimselerin, başkalarına şefaatte bulunacağının delilidir. Şefaat edecek olanlar, Allah'ın hoşnut olduğu, kelime-i tevhidi söyleyen, kelime-i tevhid üzere yaşayan, sâlih amel işleyen kimselerdir.[845]

Mâtürîdî'ye göre *"Ancak Allah'ın rahmetine mazhar olanlar müstesna. Allah izzet ve rahmet sahibidir"*[846]'ayeti de Allah'ın lütfettiği, merhamet buyurduğu, tevhit ile rızıklandırdığı kimseler birbirlerine şefaatçi olabilirler.[847]

---

[838] Zuhruf 43/86; Necm 53/26.
[839] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XIII, 309; XIV, 226.
[840] Şûrâ 42/5.
[841] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 179; XIII, 176.
[842] Mü'min 40/9.
[843] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XIII, 27.
[844] Tâhâ 20/109.
[845] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IX, 314; XI, 473.
[846] Duhân 40/42.
[847] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XIII, 334.

3.8.1.4. Şefaat Edilecek Kimseler

Mâtürîdî; Mutezile ve Hâricîler'in büyük günah işleyenin bağışlanmayacağı, ebedi cehennemlik olacağı görüşünü reddeder. Ona göre şefaat büyük günah işleyen kimse için vardır ve Allah büyük günah işleyen kişiyi şefaatiyle affedecektir.[848]

Mâtürîdî'ye göre, dünyada içtenlikle Şehâdet Kelimesini benimseyen ve tevhide inanan kimseler, Allah'ın şefaatine hak kazanacaktır.[849] Âhirette kâfirlere ne bir dost ne de Allah'ın azabından koruyacak bir şefaatçi olmayacaktır.[850]

Mâtürîdî'ye göre, şefaat ancak azabı ve cezayı hak etmiş günahkârlar içindir. Günahkârlar ise dünyada ölünceye kadar zayi etmedikleri taatler sayesinde şefaate layık olurlar. Müminin günahı konusunda Allah'ın şefaatte bulunması, onun hal ve amelini düzeltmesine vesile olmaktadır.[851]

Mâtürîdî'ye göre *"Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler"*[852] ayeti Allah'ın kendilerinden razı olduğu kimselerin, şefaate nail olacaklarını göstermektedir.[853] Yine *"Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler başka"*[854] ayeti de hakka şahitlik eden ve sadece Allah'a kulluk edenlere şefaat edileceğini göstermektedir.[855]

Şefaati, bir kişinin konum ve derecesini tasvir etmek ve Allah'ın rızasına mazhar olmak, onun nezdinde değer sahibi olmak anlamında yorumlayanlara karşılık Mâtürîdî, şefaat konusunda Allah'ın kimlerden razı olup kimlere şefaat edeceğinin bilinemez olduğu görüşündedir. Hatta bu durumu peygamberler dahi bilemez. Şefaatin söz konusu olduğu âhiret hayatında insanların dünyada işledikleri küçük ve büyük günahların yazılı olduğu amel defterleri bulunmaktadır. Kişinin durumunun tespiti için bu defter yeterlidir.[856]

---

[848] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, IX, 226; XVI, 282- 283; bkz. Meryem 19/87.
[849] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VII, 20; IX, 314- 315; bkz. Tâhâ 20/109; Yûnus 10/3.
[850] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XI, 304.
[851] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, II, 179-180; IX, 226, 359.
[852] Enbiyâ 21/28.
[853] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XIII, 40.
[854] Zuhruf 39/86.
[855] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XIII, 310.
[856] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 475-476.

3.8.1.5. Putların Şefaatinin ve Aracılığının Reddedilmesi

"Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler";[857] *"O'nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler: Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler"*;[858] *"Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar"*[859]

Mâtürîdî'ye göre bu ayetlerde putların, insanlara ne bir faydası olur ne de zarar vermeye gücü yeter. Müşrikler, putların Allah'a yaklaştırdığına ve Allah katında kendilerine şefaat edeceklerine inanıyorlardı. Fakat putlar onlara şefaat edemeyecektir.[860]

Mâtürîdî'ye göre *"Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"*[861] ayeti şefaat ettiklerine inandıkları şeylerin, onlara hiçbir faydasının olmayacağını göstermektedir.[862] O gün kâfirler, Allah'tan başka yardım edecek kimsenin olmadığını anlar ve Allah'ın huzurundan boynu bükük bir şekilde azaba teslim olurlar.[863]

3.8.1.6. Müşrik, Münafık ve Kâfirlerin Şefaatten Mahrum Kalması

"Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapamaz, kimseden şefaat kabul edilmez, fidye de alınmaz; o gün inkârcılara herhangi bir yardımda da bulunulmaz."[864]

"O kimse için, Allah'tan başka ne koruyucu vardır ne de şefaatçi! O, bütün varını fidye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar, yapıp ettikleri yüzünden felakete sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır."[865]

Mâtürîdî'ye göre, insanın dünyada başına bir şey gelir veya şiddete maruz kalırsa veya borca batarsa şu üç şeyden biriyle onları giderebilir; ya rüşvet verir, ya

---

[857] Meryem 19/81; bkz. Meryem 19/82.
[858] Zümer 39/3.
[859] Yûnus 10/18; bkz. En'âm 6/94; A'raf 7/53; Yâsin 36/23.
[860] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi* V, 167,168, 392; VII, 40-41; IX, 220-221; XI, 229, 285, 304; XII, 37, 38, 88, 313-315.
[861] Müddessir 74/48; bkz. eş-Şuarâ 26/100; Rûm 30/13; Mü'min 40/18.
[862] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, VIII, 193; X, 362; XI, 194.
[863] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi*, XI, 92; XII, 159; bkz. Kasas 20/75; Sâffât 37/25-26.
[864] Bakara 2/48, 123.
[865] En'âm 6/70.

şefaat ediciler kendine yardım eder, ya da dostları yardımda bulunur. Fakat bu ayetler, kâfirler için âhirette başa gelen belaların rüşvetle giderilemeyeceğini yahut dostların yardımıyla veya şefaatçilerin şefaatiyle bertaraf edilemeyeceğini ve ebedi azaba maruz kalacaklarını göstermektedir.[866] Aynı zamanda yine bu ayetler inkârcıların şefaatçilerinin onları kurtaracak kimsenin olmayacağının, onlara şefaat edilmesine de Allah'ın izin vermeyeceğinin delilidir.[867]

"O inkârcılar, beni bırakıp da kullarımı yardımcı edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık!"[868] Mâtürîdî'ye göre bu ayet, kâfirleri kurtaracak kimsenin olmayacağının ve onların cehennemde yiyecek ve içeceklerinin ateş olacağının göstergesidir.[869]

"Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah ve Resûlünü inkâr etmişlerdir. Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez."[870] Mâtürîdî'ye göre ayette Allah, münafıkların ve kâfirlerin bağışlanması için Hz. Peygamber'in dua etmesini kesinlikle yasaklamıştır. Çünkü Allah ayette onların Allah'ı ve Resûlünü inkâr etmeleri sebebiyle bağışlanmayacaklarını bildirmiştir. Bu da Allah'ı ve Resûlünü inkâr etmemiş kimse için şefaatin olacağını göstermektedir.[871]

3.8.2. Şefaat İle İlgili Aklî Deliller

Mâtürîdî şefaatle ilgili olarak naklî delillerin yanı sıra aklî deliller de getirmiştir. Mâtürîdî'nin aklî delillerini de şöyle özetlemek mümkündür:

Hz. Peygamber'e Allah'ın bir lütfü ve ihsanı olarak âhirette günahkâr müminlere şefaatte bulunma yetkisi verilmiştir. Bu, ümmeti için bir mutluluk kaynağıdır. Hz. Peygamber'i diğer peygamberlerden ayıran ve onlardan üstün olduğuna delâlet eden özelliklerden biri de budur. Âhirette Hz. Peygamber'in şefaati, günahkârların tüm ümitlerini yitirdikleri, kendilerine şefaatçi arayıp bulamadıkları bir anda Allah'ın izni ve dilemesiyle hâsıl olacaktır.[872]

---

[866] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* II, 396-397; V, 119-120; XIII, 333, 347.
[867] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 151; IX, 444.
[868] Kehf 18/102.
[869] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* IX, 146-147.
[870] Tevbe 9/80.
[871] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VI, 448.
[872] Işık, Kemal, *Mâturîdî'nin Kelam Sisteminde İman Allah Ve Peygamberlik Anlayışı,* 130.

Mâtürîdî'ye göre şefaat, günahkâr bir kimse içindir. Günahı olmayan bir kimsenin şefaate ihtiyacı yoktur. Allah ayetlerde, tövbe ve istiğfar edenleri affedeceğini bildirdiğine göre Hz. Peygamber'in şefaati üzerine günahkâr bir kimseyi affetmesi mümkündür. Büyük günah işleyenler Müslüman olup imandan çıkmış değillerdir. Allah'ın varlığına ve birliğine inandıklarına ve bütün iman esaslarını kabul ve tasdik ettiklerine göre, elbette Hz. Peygamber'in şefaatine nail olacaklardır. Bunun aksini ileri sürmek, gerçeği inkâr etmek ve Allah'ın lütuf ve ihsanından yüz çevirmektir.[873]

Kişi, iyilikleri vesilesiyle şefaate hak kazanır. Şefaat, ilahî gazap ve cezaya sebep olan günahlar için söz konusudur. Bu tür günahları işleyen kimse iyilerin ve Hakkın rızasına mazhar olanların şefaatiyle bağışlanır.[874]

"Büyük günahların işlenmesi sebebiyle cehennemde ebedi kalınacağı fikrini kabul eden Mutezile'ye göre küçük günahlardan ötürü azap gerçekleşmez, kâfirlerin ise şefaatle affedilmesi mümkün değildir. Buna göre Kur'ân ve hadislerin ilahi lütuf çerçevesinde beyan ettiği birçok bağışlama müjdeleri ortadan kalkmakta, ilim ehlinin Allah'a ve rahmetine yönelik fıtri ümitleri suya düşmekte, ayrıca Hz. Peygamber'in şefaatine ümit bağlamış Müslümanların duası geçersiz hale gelmektedir."[875]

Genel olarak itikâdî mezhepler, şefaatin varlığını kabul etmekle birlikte şefaatin kimlere olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Şefaatle ilgili yapılan tartışmalar daha çok kebîre konusunda olmuştur. Mutezile şefaate günahların affı olarak değil mükâfatlarının artması ve müminin cennetteki makamının yükseltilmesi olarak bakmaktadır. Mâtürîdî akli ve nakli delillerle şefaat konusunu geniş bir şekilde ele almıştır. Mâtürîdî'de şefaat, şirkin dışında günahkâr mümin içindir. Kişi kendisinde var olan iman ve yaptığı iyi ameller sayesinde şefaate nail olacaktır. Büyük günah işleyen bir kimseye şefaat ancak Allah'ın dilemesiyle ve Allah'ın izin verdiği peygamberler, melekler ve salih kimselerin aracılığıyla mümkündür.

3.9. İvaz

İvaz kelimesi sözlükte, "bir iş veya nesneye karşılık ödemek" anlamındaki "avz" kökünden türemiş bir isim olup "bedel ve karşılık" demektir. İvaz Kur'ân'da geçmemektedir. Fakat hadislerde "mal karşılığında ödenen bedel, dünyadaki hastalık

[873] Işık, *Mâturîdî'nin Kelam Sisteminde İman Allah Ve Peygamberlik Anlayışı*, 131-132.
[874] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 475.
[875] Mâtürîdî, *Tevhîd Tercümesi*, 475.

veya musibetler karşılığında âhirette müminlere verilecek mükâfat" anlamında kullanılmıştır.[876]

Hz. Peygamber musibete uğrayan müminlerin rıza gösterip Allah'tan mükâfat istemeleri halinde onlara mükâfatın âhirette verileceğini ifade etmiştir.[877] Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerden bazıları şunlardır:

"Üç çocuğu ölen adam Allah'ın andı yerini bulacak kadarlık süre hariç cehennem ateşine girmez."[878]

"Dünyada kulumun iki kıymetli organı olan gözünü alırsam benim yanımda onun karşılığı ancak cennettir."[879]

"Batan bir dikene varıncaya kadar müslümana isabet eden herhangi bir yorgunluk, hastalık, keder, üzüntü, eziyet ve gam sebebiyle mutlaka Allah, bunlara karşı olarak günahlardan bir kısmını affeder."[880]

"Kendisine hastalık veya başka bir şeyden dolayı bir eza isabet eden müslüman kimsenin, Allah da bu eza sebebiyle günahlarını, ağacın yapraklarını dökmesi gibi döker."[881]

İvaz Mutezile'nin beş temel ilkesinden biri olan adalet ilkesiyle ilgilidir. Mutezile âlimleri aslah düşüncesinden hareketle dünyada iradesi dışında çektiği elemlere karşı kişiye, âhirette mükâfat verilmesi gerektiği, aksi durumda kulun çektiği elemi açıklamanın imkânsız olacağı görüşündedir.. Kâdî Abdülcebbâr'a göre ivazda aslolan insanın iradesi dışında elem çekmesidir. Bu tür elemlere karşılık vermek adaletin gereğidir, aksi zulüm olur, Allah ise kullarına zulmetmekten münezzehtir.[882]

Mutezile'de ergenlik çağına girmemiş çocuklara verilecek ivaz konusunda farklı görüşleri bulunmaktadır. Onlardan çoğunluğu teşkil eden bir grup, baliğ olanlara ibret olması için çocuklara elem ve ivaz verileceği görüşündedir. Bir diğer grup, çocuklarda sorumluluk olmadığı için onlara elem ve ivaz verilmeyeceğini söylemiştir. Lütuf taraftarı olanlar ise Allah'ın çocuklara elem çektirmeden ivaz vermesinin daha iyi olduğunu fakat bunun Allah'a vacip olmadığı görüşündedir. Mutezileden bazı âlimler hadislere dayanarak hayvanlara da ivaz verileceğini iddia etmişlerdir.[883]

---

[876] Çelebi, İlyas, "İvaz", *DİA*, XXIII, s. 488- 489, ss. 488-490, İstanbul 2001.
[877] İbn Mâce, Cenâ'iz 55 (1598).
[878] İbn Mâce, Cenâ'iz 57 (1603).
[879] Tirmizî, Zühd 57 (2400).
[880] Buhârî, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı*, 998.
[881] Müslim, *Sahîhi Müslim Muhtasarı*, 974.
[882] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 298, 496-497; Çelebi, İlyas, "İvaz", 489.
[883] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 294- 298; Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 213-215.

Abbâd b. Süleyman es-Saymerî'ye göre, fert veya topluma ait bir yararın gözetilmesi dışında, Allah'ın çektirdiği elem sebebiyle kullarına ivaz vermesine gerek yoktur. İvaz ve sevap kulun fiillerine karşılıktır, elem ise ilâhî fiillerin kapsamına girer ve bu sebeple de ivazı gerektirmez. Eğer ivaz vermek suretiyle elem çektirmek iyi bir şey olsaydı insanlar da bedel ödeyerek başkalarına elem çektirirdi.[884]

Başta Kâdî Abdülcebbâr olmak üzere Mutezile âlimlerinin büyük çoğunluğu Abbâd b. Süleyman'ın görüşünü reddetmiştir. Onlara göre Allah'ın ivaz vermeden kuluna elem çektirmesi her şartta zulüm kapsamına girer, bunun ise Allah'a nispet edilmesi mümkün değildir. Ebû Ali el-Cübbâî, sırf ivazı hak edebilmesi için Allah'ın kuluna elem vermesini bile câiz görür. Buna karşılık Ebû Hâşim el-Cübbâî ile Kâdî Abdülcebbâr ise elemin sadece kulun ivazı hak etmesi amacını değil, onu uyarıp ibret almasını sağlamak amacı taşıdığını da kabul eder.[885]

İvaza konu teşkil eden elem ilâhî veya beşerî bir fiilin sonucu olabilir. Elem ilâhî fiilin sonucu olarak gerçekleşmişse Allah tarafından karşılığı verilir; kulun kendi kötü fiilinin sonucu oluşması halinde ivaz verilmezse de iyi fiilinin sonucunda ivaz verilebilir. Eğer elem birine ait kötü bir fiilden doğmuşsa mutlaka bedeli ödenir; iyi fiilin sonucunda ise karşılık verilip verilmemesi mümkündür. Verildiği takdirde eleme sebep olan fiilin fâiline ait sevaplardan alınır ve elem sahibine verilir. Nitekim Hz. Peygamber *"Kıyamet gününde tüm haklar sahiplerine verilecektir. Hatta boynuzsuz hayvanın bile boynuzludan hakkı alınacaktır"*[886] buyurmuştur. Ebû Ali el-Cübbâî'ye göre azap ehlinden olanlara ivaz verilmez.[887]

Mutezile âlimleri ivazın süresi konusunda da farklı görüşler ileri sürerler. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf, Ebû Ali el-Cübbâî ve Bağdat ekolüne mensup bir grup âlime göre, âhiretteki mükâfat ve ceza devamlı olduğu için ivaz da devamlıdır. Ebû Hâşim el-Cübbâî ile Kâdî Abdülcebbâr ise ivazın bir kereye mahsus olduğu görüşündedir. Nitekim onlara göre dünyada diyet ödenmesi bir defa olur, âhirette de durum değişmez.[888]

Mâtürîdî'ye göre sabır, Allah'ın emrettiklerini yerine getirmek, yasaklarından kaçınmak ve başına gelen musibetlere dayanmaktır. Kuldaki sabrın belli bir zamanda

---

[884] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 306; Çelebi, "İvaz", 389.
[885] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 308-310; Çelebi, "İvaz", 389.
[886] Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyamet 2 (2420).
[887] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 328-330; Çelebi, "İvaz", 389.
[888] Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 314; Çelebi, "İvaz", 389.

olması gerekmektedir.[889] Nitekim Hz. Peygamber *"Sabır belanın geldiği ilk anda makbuldür"*[890] buyurmuştur.

Mâtürîdî'ye göre Allah insanı açlıkla, çeşitli hastalıklarla, mallarından eksiltmek suretiyle imtihan etmektedir. Nitekim Allah Kur'ân'da yer alan *"İşte öylelerine Rab'lerinden gelen manevi bir arındırılma, bağışlanma ve rahmet vardır"*[891] ayetinde kuluna, dünyada başına gelen sıkıntılara sabrettiği zaman üç türlü mükâfat vaad etmektedir:

a. Allah'ın kulunu manevi olarak arındırması ve onu bağışlamasıdır.

b. Kulun kalbine Allah'ı sevecek muhabbetin yerleştirilmesidir.

c. Kulun başına musibet gelmesi halinde Allah'ın sabreden kuluna hidayet nispet etmesi ve bu durumda ona cenneti müjdelemesidir.[892]

Mâtürîdî'ye göre insanın başına gelen musibetin sebebi işlediği günahlar değildir. Allah bazı musibetlerle onları imtihan etmektedir. Sınavın türü kulların ihtiyari fiiliyle gerçekleşmektedir. Bu tür sınavlar kişinin inancında ve manevi hayatındaki zayıflığı göstermez. Ayrıca insanın sağlığının ve hayatının sürdürmesi hikmet açısından Allah için gerekli değildir. Allah lütuf ve keremiyle insana bunları sağlamaktadır. Aynı şeylerin bir kısmını sınava tabi tutarken geri alması da mümkündür. Bu bağlamda sözü edilen hususların yerine getirilmesi Allah için vacip değildir.[893]

[889] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* VII, 449-450; XII, 33; bkz. Rad 13/22; Zümer 39/10.
[890] Müslim, *Sahîhi Müslim Muhtasarı,* 385.
[891] Bakara 2/157.
[892] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 314, 315.
[893] Mâtürîdî, *Te'vîlât Tercümesi,* I, 316-317; bkz. Bakara 2/155.

SONUÇ

Mâtürîdî'nin düşünce sisteminin oluşmasında başta Ebû Hanîfe olmak üzere bir çok âlimin ve onların yaşadığı coğrafyanın sosyal ve kültürel yapısı etkili olmuştur. Bu çalışmada, inceleyebildiğimiz eserler ışığında Mâtürîdî'nin günahların affı ile ilgili düşence sistemi ana çizgileriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mâtürîdî günah ve günahların affı problemiyle ilgili görüşlerini, aklî ve naklî delilere dayanarak açıklamıştır. O, yaşadığı dönemde başta Mutezile olmak üzere bid'at mezheplerinin görüşlerine karşı akılcı bir yaklaşımla mücadele etmiştir.

Mâtürîdî birçok İslâm âlimi gibi günahları küçük ve büyük olarak tasnif etmiştir. Ona göre büyük günahlar, çirkin olan ve çokça işlenen davranışlardır. Mâtürîdî'nin büyük günahları, kâfir ve müminin işlemesine göre, itikâdî ve fiilî olarak sınıflandırdığı görülmektedir. Bu bağlamda toplumda bazen işlenilen küçük bir günah, işlevsel olarak büyük günah olabilmektedir.

Mâtürîdî günahı ifade eden kavramalara yasakları çiğneme, haddi aşma gibi anlamların yanı sıra küfür ve şirk anlamları da yüklemiştir. O, günahların bireyde ve toplumda meydana getirdiği sonuca dikkat çekmiştir.

Mâtürîdî günahı, Tanrı ve insan ilişkisi olarak ele almaktadır. Çünkü Allah nelerin günah olduğunu bildirmiş, kulundan da emirlerine uygun yaşamasını istemiştir. Allah kuluna her ne kadar uyarılarda bulunsa da insan bazen emrine uygun hareket etmemektedir. İnsanın günah işlemesinde iç ve dış faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Mâtürîdî'de insanın günah işlemesine engel olacak kontrol mekanizması olarak akıl ön plana çıkmaktadır.

Mâtürîdî imanı dil ile ikrar kalp ile tasdik olarak görmüştür. Ona göre kişi imanı içinde hissetmelidir. Bu nedenle son anda ölüm korkusuyla yapılan iman, kişide tercihi ve şuuru ortadan kaldırdığı için geçersizdir.

Mâtürîdî, iman ve ameli birbirinden ayırarak büyük günah işleyen bir kimseden iman vasfının kalkmadığı görüşündedir. O, bu düşüncesiyle büyük günah işleyeni, kâfir olarak nitelendiren Haricîleri ve fâsık olarak gören Mutezileyi eleştirmiştir. Mâtürîdî günah işleyen bir kimsenin tekfir edilmesini, Allah'ın rahmetini daraltmak olarak görmektedir. Onun günah işleyen bir kimseyi mümin olarak nitelendirmesi, toplumsal huzur ve barış açısından büyük önem taşımaktadır.

Günahların affı meselesi va'd ve vaîd, tövbe, şefaat gibi konularla ilişkilidir. Her mezhep kendi görüşünün doğru olduğunu iddia etmiştir. Mezheplerin günahların affı konusundaki ihtilafları, imanı farklı yorumlamalarından kaynaklanmaktadır.

Günah, ilk insandan itibaren var olan, insanların yaşadığı müddetçe de devam edecek olan bir durumdur. İnsan, işlediği günah nedeniyle Yaradan ile olan duygusal bağını koparabilmektedir. İnsan yaşadığı süre içerisinde bu bağı tekrar kuvvetlendirmek ve dünyada iken bu huzursuzluktan kurtulmak için temizlenme yollarını aramaktadır. Onu buna sevk eden etkenlerden biri Allah'ın günahkâr kuluna bağışlanma ve affedilme ümidini vermiş olmasıdır. Bununla ilgili olarak nasslarda Allah'ın affedici olmasıyla ilgili tevvâb, afüv, gaffâr, gafûr, rahîm, rahmân ve raûf sıfatları geçmektedir. Nitekim Allah sıfatlarıyla azap verici, cezalandırıcı değil bağışlayıcı ve affedici olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda nasslarda insanın günah işlediği zaman hem bireyde hem de toplumda meydana getireceği sonuçlara dikkat çekilmiş; insana günah işlediği zaman da bundan kurtulmanın yolları gösterilmiştir.

Mâtürîdî kişinin günahlardan kurtulma yollarından öncelikle tövbe üzerinde durmuştur. Ona göre tövbe, günahkâr bir mümin için kendini huzursuz eden durumdan kurtulmak için pişmanlık duyup hatadan dönmektir. Tövbenin geçerli olması için bazı şartları taşıması gerekmektedir. Tövbe için bir aracıya ihtiyaç yoktur ve tövbe günahın hemen ardından olabileceği gibi ölüm anı gelmeden herhangi bir zamanda da yapılabilir. Tövbenin kabul edilmesini Allah'a vacip olarak görmek doğru değildir. Mâtürîdî Allah'ın tövbe etmeden ölen günahkâr bir mümini cezalandırmasını O'nun adaleti, bağışlamasını lütfü olarak görmektedir.

Mâtürîdî'ye göre kişinin günahlardan kurtulma yollarından bir diğeri de şefaattir. Şefaat, kişiden zararın giderilmesidir. Günahkâr bir kimse, kendisinde var olan iman ve yaptığı iyi ameller sayesinde şefaatçilerin şefaatine nail olacaktır. Mâtürîdî şefaati-i hasene (iyi) ve şefaat-i seyyie (kötü) olarak iki çeşit şefaatten bahsetmektedir. Mâtürîdî kötü şefaatin, başkalarına zarar verme, kötülüğe vesile olma anlamında olduğu için onu caiz görmemiştir. Mâtürîdî şefaatçi olarak peygamberleri, melekleri, sâlih kimseleri mümkün görmektedir. Şefaat olunmayacak olanları da kâfirler, müşrikler ve münafıklar olarak ifade etmektedir.

Mâtürîdî şirkin dışındaki günahlardan sâlih amelle, büyük günahlardan sakınmakla, dünyevî ceza çekmekle, şefaatçilerin şefaati vesilesiyle ve Allah'ın lütfuyla kurtulmayı mümkün görmektedir. Ona göre Allah, dilediği kişinin dilediği günahlarını affeder. Tevbe ile günahların bazıları affedilir. Yapılan iyiliklerin sayesinde bazı

günahlar bağışlanabilir. Bazı günahlar da Allah'ın izin verdiği şefaatçilerin şefaatiyle bağışlanır.

Mâtürîdî'de Allah'ın yararlı davranışlar için vereceği mükâfat lütuftur. Küfründe inat edenin cezası, cehennemde ebedi kalmak iken büyük günahlara verilecek cezanın miktarı ayetlerde açıklanmamıştır. Allah'ı inkâr eden, O'na ortak koşanların durumu ile büyük günah işleyenin durumu birbirinden farklıdır.

Mâtürîdî günah ve günahların affı meselesinde tutarlı, nakil ve akla dayalı görüşleri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, İrfan, *İslâm'da İ'tikadî Mezheplar ve Akaid Esasları*, ter. İrfan Abdülhamit, TDVY, Ankara 2015.

Ak, Ahmet, *Hanefî ve Mâtürîdî Âlimlerine Göre Şefaat Kitabı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017.

Akay, Akif, *İslâm İnancında Şefaat*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.

Akbaş, Hamdi- Sadıker, Ömer, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaîd Ekseninde İlahi Adalet", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3/2, ss. 485-492, 2018.

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*, Otto Yayınları, Anakara 2016.

_____, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yay. , Ankara 2016.

Aktepe, Orhan, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaîd İlkesi", *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9/1, ss. 157-178, 2011.

Aktürk, Eyüp, "Akıl-Vahiy-Bilgi İlişkisi: Mâtürîdî Üzerine Bir İnceleme", *Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 20 (Bahar), ss. 206-223, Van 2011.

Alacakaptan, Uğur, *Suçun Unsurları*, AÜHFY, Ankara 1975.

Albayrak, Kadir, "Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları", *Dini Araştırmalar*, IV, ss. 87-107, Ocak Nisan 2002.

Alıcı, Mustafa, "Şefaat", *DİA*, XXXVIII, ss. 412-415, İstanbul.

Alper, Hülya, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.

Ardoğan, Recep, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*, Matsa Basımevi, Ankara 1998.

Aruçi, Muhammed, "Tebsıratü'l-Edille", *DİA*, XXXX, ss. 225-226, İstanbul 2011.

_____, "Nûreddin es-Sâbûnî", *DİA*, XXXV, ss. 360-361, İstanbul 2008.

Âsım Efendi, *Kâmûsu'l Muhît Tercümesi*, çev. M. Koç, E. Tanverdi, TYEKBY, İstanbul 2013, I, V, VI.

Aydın, Arslan, "Melekler ve İslâm Dinindeki Yeri", *Diyanet Dergisi*, 5/11, ss. 300-304, Ankara 1996.

Aygün, Fatma, "Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Fıtrat Delili (Hilkât Delili)", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4/4, ss. 93-125, Karabük 2015.

Bağdadi, Ebu Mansûr Abdulkahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, TDVY, Ankara 2001.

Bardakoğlu, Ali, "Hüsn ve Kubuh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, ss. 59-75, Kayseri 1987.

Başçı, Vahdettin, "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir", *Felsefe Dünyası*, 36, ss. 31-36, 2002.

Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.

Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, Ekin Yayınları, İstanbul 2017.

Bebek, Adil, "Günah", *DİA*, XIV, ss. 282- 285, İstanbul 1996.

_____, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.

_____, "Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı", *Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul Mayıs 22- 24 2009), ss. 195- 206, Marmara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012.

Beşer, Faruk, "Şehvet", *DİA*, 38, s. 476, ss. 476-477, İstanbul 2010.

Biçer, Ramazan, Akıl ve İrade Kapısı İmam Mâtürîdî, Erdem Yayıncılık, İstanbul 2018

_____, "Mâtürîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşeri Zaaflar ve Tezahürleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/1, ss. 41-59, Sivas 2004.

Bilgiz, Musa, "Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra 17/84. Ayeti Ekseninde)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, ss. 129-148, Erzurum 2006.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı*, ter. Abdullah Durmuş ve dğr. , Polen Yayınları, İstanbul 2008.

Bulut, Zübeyir ve dğr. , "Hüsün ve Kubuh", *Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker, TYEKBY, İstanbul 2015, III.

Cüveynî, İmâmû'l-Harameyn, *Kitâbû'l-İrşâd*, ter. A.Bülent Aloğlu ve dğr. , TDVY, Ankara 2016.

Çağrıcı, Mustafa, "Vesvese", *DİA*, XXXXIII, ss. 70-72, İstanbul 2013.

_____, "Hevâ", *DİA*, XVII, ss. 274-276, İstanbul 1998.

_____, "Kibir", *DİA*, XXV, ss. 562-563, Ankara 2002.

Çelebi, İlyas, "Şeytan", *DİA*, XXXIX, ss. 99-101, İstanbul 2010.

_____, "Hüsün ve Kubuh", *DİA*, XIX, ss. 59-63, İstanbul 1999.

_____, "İvaz", *DİA*, XXIII, ss. 488-490, İstanbul 2001.

_____, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün ve Kubuh", *Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17, ss.55-90, 1998-1999.

Çölgeçen, Abdurrahim, "Kelâmî Düşüncede İmân Kavramı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 20/1, ss. 23-29, Kış 2007.

Dalgın, Nihat, *İslâm'da Tevbe ve Cezalara Etkisi*, Etüt Yayınları, Samsun 1999.

Demirci, Muhsin, "İstiâze", *DİA*, XXXIII, ss. 318-319, İstanbul 2001.

Düzgün, Şaban Ali, "İnsanın Doğası (Fıtrat) ve Özgürlüğü Üzerine", *Kader Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14/2, ss. 322-342, Ankara 2016.

Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, *el-Fıkhu'l-Ekber* (İmam Âzam'ın Beş Eseri içinde), çev. Mustafa Öz, MÜİFVY, İstanbul 2018.

_____, *el-Fıkhu'l-Ebsat* (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde), çev. Mustafa Öz, MÜİFVY, İstanbul 2018.

_____, *el-Âlim ve'l-Müteallim* (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde), çev. Mustafa Öz, MÜİFVY, İstanbul 2018.

_____, *el-Vasiyye* (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde), çev. Mustafa Öz, MÜİFVY, İstanbul 2018.

Esen, Muammer, "Mâtürîdî Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili", *AÜİFD*, XLIX/2, ss. 45-56, Ankara 2008.

Eş'arî, Ebu'l Hasan, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, ter. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalcı Yay. , İstanbul 2005.

_____, *Dinin İnanç İlkeleri*, çev. Mustafa Çevik, Avrasya Yayınları, Ankara 2005.

Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an,* Ankara Okulu Yay. , Ankara 2016.

Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, ter. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul ts.

_____, *Ölüm ve Ötesi*, Sağlam Yayınevi, İstanbul 1999.

_____, *Kimyâ-i Saâdet*, ter. Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul ts.

Gökalp, Yusuf, "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları",*Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 7/2, ss. 55- 93, Adana 2007.

Gölcük, Şerafettin, *İslâm Akaidi*, Esra Yayınları, İstanbul 1994.

_____, *Kelâm Tarihi*, Esra Yay. , İstanbul 1998.

_____, *Allah Kur'ân İnsan,* Esra Yay. ,Konya 1990.

_____, "İsimler ve Hükümler Yönünden İman ve İslâm Kavramları", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 2, ss. 187- 199, Ankara 1977.

Halîf, Fethullah, "Mâtürîdî ve Eş'ari Mezhepleri Hakkında Bir Tetkik", *Diyanet Dergisi*, 2, ss. 101-115, Ankara 1975.

Harman, Ömer Faruk, "Günah", *DİA*, XIV, ss. 278- 282, İstanbul 1996.

Hayati, Aydın, "Kur'an Açısından Şeytanın Etkisi Bağlamında Vesvese ve Şüphe", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XV/4, ss. 537-542, 2002.

Hökelekli, Hayati ve dğr. , *Din Psikolojisi,* Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010.

Hökelekli, Hayati, "Fıtrat", *DİA,* XIII, ss. 47-48, İstanbul 1996.

_____, "Dini Kişiliğin Oluşmasında İradenin Önemi", *Diyanet İlmi Dergi*, XXI/2, ss. 16-28, Anakara 1985.

Işık, Kemal, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Yayımlanmış Doçentlik Tezi), Fütüvvet Yay. , Ankara 1980.

İbn Fûrek, *el İbâne an Turuki'l-Kâsidîn*, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaffar Aslan, Bilnet Mat. , İstanbul, 2014.

İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984, II, IV, VI.

İbn Mâce, Ebû Abdullah, *Sünen-i İbn Mâce*, ter. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul 1982.

İbn Manzur, Cemaleddin Ebu'l Faz'l Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1955, I- XV.

İsfehânî, Rağıb, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü,* çev. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2012.

Izutsu, Toshıhıko, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşat Atalar, Pınar Yay. , İstanbul 2017.

Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, ter. İlyas Çelebi, TYEKBY, İstanbul 2013, I-II.

_____, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire 1996.

Kaplan, İbrahim, *İslâm İnanç Esasları*, Öncü Yay. , Ankara2015.

_____, "Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine", *ÇÜİFD*, 17/2, ss. 61-84, Adana 2017.

Kaplan ve dğr. , "İmanla İlgili Teolojik Problemler", *Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât)*, Gece Kitaplığı Yay. , Ankara 2017.

Kara, Osman, "Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/25, ss. 1-24, Sakarya 2012.

Karaağaç, Hilmi, "Mâtürîdî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı", *Ekev Akademi Dergisi*, 15/49, ss. 65-80, Güz 2011.

Karagöz, İsmail, *Günahlar Tövbe ve İstiğfar,* DİB Yayınları, Ankara 2012.

Karagöz, Nail ve dğr. , "İnsanın Fiilleri (Ef'âl-i Alâ)", *Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyat),* Gece Kitaplığı Yay. , Ankara 2017.

Katar, Mehmet, *Yahudilik Hıristiyanlık ve İslâm'da Tövbe*, Eski Yeni Yayınları, Ankara 2017.

Kaya, Remzi, "Kur'ân'da İstiâze (Sığınma)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/I, ss. 95- 112, Bursa 2001.

Kaya, Yusuf, *Tasavvuf Nefsi Arıtma ve Donatma*, Uzakülke Yay. , İstanbul 2011.

Kılavuz, Saim, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul 2016.

Koçoğlu, Kıyasettin, "İmam Mâtürîdî'nin Mutezile Algısı", *Milel ve Nihal,* 7/2, ss. 241-276, İstanbul 2010.

Köse, Ali, "Günah", *DİA*, XIV, ss. 285- 286, İstanbul 1996.

Kutlu, Sönmez, "Ebû Mansûr el- Mâtürîdî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu, Otto Yay. , Ankara 2016.

_____, "Mâtürîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2/1, ss. 7-41, Bahar 2009.

_____, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, hz. Sönmez Kutlu, Otto Yay. , Ankara 2016.

_____, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine*, Otto Yay. , Ankara 2016.

_____, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmam Mâtürîdî", *Dinî Araştırmalar*, 5/15, ss. 5-28, Ocak- Nisan 2003.

_____, "Va'd ve Vaîd", *DİA*, XXXXII, ss. 414-415, İstanbul 2012.

Küçük, Abdurrahman ve dğr. , *Dinler Tarihi*, Berivan Yayınevi, Ankara 2017

Maraz, Hüseyin, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbat ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", *Edebali İslamiyet Dergisi*, 2/3, ss. 23- 45, Mayıs 2018.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, I.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, II.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, III.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, IV.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, V.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Fadıl Ağyan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, VI.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, VII.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, VIII.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi,* çev. İbrahim Tüfekçi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, IX.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Mehmet Erdoğan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, X.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Fadıl Ağyan, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2018, XI.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. S. Kemal Sandıkçı, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2018, XII.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi,* ter. S. Kemal Sandıkçı- Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, XIII.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi,* çev. S. Kemal Sandıkçı- Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, XIV.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. S. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, XV.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. İbrahim Tüfekçi- Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, XVI.

_____, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Tercümesi*, çev. Mehmet Erdoğan-Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, XVII.

_____, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne,* Daru'l Kitabu'l İlmiyye, Beyrut 2005, IX, X.

_____, *Kitâbü't-Tevhîd Tecümesi,* ter. Bekir Topaloğlu, TDV Yayınları, Ankara 2002.

Muhit, Mert, "Dinin Tanımlanması: Ebû Hanîfe Örneği", *Ekev Akademi Dergisi,* 1/3, ss. 281-293, Kasım 1998.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

Müslim, Ebu'l Hüseyin, *Sahih-i Müslim Muhtasarı,* ter. Hanefi Akın, Polen Yayınları, İstanbul 2008.

Nesefî, Ebü'l Muîn, *Tevhidin Esasları*, çev. Hülya Alper, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.

_____, *Bahru'l Kelâm Tercümesi (Maturidi Akaidi),* çev. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2010.

_____, *Tabsıratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, tah. M. Hamid İsa, Kahire 1432/2011.

_____, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, nşr. Habîbullah Hasan Ahmet, Kahire 1986.

Okutan, Ahmet, *Dua ve Tövbe*, Rağbet Yay. , İstanbul 2014.

Öz, Mustafa, "İsmailiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (İstanbul 13-15 1993), ss. 605-645, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.

Özcan, Hanefi, "Mâtürîdî'ye Göre İman-İslâm-İhsân ve Küfür İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi*, 29/3, ss. 85-100, Temmuz Ağustos Eylül 1993.

_____, *Mâtürîdî'de Dînî Çoğulculuk*, MÜİFVY, İstanbul 2015.

Özen, Şükrü, "Mâtürîdî", *DİA*, XXVIII, ss. 146- 151, Ankara 2003.

Özervarlı, M. Sait, "Melek", *DİA*, XXIX, ss. 40- 42, İstanbul 2004.

Özler, Mevlüt, "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Mümeyyizetü Mezhebi'l-Maturidiyye ani'l Mezhebi'l-Ğayriyye Adlı Risâlesi ve İnsanın Hürriyeti Sorunu", *Erzurumlu İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu (2- 4 Mayıs 2014 Erzurum)*, ed. Ömer Kara, ss. 155-183, Atatürk Üniversitesi. Yayınları, Erzurum 2014.

Öztürk, Resul, "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Va'd ve Vaîd Risâlesi", *Erzurumlu İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu* (2-4 Mayıs 2014 Erzurum), ed. Ömer Kara, ss. 187- 197, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2014.

Öztürk, Tuba, *Büyük Türkçe Sözlük*, Sait Matbaacılık, İstanbul 2018.

Pezdevî, Ebu'l Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, ter. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay. , İstanbul 2015.

Râzî, Fahruddîn, *Mefâtîhu'l-Gayb*, ter. Suat Yıldırım ve dğr. , Akçağ Yayınları, İstanbul 2002, XX.

_____, *Mefâtîhu'l-Gayb*, ter. Suat Yıldırım ve dğr. , Akçağ Yayınları, Ankara 1989, IV.

_____, *Mefâtîhu'l-Gayb*, ter. Suat Yıldırım ve dğr. , Akçağ Yayınları, Ankara 1990, VIII.

Rudolpf, Ulrich, *Mâtürîdî*, çev. Özcan Taşçı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016.

Sâbûnî, Nûreddin, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn (Mâtürîdîyye Akaidi)*, çev. Bekir Topaloğlu, DİBY, Ankara 1982.

Semerkandî, Ebu'l Kâsım el-Hakim, *Sevâdü'l-Azam Tercümesi*, ter. Talha Alp, Yasin Yayınevi, İstanbul 2017.

Serinsu, Ahmet Nedim, *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, Ankara Ünv. Yayınevi, Ankara 2013, II.

Serdar, Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker, TYEKBY, İstanbul 2015, III.

Sicistânî, Ebu Dâvûd Süleyman b. Eş'as, *Sünen-i Ebu Dâvûd Terceme ve Şerhi*, ter. İsmail Çakan, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987.

Sönmez, Vecihi, "İslam İnancında Günah Kavramı", *Araştırma ve İnceleme*, 28/1, ss. 42-66, Ankara 2017.

Şahin, Harun, "Kur'ân'ın Ahlaki Yönlendirmelerde İnsan Fıtratını Gözetmesi*", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, ss. 270-296, Nisan 2016.

Şehristanî, Muhammed b.Abdülkerim, *el-Minel ve'n-Nihal*, çev. Muharrem Tan, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2006.

Şık, İsmail-Karagöz, Nail, "Ahiret Hayatı", *Kelâm IV (Sistematik Kelâm II /Nübüvvet-Meâd)*, Araştırma Yayınları, Ankara 2016.

Şık, İsmail, *Mâtürîdî İnanç Sistemi Lâmişî Örnekleminde Hanefî-Mâtürîdî Kelâmı*, Gece Kitaplığı Yay. , Ankara 2015.

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b.Cerir, *Taberî Tefsîri*, ter. Kerim Aytekin ve dğr. , Hisar Yayınevi, İstanbul 1996, V.

Taftâzânî, Sa'düddîn, *Şerhu'l Akaid*, ter. T. Hakan Alp, Rıhlekitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Tancî, Muhammed b. Tavît, "Abû Mansûr Al- Mâtürîdî", *AÜİFD*, I-II, ss. 1-12, Ankara 1955.

Tanrıbilir, Tarık ve dğr. , "Günahların Affi",*Kelâm III (Sistematik Kelâm/İman ve İlâhiyât)*, Gece Kitaplığı Yay. , Ankara 2017.

Tarhan, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 173- 174.

Tirmizi, Ebû İsâ, *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*, haz. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık, Konya 2004.

Topaloğlu, Bekir, "Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelami Görüşleri", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayıncılık, Ankara 2016.

_____, "Tövbe", *DİA*, XXXXI, ss. 279-283, İstanbul 2012.

_____, "Tevvâb", *DİA*, XXXXI, ss. 48-49, İstanbul 2012.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, TDVY, Ankara 2017.

Tunç, Cihad, "Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIII, ss. 325-342, Ankara 1989.

Tümer, Günay, "Din", *DİA*, IX, ss. 312-320, İstanbul 1994.

Türkgülü, Mustafa, "Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkında Kelâmî Tartışmalar", *Diyanet İlmi Dergi*, 36/4, ss. 63-88, Ankara 2000.

Uludağ, Süleyman, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998.

_____, "Nefis", *DİA*, XXXII, ss. 526-529, İstanbul 2006.

Uğur, Hakan, "Büyük Türk Müfessir İmam-ı Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Büyük Günah Kavramı", *Uluslararası Hamza Nigari Türk Dünyası Kültürel Mirası Sempozyumu* (Azerbaycan Mayıs 17- 18 2017), ed. Fariz Harilli-Metin Hakverdioğlu, ss. 678-690, Azerbaycan 2017.

Ûşî, Sirâceddin Ali b. Osman, *Emâlî Şerhi*, ter. Bekir Topaloğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA,* X, ss. 131- 138, İstanbul 1994.

Ünalan, Abdullah, "Günahın Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkisi", *Siirt Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1/2, ss. 77- 92, Siirt 2014.

_____, "Hadislerde Günahın Psiko-Sosyal Boyutu", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/1, ss. 87- 116, Malatya 2012.

Yapıcı, Asım, *İslam'da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997.

_____, "Modernleşme- Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *ÇÜİFD*, XII/2, ss. 1-41, Adana 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İhbât", *DİA*, XXI, ss. 529-530, İstanbul 2000.

_____, "Nesefî, Ebü'l Muîn", *DİA*, XXXII, ss. 568-570, İstanbul 2006.

_____, "Lâmişî", *DİA*, II, ss. 146-147, İstanbul 2016.

_____, "İhbât", *DİA*, XXI, ss. 529-530, İstanbul 2000.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Emir Yayınevi, İstanbul 2000, I, II, III, IV, V, VIII.

Yeşilyut, Temel, "Kur'ânda Cin Melek ve Şeytan", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, ss. 7- 21, Kastamonu 2018.

Yıldız, H. Erol, *Türkçe Sözlük*, Karatay Yay. , Ankara 2015.

Yılmaz, Ali, "Kur'ân'da İyi Amellerin Düşmesini (Bâtıl Olmasını) İfade Eden Bir Kavram: Habtu'l- A'mâl/İhbâtu'l- A'mâl", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, sy. 47, ss. 31- 56, Erzurum 2017.

Yılmaz, Muhammed, "Kur'an' da Büyük Günah Kavramı", *Cumhuriyet Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/2, ss. 255- 276, Sivas 2011.

Yüksel, Emrullah, *Sistematik Kelâm*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

Yürük, İsmail, *Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b.Ömer b.Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmidı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi'l-Te'vîl*, çev. Abdülaziz Hatip ve dğr. , TYEKBY, İstanbul 2017, II.

_____, *el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmidı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi'l-Te'vîl,* çev. Murat Sülün ve dğr. , TYEKBY, İstanbul 2017, III.

Watt, W.Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fığlalı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1998.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı **:** Tuğba DEMİR

Doğum yeri ve Tarihi **:** BESNİ/ADIYAMAN (1978)

Medeni Durumu **:** Evli

e-mail: tubisdemir@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU

(1994-1996) : Mersin İmam Hatip Lisesi

(1998-2002) : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İŞ DENEYİMİ

(2007-2008) : İğdir İlköğretim Okulu, Zile/TOKAT

(2008-2009) : Yavuz Selim İlköğretim Okulu, Nusaybin/MARDİN

(2009-2013) : Kiremithane İlköğretim Okulu, Yüreğir/ADANA

(2013-2017) : 24 Kasım Orta Okulu, Seyhan/ADANA

(2017-……) : Mehmet Zahid Kotku İmamhatip Ortaokulu, Seyhan/ADANA